

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELESEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

127908

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN
DİNE DÖNÜŞÜN
BİREYİN KİŞİLİK GELİŞİMİNE ETKİSİ

127908

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir ETÖZ

Hazırlayan
Tuba BOSNALI

KONYA-2003

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ÖNSÖZ

Kişilerin his ve zihin dünyalarında köklü ve yeni yapılanmaları doğuran inanç değişikliklerinin şahsiyetle bir ilintisi bulunmaktadır.

Bu tez çalışmamızın temel amacı; gerçek anlamda “ikinci doğuş” olarak nitelendirilen dine dönüş veya din değiştirme olaylarını, hadiselerinin inanç-kanaat ve tutum değişikliklerini din psikolojisi açısından incelemektir. Çalışmamızda bu değişimin genel seyri, yaş gurupları ve kişilik tipleri açısından gösterdiği çeşitliliği nazarlara sunmak amacı güdülmektedir.

Kişinin samimiyetsiz ve yüzeysel bir dini hayattan, bütünüyle benimsediği ve ona kendini adapte etmeye çalıştığı yeni bir dini hayat tarzına geçiş yapmaya çalışması elbette kolay olmayan bir karar safhasını içerir.

Bu tez çalışmasında sözü edilen değişimin ve dini hayatın alt yapısını oluşturan akıl, irade, kalp, vicdan, nefis, dini şuur, dini duygu, dini motivasyon, dini tecrübe, dini arzu gibi kavram ve tamlamalara kısaca değinildikten sonra kişilik ve inanç değişikliği arasındaki etkileşim din psikolojisi açısından incelenecektir.

Her insanın benimsediği değerler bütünü, kendine ait davranış ve eğilimlerinin tamamını içine alan, fiziki ve ruhsal niteliklerinin adı olan kişilik kavramı ile dine dönüş veya din değiştirme oluşumunun arasındaki etkileşimi anlatarak bu konudaki çalışmalara katkıda bulunmak istedik.

Din değiştirme veya dine dönüş olayları dinlerin varoluşları kadar eskiye dayanır. Fakat bu olayların ilmi metotlarla incelenmesi din psikolojisinin kurulmasından sonra başlamıştır. Bu konuda önemli hatıralar kaleme alınmış, psikolojik tahliller yapılmıştır.

Din değiştirme veya din değiştirme olayları bireylerin kişilik ve ruh yapılarına göre çeşitli ifade şekilleri gösterir.

Dine dönüş sonucu oluşan inanç krizi, devamında oluşan çatışmalar, özlenen dini idealleri gerçekleştirme arzusu ve bütün bunları yapmak isterken çekilen ızdırap tecrübesi, kişilerde bulunan bağımsızlık duygusu ile beraber aidiyet düşüncesinin oluşturduğu ikilem, bu oluşumu davranış haline dönüştüren gelişim safhalarındandır.

Bütün bu konuların yanı sıra inanç ve kişilik bütünleşmesiyle ilgili yapılan olumlu-olumsuz tenkitlerine yer verdik.

Kişiliğin oluşumunda, doğuştan ve sonradan kazanılan çok sayıda faktörün etkileşiminin hakikati, günümüzde yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmamızda; kişiliği temellendirmesi açısından, iman, doğruluk, adalet, samimiyet, itaat, tevazu gibi hasletlere de yer verdik. Nitekim yüksek seviyede dini inançla yapılanmış kişiler, kuvvetli ve zayıf yönlerini şuurlu bir şekilde görüp bunları kolayca kabul ederler.

Sonuç olarak; bu konu araştırmamızda, dini inanç-ki bu da zaman zaman gerçekleşen dine dönüş hareketiyle kuvvetlenecektir.-gerek zihni gerekse psikolojik ve ahlaki yönden kişiye tutarlı ve dengeli kılacaktır. Bu sayede aşırılıklardan uzak, bütünleşmiş bir kişilik tipinin oluşmasında inancın önemi anlaşılacaktır.

Tez alışması esnasında yardımlarını esirgemeyen, yapmış olduğu tenkitlerle konuya daha doğru bir perspektiften bakmamı sağlayan danışman hocam Yard. Doç. Dr. Abdülkadir Etz Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamın konuyla ilgilenenlere faydalı olması dileklerle.....
Başarı Allah'tandır.

Konya-2004

Tuba BOSNALI.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
a) Araştırmanın Konusu.....	1
b) Araştırmanın Amacı.....	1
c) Araştırmanın Önemi.....	2
d) Araştırmanın Yöntemi.....	3
e) Araştırmanın Veri Toplama Tekniği.....	5
f) Araştırmanın Aşamaları ve Uygulama.....	5

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A) DİNİ HAYATIN YAPISINI OLUŞTURAN UNSURLAR.....	7
1) Akıl.....	7
2) Kalp.....	9
3) Nefs.....	10
4) İrade.....	12
5) Vicdan.....	16
6) Din Duygusu.....	18
7) Dini Şuur.....	19
8) Dini Arzu.....	20
9) Dini Tecrübe.....	21
10) Dini Motivasyon.....	21
11) Dini Şüphe.....	22
12) Arayış Şüphesi.....	23
13) Yeniden Dine Dönüş.....	23
14) Anlam Arayışı.....	23
15) Dini Kabiliyet.....	25
16) Kendini Aşma ve Gerçekleştirme.....	26
17) Tercih ve Karar.....	27

B)DİNE DÖNÜŞ ve DİNDEN UZAKLAŞMA KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	28
C)DİNE DÖNÜŞÜN TABİATI ve PSİKOLOJİK TAHLİLİ.....	33
1)Duygusal Belirtiler.....	35
2)Zihinsel Belirtiler.....	35
D)DİN DEĞİŞTİRME ve KİŞİLİK.....	36
E)DİNE DÖNÜŞÜ ENGELLEYEN PSİKOLOJİK DİRENÇLER.....	37
F)DİNE DÖNÜŞ OLAYININ GELİŞİM SAFHALARI.....	38
1)Kanaat ve Bunalım Safhası.....	38
2)Araştırma Safhası.....	39
3)Karar Verme ve Teslim Olma Safhası.....	40
4)Sonuç Safhası.....	41
H)İNANÇ ve DAVRANIŞLARDAKİ DEĞİŞİM SEYRİNE GÖRE DİNE DÖNÜŞ ÇEŞİTLERİ.....	44
1)Kademeli Dine Dönüş.....	44
2)Ani Dine Dönüş.....	44
I)DİN DEĞİŞTİRME TİPLERİ.....	44
1)Zihinsel Tip.....	44
2)Mistik Tip.....	45
3)DeneySEL Tip.....	45
4)Duygusal Tip.....	45
5)Yeniden Uyanış Tipi.....	45
6)Cebri Tip.....	45
J)FERDİ YENİDEN DİNE DÖNÜŞE SEVKEDEN FAKTÖRLER.....	45
1)Psikolojik Faktörler.....	45
2)Manevi Faktörler.....	50
3)Sosyo-Kültürel Faktörler ve Dini Faktörler.....	51
K)DİNE DÖNÜŞ KONUSUNDA İLAHİ MÜDAHELE KONUSU.....	52
1)Batı Dünyasındaki Görüşler.....	52
2)İslam Dünyasındaki Görüşler.....	53
L)DİNE DÖNÜŞ SONUCUNDA OLUŞAN DİNİ TUTUMLARIN YAPILANMASI.....	54

1)Geçmişin Tecrübesinden Yararlanma.....	57
2)Farklılık ve Bunların Sentezi.....	57
3)Modele Uyum Sağlama.....	58
M)ERGENLİK ve ORTA YAŞ DÖNEMİNDEKİ DİNE DÖNÜŞ OLAYLARI ve ÖZELLİKLERİ.....	59
1)Ergenlik Dönemi Dine Dönüş.....	60
a)Ergenlikte Psikolojik Gelişim.....	60
b)Ergenlikte Duygu ve Heyecan Gelişimi.....	61
c)Ergenlikte Dini Şuurun Uyanışı ve Gelişmesi.....	62
d)Dini Şüphe ve Çatışmalar.....	64
e)Suçluluk ve Günahkarlık Duyguları.....	66
f)Ergenlerdeki Dini Şüphe ve Çatışmaların Kaynakları.....	67
g)Dini Şüphe Konuları.....	69
2)Dine Dönüş ve Tevbe.....	70
3)Ergenlik Çağındaki Tipik Bir Dine Dönüş.....	70
4)Dini inanç ve Davranış Modellerinin Netleşmesi.....	71
5)Orta Yaş Krizi ve Pişmanlık Duyguları.....	72
N)TASAVVUF ARACILIĞIYLA OLUŞAN DİNE DÖNÜŞ OLAYLARI ve ÖZELLİKLER.....	73
1)Tasavvufi Kişilik.....	74
2)Dine Dönüş Esnasında Yaşanan Tecrübeler.....	75
a) Zirve Tecrübeler.....	75
b) Kişiyi Aşan Tecrübeler.....	76
3) Dine Dönüş Esnasında Yaşanan Merhaleler.....	76
a) Hakikati Bulma Arzusunun Uyanışı.....	76
b) Vecd ve Aydınlanma.....	76
II.BÖLÜM	
A)KİŞİLİĞİN TANIMI.....	76
B)KİŞİLİK ÇEŞİTLERİ ve SIFATLARI.....	80
1)İçe Dönük Kişiler.....	81
2)Dışa Dönük Kişiler.....	83
C)KİŞİLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	83
1)Soya Çekim.....	84
2)Çevre.....	84
3)Kişiliği Etkileyen Faktörlerden His ve Zihin Dünyası.....	85
D)YENİDEN DİNE DÖNÜŞ ve KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI ETKİLEŞİM.....	91
1)İnanç Boyutu.....	94
2)İbadet Boyutu.....	94
3)Ahlak Boyutu.....	95

Sayfa No:

E)DİNE DÖNÜŞ ve KİŞİLİK BÜTÜNLEŞMESİ	
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER.....	96
1)Batı Dünyasındaki Yaklaşımlar.....	96
2)İslam Dünyasındaki Yaklaşımlar.....	98
F)HZ.MUHAMMED'İN ÖRNEK ŞAHSİYETİ.....	99
G)İSLAM VE BATI DÜNYASINDAN DİNE DÖNÜŞ ÖRNEKLERİ...	103
SONUÇ.....	106
BİBLİYOGRAFYA.....	107

KISALTMALAR

A.g.e.:Adı geçen eser

Ank.:Ankara

A.S: Aleyhisselam

A.Ü.:Ankara Üniversitesi

C.C.:Celle celelühü

Çev.:Çeviren

Dyn.İş. Bşk.:Diyanet İşleri Başkanlığı

Dyn.:Diyanet

Hız.:Hazreti

İst.:İstanbul

S.A.V.:Sallalahü Aleyhi Vesellem

Shf:Sahife

S.Ü.:Selçuk Üniversitesi

Sos.Bil.Enst.:Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

a) Araştırmanın Konusu:

Kişilerin zihin ve his dünyalarında köklü değişikliklerin ve yeni yapılanmaların gerçekleştiği inanç değişimi adlı oluşumun, kişilik ile ilişkisini tespit etmek ve bu değişimin psikolojik tahlilini yapmaktır.

b) Araştırmanın Amacı:

Bu araştırmamızın temel amacı; gerçek anlamda 'ikinci doğuş' olarak nitelendirilmeye uygun olan dine dönüş hareketinin semantik ve psikolojik tahlilini yapmaktır. Bu oluşum içindeki inanç, kanaat, tutum değişikliklerini sebepleri ve gelişim safhaları çerçevesinde incelemektir. Bu değişimin genel seyrine, yaş gruplarına, kişilik tiplerine göre gösterdiği çeşitliliği nazarlara sunmaktır.

Kişinin samimiyetsiz ve yüzeysel bir dini hayattan, bütünüyle benimsediği ve ona kendini adapte etmeye çalıştığı yeni bir dini hayat tarzına geçiş yapması elbette kolay olmayan bir karar safhasıdır.

Bu araştırmada sözü edilen değişimin ve dini hayatın alt yapısını oluşturan akıl, irade, vicdan, kalp, nefis, dini şuur, dini duygu, dini motivasyon, dini tecrübe, dini arzu gibi kavram ve tamlamalara kısaca değinildikten sonra dine dönüş ve kişilik arasındaki etkileşim incelenmiştir.

Sonuç olarak; her insanın benimsediği değerler bütünü, kendine ait davranış ve eğilimlerinin tümünü içine alan fiziki ve ruhsal niteliklerinin adı olan kişilik kavramı ile zihin ve his dünyasında yeniden yapılanmayı ifade eden dine yönelik hareketinin arasındaki etkileşimi anlatarak bu konudaki çalışmalara katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma vesilesiyle kişinin dine yaklaşımı ve dini değerlendirmesi anlamındaki dini kişilik kavramı üzerinde araştırma yapmaktır.

c) Araştırmanın Önemi:

Dine dönüş hareketleri, dinlerin varoluşları kadar eskiye dayanır. Fakat bu olayların ilmi metotlarla incelenmesi beşeri bilimlerin

teşekkülünden sonra başlamıştır. Konu ile ilgili olarak Din Psikolojisi araştırmalarında önemli hatıralar kaleme alınmış, psikolojik tahliller yapılmıştır.

İslam dünyasında, İmam-ı Gazali'nin el-Munkız-u min'ed-Dalal adlı kitabında kendisinin şüphe ve tereddüt halinden kurtuluğu kaleme alınmıştır. Keza, İhya adlı eserinde de dine dönüş olayıyla ilgili bölümlere rastlanmaktadır. Batı dünyasında ise; W.James'in 'Dini Tecrübenin Çeşitliliği ' adlı çalışmasında Hıristiyan topluluklarının farklı mezheplerindeki ihtidalar üzerinde araştırma ve kıyaslamalar yer almaktadır.

Kısaca dine dönüş olayı, genel olarak ergenlik döneminde ve orta yaş döneminde gerçekteşmektedir.Bu tecrübenin, kişinin ruh yapısına ve kişiliğine göre türlü ifade şekilleri bulunur.

Dine dönüş hareketini doğuran inanç krizi, devamında oluşan çatışmalar, özlenen dini idealleri gerçekteşirme arzusu ve bütün bunları yapmak isterken çekilen ızdırap tecrübesi, kişilerde bulunan bağımsızlık duyguları ile beraber aidiyet düşüncesinin oluşturduğu ikilem bu oluşumu davranış haline dönüştüren gelişim safhalarındandır.

İnanç ve kişilik bütünleşmesi hususunda yapılan olumlu-olumsuz tenkitlere değinerek konuyu örneklendirmeye çalıştık. Bu konuda Allport, Adorno gibi Batılı aydınların otoriter- fanatik kişilik tiplerlerinin yanısıra, hakikatı anlama açısından İbn-i Rüşd'ün çizdiği hikemi,cedeli,ikna tiplerlerinin açılım ve kıyaslamalarına yer verdik.

Kişiliğin oluşumunda, doğuştan ve sonradan kazanılan çok sayıda faktörün etkileşiminin varlığı günümüzde yapılan araştırmalar doğrultusunda tartışılmaz bir gerçektir. Dini duygular, arzular, inançlar , dünya ve toplumla ilgili davranışlar her bakımdan kişiliğe nüfuz eder.

Kişiliği temellendirmesi anlamında iman, adalet, doğruluk, samimiyet, itaat ve tevazu gibi hasletlere yer verilmektedir.

Yüksek seviyede din inançla yapılanmış kişiler, kuvvetli ve zayıf yönlerini şuurlu bir şekilde görüp bunları kolayca kabul ederler.

Sonuç olarak; dini inanç-ki bu da zaman zaman gerçekleşen dine dönüş hareketiyle kuvvetlenecektir-gerek zihni gerekse psikolojik ve ahlaki yönden kişiyi dengeli ve tutarlı kılacaktır. Aşırılıklardan uzak bütünleşmiş bir kişilik tipinin oluşmasında dine dönüş hareketinin önemi anlaşılmıştır.

Araştırmamızda genel olarak konu ile ilgili ülkemizde ve Batı dünyasında yazılan ve yayınlanan eserlerden istifade edilmiştir.

Araştırmamızın birinci bölümünde akıl, irade, kalp, vicdan, nefis, dini duygu, dini motivasyon, dini tecrübe, dini arzu gibi kavram ve tamlamalara yer verdik. Daha sonrasında, dine dönüşün sözlük ve terim anlamlarına ve kelimeyle ilgili terimlere değinilmiştir. Devamında dine dönüş ve dinden uzaklaşma terimleri arasındaki kıyaslama yapılmıştır. Dine dönüş ve kişilik bölünmesi arasındaki fark belirtilmiştir. İnanç ve davranışlardaki değişim seyrine göre dine yönelik çeşitleri konusu altında işlenmiştir.

Dine dönüşün ilk basamağı olan dini şüphe üzerinde de kavramsal anlamda durulmaya çalışılmıştır. Kişilik kavramının tanımlanması ve ilgili terimlere değinilmesinin ardından kişilik tipolojilerine değinilerek kavramsal inceleme tamamlanmıştır.

d)Varsayımlar:

Dine dönüşün tabiatı ve psikolojik tahlili yapıldıktan sonra kişilikle olan etkileşiminde şu hipotezler test edilmeye çalışılmaktadır:

1-Kişide bulunan ve kişiliğini temellendiren adalet, samimiyet, sadakat, tevazu, itaat gibi hasletlerle kişinin dine yönelmesinde, hakikatı kolayca kabul etmesi konusunda bir paralellik bulunur.

2-Kişilerin vicdanlarıyla ve akıllarıyla hakikatı tasdikleyememesinin veya tasdikte zorlanmasının altında yatan sebep; dini-ahlaki anlamda dine yönelik hareketiyle kişiliklerinin güçlenmemesi olur.

3-Farklı kişilik tipolojilerinin farklı dine yönelik hareketlerini hayatlarında tecrübe ettiği gözlenir.

4-Dine dönüş ve kişilik bölünmesi olaylarının arasında mahiyet ve davranışa yansımaları açısından pekçok farklılıklar bulunur.

5-Dinin şüphenin kişilerin dine dönüşlerinde –patolojik bir olaya dönüşmediği sürece- olumlu etkileri gözlenebilir.

6-Dine dönüş :duygusal olduğu kadar zihinsel boyutu da olan bir oluşum olarak tarif edilir.

7-Kişinin dine dönüş anında ve sonrasında akıl, irade, vicdan gibi unsurlarla anlamlı bir dini hayatı yaşaması arasında olumlu bir etkileşim gözlenir.

8-Sağlıklı bir dine dönüş yaşanıp, dini değer ve inançlara gereken değer gösterildiğinde psikolojik ve ahlaki anlamda sağlıklı ve kişilikli bireyler toplumda yer alır.

9-Hayatlarında dini değerleri yerli yerine koyabilen kişilikler varlık alemini anlamlandırmada daha isabetli olur.

10-Dindar bir kişiliğe sahip olan fertler; dinin zihinsel, toplumsal, duygusal problemlere sunduğu çözümler doğrultusunda daha güçlü bir kişilik geliştirir.

e)Kapsam ve Sınırlılıklar:

Birinci bölümde; dini hayatın unsurlarından olan akıl, vicdan, irade, dini duygu, dini arzu, dini tecrübe, dini motivasyon gibi kavramlar üzerinde durularak araştırmaya başlanmıştır. Daha sonra, dine dönüşün oluşumunda etkili unsurlarından biri olan dini şüphe hakkında bilgi verilmiştir.

Dine dönüşün tabiatı ve psikolojik tahlili yapılarak çeşitleri belirtilmiştir. Devamında kişileri dini bir hayatı yaşamaya yönlendiren faktörler gruplar halinde incelenmiştir. Dine dönüş olayındaki ilahi müdahale konusu İslam ve Batı dünyasından sunulacak örnek görüşlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Kişilik tipolojileri; dine dönüş –şahsiyet etkileşimi sadedinde incelenecektir. Ve şahsiyeti etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur.

Dine dönüş oluşumunun gelişim safhaları incelenerek, dine dönüş olayı sonrası davranış ve tutumların yapılanması üzerinde durulmuştur.

Kişilerde dine yönelişin en çok gözlemlendiği ergenlik ve orta yaş dönemleri bu dönemlerin dine dönüş örnekleri nazarlara sunulmaya çalışılmıştır.

f)Veri Toplama Tekniği:

Araştırmamız esnasında kütüphaneye yönelik kaynak taraması yapılmış, konu ile ilgili ülkemizde ve yurtdışında yayımlanan eserler değerlendirilecektir. Dine dönüş ve kişilik kavramlarının semantik tahlilleri yapılmıştır. Dine dönüş oluşumu esnasında, insan ruhiyatını yansıtan bilgi ve olaylara belli bir görüş açısı veren, dini metinlerin incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

Dine dönüş öncesi ve sonrası davranışların tahlili esnasında fenomenolojik bir yorumlama yapılmıştır. Dine dönüşün ve dini değerlere yoğunlaşmanın kişiliği güçlendireceği inancına dayanarak pragmatik bir yorumlama ile bilgiler düzenlenmiştir.

g) Araştırmanın Yürütülmesinin Aşamaları :

Araştırmamız; aşağıda belirtileceği üzere bitirmek üzere planlanmıştır. Bu dönemlerde gerçekleştirilmesi planlanan araştırmanın aşamaları şunlardır:

Araştırma konumuz belirtildikten sonra konu ile ilgili gerek ülke içinde gerek ülke dışında ne tür çalışmaların var olduğunu araştırdık. Din psikolojisinin bilim haline gelmesinden sonra bu konuda ilmi metotlarla yazılan pek çok eserin yazıldığını anladık. W. James'in 'Dini Tecrübenin Çeşitleri' adlı eseri, Starbuck'un 'Din Psikolojisi' ve J.B.Pratt'in 'Dini Şuur' adlı eserleri, İmam-ı Gazali'nin 'İhya' adlı eseri konuya bilimsel bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca bu eserlerin yanısıra Hüseyin Peker'in 'Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Etkenleri' adlı doktora çalışmasının olduğunu tespit ettik.

İlk üç aylık dönemde; konu ile ilgili dökümanlar toplanıp değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra da değerlendirilen bu bilgiler fişlenmiştir.

İkinci üç aylık dönemde; araştırma ile ilgili diğer kaynakların taraması yapılmış, elde edilen bilgiler daha net bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Üçüncü üç aylık dönemde; elde edilen verilerdeki eksiklikler giderilmiş, taranan kaynaklar ve yazılan fişler tez yazımı için uygun bir hale getirilmiştir.

Dördüncü üç aylık dönemde; tez yazma işlemi tez danışmanı nezaretinde gerekli tashih ve düzeltmelerin yapılması ile teze son şekli verilmeye çalışılmıştır.

1.BÖLÜM

A- DİNİ HAYATIN YAPISINI OLUŞTURAN UNSURLAR

İnsan kendinin farkında olan, ayrıca bu farkedişi de farkedenden ve değerlendirebilen bir varlık olması itibariyle kendini kontrol edebilir. Eğer böyle bir özelliği olmasaydı, kendini kontrol edemediği için ahlaklı davranışı da olmazdı. Vicdanın kuvveti insanın kendi benliğini bilme derecesiyle orantılıdır. İnsan kendisinin ne kadar iyi bir şekilde farkına varırsa, davranışlarının gerçek sebepleriyle benliğinin gösterdiği gerçek sebepleri birbirinden ayırma gücü o kadar artmış olur.

Kendisinde birliğin bütün tecellileri bulunan ve küçük bir alem olan insan,bütün yönleriyle bilinince, büyük alemin bilinmesi daha da kolaylaşır. Hakiki marifetin elde edilmesi; alemde tecelli eden ilahi ayetlerle, nefisteki ilahi ayetlerin birleştirilmesi ile mümkündür. Allah'ın insan tabiatına bahşettiği ama her insanda tam olarak görünmeyen, tüm üstünlüklerin ve vasıfların mükemmeliyetini fark eden, akıl ile duyguyu birleştiren, ilimle imanı uzlaştıran, çokluğu bilen, birliğe inanan ve bu çokluğu birlikten çıkaran kişi, hakka ulaşan kişidir.

1)Akıl: Akıl kelimesi; yakalamak, nefsin arzularını bağlayan yükümlülük, idrak etmek, cezbetmek, sığınak manalarına gelmektedir. Duygu ve düşünceleri, kavram ve olayları birbirine bağlayan ruhi meleke, ilmi almaya ve kabul etmeye hazırlayan kuvvet, varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önerme ve kıyaslarda bulunan güç şeklinde de tanımlanabilir.(1)

1) Muhammet Kutup, İslam ve Materyalizm'e Göre İnsan, (Çev: K. Sandıkçı, M.A. Aydın), Samil Yayınları, İstanbul 1988, shf: 129

Akıl çalışmakla elde edilir. Şahsiyette pratik ile gelişir. Bu konuda Allah'a ve ahlaki bir nizama inanmanın yerine konacak ve yerini tutabilecek akli mahiyette hiçbir şey yoktur. Akıl; bir gaye değil, aklın ötesinde olan hayat kıymetlerine ve maksatlarına ulaşmak için kişi tarafından kullanılacak bir vasıttır. Akıl; üzüntü çekmek için değil, belki düşünmek içindir. Yaşamak için bir vasıttır.(2)

İlim arttıkça hayat ve karakterin esas kıymetleri hakkındaki bilgi de devamlı azalmaktadır. Şu bir gerçektir ki; hayatın esas kıymetleri aklın idrakinden daha üstün olan ve en son tahlilde dahi aklın hududunu aşan dini bir mahiyettedir. Din ile birleşen akıl, daha kuvvetli bir akıl olur. Ve bu akıl, ihtirasların mahkumu olmaktan kurtulur. Bugün tanrılaştırılan akıl, Allah'ı tamamen unutmuş bir durumdadır. Akıl insanın bütün aksiyonlarına anlam kazandıran en önemli haslettir. Kur'an'a göre insanın düşünmesi ve öğüt alması, ibret alması, hidayete ermesi, cahillikten kurtulması, kalbi körlükten uzaklaşması için en iyi yardımcı öğe; akıldır. Akıl ile insan, eşyadaki nizamı anlama gücüne sahip olur. İnsan, akli sayesinde, ilahi hakikatları anlar, düşünür ve yorumlar.

Aklın ilk ve en önemli vazifesi; fitri duyguları yerine getirmek için en güzel, en faziletli yolu seçmek ve bu yol üzerindeki bütün engelleri düşünce ve tefekkürle aşmakta insana yardım etmektir.(3) Akıl ahlaka uygun davranmak gerektiği bilincinde olduğu sürece, kendi özüne uygun bir duruş halinde olabilir. Akıl ve irade, duygularımızı kontrol etmelidir. Akıl; nesneye, irade de tutkuları dizginlemeye yönelir.(4)

2)Kutup, age, shf:130

3) Age, shf:130

4) Şahin Filiz, Ahlakın Akli ve İnsani Temeli, Çizgi Kitabevi, Konya 1998, shf:145

Ehl-i Sünnet kelimcilerine ve mutasavvıflara göre; aklın alanı madde alemidir, mahalli de kalptir. Muhasibi'ye göre akıl; Allah'ın kullarının kalplerine, onları imtihan etmek için yerleştirdiği bir meleke, bir basiret nurudur. “ İnsanlar bir şeyi akılla isterler veya bir şeyden akılla kaçınırlar, onunla doğru yola girip çeşitli manevi makamlara yükselirler. Akıllı, Allah'a itaat eden, isyankar da akıllı olmayandır.” İbn-i Meserri ise “ Akıl, insanları iyiliklere yönelten, heva ve arzulara engel olan bir meleke” olarak tarif etmektedir. Aklını arzularına kaptıran insanların bilgileri, zan ve vehimden öteye gidemez. Kur'an-ı Kerim'de bazı insanların akıllı olmalarına rağmen düşünemediklerinin ifade edilmesi, rasyonel olarak akıllı kullanamadıklarından kaynaklanmaktadır. Aklını doğru bir şekilde kullanan kişi kendi düşünce sisteminin tam merkezine Allah'ı yerleştirir.

Ebu Talib Mekki;

AKIL → LAMBA'ya YAĞ → RUH OLAN İLİM'e FİTİL → İMAN'a benzetilerek LAMBA misalini verir. (5)

Gazali ise şu kıyaslamayı yapar:

Akla nispetle ilim; ağaca nispetle meyve; güneşe nispetle ışık; göze nispetle görme gibidir.

Bütün bunlarla beraber, akıl zat itibariyle sınırlı olduğu için tek başına hakikate ulaşmamaktadır. Bunun için aklın yanına psikolojik yönünü temsil eden Kur'ani tabirle “fuad”ı yani kalbi de koymak, hakikate ulaşmak için daha isabetli olacaktır.(6)

5) Filiz, age, shf:110

6) Age, shf: 110

Kalpdeki ilim sıfatına akıl denmektedir. Ayetlerde geçen “ akl etmek” tabirinde geçen mana; insanın temiz fitratıyla beraber devam eden idraktır. İbret almak aklın vazifesidir. “Ancak akıl sahipleri ibret alabilirler.” (Ra’d:19) Düşünüp unutmayan, uyanıp da gaflete dalmayan, hadiselerden ibret alıp bir daha yanlış yola sapmayanlar aklını kullananlardır. Aklın vazifesi budur.

Kur’an-ı Kerim’de isim şeklinde akıl kelimesinin kullanılmayıp akletmek şeklinde fiil sığasının kullanılmasından da anlaşıldığı gibi, mühim olan, akıldan ziyade onu kullanmaktır. İnsanın muttaki olması için akıl gerekir.(7)

2) Kalp: Lügatta; bir şeyi bir yönden başka bir yöne, bir halden başka bir hale çevirmek, bir taraftan başka bir tarafa döndürmek anlamlarına gelir. Yine lugatta; bütün şuur, vicdan, his, idrak ve aklın kaynağı, rabbani bir latife olarak bilinen insanın hakikati şeklinde de tarif edilir. İnsanda anlayan, alim ve arif olan bu cevherdir. Kendisine hitap ve ikap edilen, mesul tutulan bu anlamdaki kalptir. Kur’an- Kerim’de kalp; doğru, yalvaran, kibirli, günahkar, imanla mutmain olan, Allah’ı anmaktan gaflet eden, hidayete ulaşan, anlama kabiliyetine sahip olan gibi çeşitli vasıflarla nitelendirilmektedir. Kur’an-ı Kerim, kalp ile insanın idrak unsurlarının hepsini kasteder.

“Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz, fakat kalplerinizin kesbettiklerinden dolayı muaheze eder.” (Bakara: 225)

“ Hakikat şudur ki; gözler kör olmaz, sinelerin içindeki kalpler kör olur.” (Hacc: 46)

Rasulullah(s.a.v) da bu konuda “ Kör olan, gözü görmeyen kimse değildir, basireti kapalı olan kimsedir” buyurmaktadır. İnsanlar bedenleri yönüyle değil,gönüllerindeki iman ve inkarları ile değer kazanırlar. Çünkü kalp, Allah’ın tecelli ettiği yerdir. İnsan aklını kullanarak arzu ve isteğiyle iyiliği yada kötülüğü seçer. Ameller gönülde olanı yansıtırlar.(8)

7) Filiz, age, shf:110

8) Age, shf:110

Amelleri samimi bir şekilde ve Allah'ı tefekkür ederek yapan kişi, Allah'a yaklaşır. Kalbin temizliği ve ihlası ile Allah'a yaklaşan kalpte basiret nurları belirir. İnsan bugün,yarın ve belki sözleriyle kalbini oyalamamalı,kalbin içine fikir ibadetini yerleştirmelidir. Kalbin saf hale gelmesi, nefis tezkiyesiyle mümkündür. Bu kişi akıl ve kalp ışığıyla ilahi hakikatlara ulaşır.

Gazali; zahiri kuvvetleri irade, kudret ve idrak olarak sınıflandırırken kalbi de hem melekut hem de şehadet alemine açılan organların en soylusu olarak vasıflandırır. Kalple dilin uyumsuzluğu insanın kalbine ihanetidir. Hastalıklardan arınmış bir kalp, insanı yaratıcısıyla doğrudan temasa getirmenin yanı sıra eşya ve olayların tetkikiyle varlık ve oluşum seyrini manalandırmada da en emin rehber olur.(9)

3)Nefs: Lügatta; bir şeyin özü, genişlemek, ferahlamak, soluk, rahatlama anlamlarına gelir. İnsanda hem bu dünyanın hem de ahiretin nişanları bulunmaktadır. İnsan bunları tanıdığı zaman Allah'ı daha kolay tanır. İnsanın hisseden ve hissedilen iki yönü vardır. Nefsin hakikati bu iki özelliğin uyuşma noktasıdır.

Nefs; insan teki demektir. Bir şeyin kendisi, nazar, göz değmesi, bir şeyin aynı ve cevheri, büyüklük, ululuk, izzet, himmet gibi anlamları da içine alan bir kelimedir. Nefs; insanı insan yapan bireylik ve varoluş halidir. İnsanın tabiatı ve özüdür. Hırs, duygu, akıl, insaniyet, heyecan, arzu, iştihak tüm nefislerin ortak faaliyetleridir.(10)

Cüneyd-i Bağdadi nefsin vasıflarını şöyle niteler:

“Kötülüğü emreden nefis, insanı helak olmaya çağıran, düşmana yardımcı olan, heva ve arzulara uyan bir latife ve çeşitli kötülüklerin kaynağıdır.

9) Filiz, age, shf:42

10) Age, shf:42

“Nefsin kendisine hakim olduğu insan, eşyaya renkli cam arkasından bakan kişi gibi olur. Bu durum, şehvetin sarhoşluğu ile neticelenir. Terbiye için kişi, şehveti yavaş yavaş terk etmeli, aklın uygun bulduğu davranışları alıştıırarak yapmalıdır. Nefsin şer ve etkileri; faydalı ilimle, salih amelle bertaraf edilir.

Hiz. Allah Davud (a.s) şu tavsiyede bulunur:

“Hevana tabi olma ki, bu seni Allah yolundan saptırır.”(Sad:26)

Nefsin vasıflarını Hiz. Yusuf’un ağızıyla Kur’an-ı Kerim şöyle ifade eder:

“ Şüphesiz nefis olanca şiddetiyle kötülüğu emreder.”(Yusuf.53)

İnsandaki bu nefis, şer ile imtihan olmaktan da hiç hoşlanmaz.

“ Ne vakit o insanı deneyerek rızkını daraltırsa <Şimdi de Rabbim bana ihanet etti>der.”(Fecr:16) Çünkü “Hakikat insan hırsına düşkün ve sabrı kıt olarak yaratılmıştır. Kendisine şer dokundumu feryadı basandır. Ona hayır dokununca da çok cimridir.”(Mearic:19-21) (11)

Ebu Talib Mekki; nefsin bütün ahlak ve sıfatlarının hafiflik ve aç gözlülük, hırstan kaynaklandığını belirtir. “Onun hafifliği cehaletinden, aç gözlülüğu da hırsından kaynaklanır. Hafifliğinden ötürü aceleci olan nefis, hırs yönüyle lambanın ışığı etrafında dönen, sonra da kendisini ateşe atan bir kelebeğe benzer. Nefsin hevasını, aklın cevheri olan sabır durdurabilir.” şeklinde nefsin tabiatını tarif etmiştir. Nefsin en belirgin vasfı; insanı bir anlık ihtiyaç ve zevklere sevk ederek, ileriye dönük tedbirleri almaktan uzaklaştırmaktır. Kalbi gaflet perdesi kaplayınca nefis, tabiatı gereği harekete geçer. Nefis sükuna kavuşursa fazilet ve üstünlük kendini gösterir. İlim(akıl), gadap ve şehvet adlı nefsin kuvvetlerinin itidal kuvvetleriyle desteklenmesi halinde ahlak oluşur.(12)

11) Lütfullah Cebeci, Kur’an’da Şer Problemi, Akçağ Yayınları, Ankara 1985, shf:145-148.

12) Mehmet Necmettin, Sosyo- Kültürel Hayatta Tasavvuf, Fakülte Kİtabevi Yayınları, Isparta 2000, Shf:58-60.

Nefsine hakim olmayan kişi, nefsin aşağılıık arzu ve isteklerini normal karşılıar. Bu kişi, kendisine hiçbir şeyin tesir etmediği, saplantılarının esiri kalıplaşmış bir şahsiyet oluşturmuştur.(13)

4)İrade: İrade, mesuliyetin dayanağıdır. İnsan, duygu ve hareketlerine hükmeden iradesiyle kendisini durdurmaya ęalıřır. İrade bu vazifesi sebebiyle hem dünyada hem de ahirette hukuki ve ahlaki mesuliyetin dayanağı olmuştur.(14)

İrade de mutlak olarak ele alındığı zaman bundan kastedilen Külli İradedir. Bu da Allah'ın iradesine karşılıık gelir. Bir de ahlaki kanunun, mesuliyetin temeli olan Cüzi İrade vardır ki; insanlar için sözü edilen irade budur.

İradenin şu şekilde tarifleri yapılmaktadır:

“ Muhakeme sonucu tercih edilen ve seğilen fikre uygun kesin hüküm vermek, sonra onu tereddütsüz, her türlü zorluklara rağmen uygulamaktır.”

“ Kişinin yaptığı işlerden kendini mesul tutması anlamına gelir.”

“ Herhangi bir şey için karar vermek ve onu yapma gücünün adıdır.”

“ Aklın uygulama gücünün adıdır.”

“Kararlaştırılan bir fikrin fiil haline dönüştürülmesindeki ruhi kuvvetin adıdır.”

Bir fiilin, iradeli bir fiil haline gelebilmesi için; tasavvur,müşavere,tercih,karar,uygulama gibi dört safha geçmesi gerekir. İradenin olmadığı yerde ahlaktan söz edilemez. İradenin varlığı redd edildiği takdirde, dünyada hakkın,vazifenin,mesuliyetin,cezanın hiçbir anlamı kalmaz. Cüzi iradenin kaynağı ise;vicdandır.(15)

13) Necmettin, age, shf:60-64.

14) Kutup, age, shf: 182.

15) Hüsamettin Erdem, Ahlaka Giriş, S.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya 1994, shf: 74-75.

İnsanın ayrılmaz bir parçası olan irade; onun manevi hayatında önemli bir yer tutmaktadır. İçinde bulunduğumuz dünyada insana önemli bir yer kazandıran iradedir. Diğer varlıklardan ayıran irade; bir meziyet ve insana yükselme sebeplerini hazırlayan bir fazilettir. İlahi bir çerçeve içine alınan insan; cüzi iradesiyle kendi asli tabiatına göre hareket edecektir.(16)

Tabiat kanunları denilen ilahi kanunlar alemin ayrılmaz unsurları olduğu gibi, irade ve hürriyet de, yaratılışa nazaran, insanın ayrılmaz parçasıdır. Her insanın kıymeti, iradesini kullanımına göre değişir. İnsanları meleklerin dahi üstüne çıkararak, kalbindeki bu hususiyetidir. Fiillerinde hür ve irade sahibi olmayan bir insanın, işlerinin ahlaki kıymeti yoktur.

Zikir ve fikir teklifi önce alemdeki bütün akıl sahiplerine yöneltildikten sonra bilhassa istikamet dileyenlerin iradesine bağlanmıştır. Keza hidayet de mükelleflerin iradelerine bağlıdır. Bunun için öncelikle insanın azim ve iradesini, hayra yöneltmesi gerekir. Fakat kişinin istemesi tek şart değildir. İnsanın iradesi, mutlak iradenin içinde anlam ve geçerlilik ifade eder. Allah insana varlığını, tefekkürünü, iradesini, kudretini, takdir ve tedbirini hibe etmiş, fakat bunların hiçbirisine, kendi kanununa taarruz edecek, iradesine karşı gelecek bir hasleti, bir keyfiyeti vermemiştir.

İnsanların irade sahibi olmaları Allah'ın Rahim isminden kaynaklanmıştır. Rahman oluş sebebiyle, her şeyle birlikte insanları varlık alemine çıkarmış, yine aynı sebeple ceza ve mükafat için, onlara kendi iradesinden bir hisse vermiştir. Bu irade sıfatıyla insanlar, fitri sermayelerini geliştirip, hak yoluna ulaşma ve hakiki insan olma fırsatını bulabilmişlerdir.(17)

16) Erdem, age, shf:75

17) Cebeci, age, shf:148-149.

İnsanları belli bir yola zorla sevk etmek sünnetullahı uymamaktır. Allah eğer hareket serbestisini insandan almış olsaydı, imtihanın manası kalmazdı. Peygamber gönderiliş sebebi ikrah değil, ikna ve ikazdır.

Kur'an'da insanların dünyayı ahirete tercihleri, müminlerin ahireti tercihleri ile mal ve canlarından geçmeleri bu geniş hürriyetin insanın manevi ve ahlaki alanlarında var olduğunu anlatmaktadır. Bu hürriyet ve izne; irade-i cüziye denmektedir. (18)

İnsanlar yaptıkları işlerde hür müdür, mecbur mudurlar? Eğer hür iseler, bu hürriyet mutlak mıdır, mahdut mudur? Mecbur iseler cebir Allah'tan mıdır, cemiyetten midir, yoksa psikolojik midir? Veya irade ve ihtiyar insanınsa, fiil Allah'ın mıdır?

Mutezile; insan mutlak surette hürdür, iradesi ve kudreti var ve eser meydana getirir, aksi takdirde mükellefiyetin ve mesuliyetin manası kalmaz der. Cebriye; insanların hürriyeti yoktur, Allah nasıl yazdı ise insan öyle hareket eder, mükellefiyet ve sorumluluk Allah'ın takdiridir der.

Ehl-i Sünnet'in üç çeşit anlayışı vardır:

Selef; insanlar iç yüzünde mecburdur, görünüşte hürdür der. Eş'ari; insanlar iç yüzünde hürdür, görünüşte mecburdur; Maturidi ise; insan iç yüzünde de dış yüzünde de Allah'a bağlı olarak hürdür der. Allah insanda fiil ile beraber her an kudret yaratır ve bununla insan fiile tesir eder. Sorumluluğun sebebi budur. Yani Mutezilenin zannettiği gibi, Allah insanları mutlak olarak koyuvermemiştir. Onları, iradesinin altında tutmaktadır.

Mutasavvife; Allah'ın iradesiyle insanın iradesi aynı şeydir, insanın fiili Allah'ın fiilidir. Allah'ın iradesinden başka irade yoktur. İnsan mesuliyeti; bir tecellidir. Feylesofların bir kısmı; insanlar, tabiat kanunlarının tesiri altındadır, hayat şartları ve gerekleri, insanları belirli tarzda harekete sevk eder, der.

18) Cebeci, age, shf: 149-150

Psikologların bir kısmı ise; insanlar ruhi amiller ve tesirler sebebiyle hadiseler sevk edilirler görüşündedir. Farabi bunlardandır. Bir kısmı da, hadiseler sosyolojik kanunlara tabidir, insanlar belli sosyal şartlar altında muayyen surette hareket eder, der. (19)

Kur'an-ı Kerim'de hem insan ne yaparsa kendi yapar hem de Allah'ın takdirinden dışarı çıkamaz denilmekte ve beşer hürriyeti ile sorumluluğun birbirine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Hayır ve şer işlerin yaratılmasını, Allah kulun iradesine bağlamıştır. Kulun iradesi Allah'ın dümeni hükmündedir. Kafirin, iradesini küfre sarf etmesi üzerine Allah küfrü yarattığından, kafir kendi isteğiyle kafir olmuştur. Bu sebeple kafir özür beyan edemez. Kafirin özünde de Cennet'e istidat vardır.

Mesela; bir çocuğun velisi onun yapacağı işlerini bilip, bir gün bir yere yazsa, o çocuk bu yazıdan hiç haberi olmadığı halde o işleri yapsa, bütün bu iyi ve kötü işleri elbette velisinin yazmasıyla yapmaya mecbur olmuş değildir. Ancak kendi iradesiyle o işleri yapmıştır.

Rabbimizin imtihan yapmaya ihtiyacı olmadığı halde, dünya aleminde emir ve nehiylerle geçirilen bir çok imtihanlar, kulların kendilerini anlamaları ve suçluların mahşerde özür bulamayıp suçlarını itirafa mecbur olmaları içindir. "Emirleri yapıp nehiylerden sakınan ve imanda sadıkane sebat edene, Cennet yolunu ve Cennet'i kolaylaştırırım." Akıl baliğ olan bir insan, yolun çatal noktasındadır. Yolun biri Cennet'e, diğeri Cehennem'e gittiği Kitap'ta belirtilmiştir. İnsan dilerse Cehennem yolunu tutar, ameline kavuşur. Dilerse, Cennet yolunu tutarak Cennet'e erişir. "Ey Rabbimiz! Bize hakkı hak olarak göster ve hak yolundan gitmeye muvaffak kıl! Batılı da batıl göster! Batıldan uzak olmayı nasip et!" (20)

19) İmam-ı Muhammet Ebu Mansur Maturidi, İslam Akaidine Dair Eski Metinler, (Çev: Y.Z. Yörükhan) Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1953, Sayı:5, shf:17.

20) Numan Kurtulmuş, Yeni Amentü Şerhi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1947, shf:410-412.

5)Vicdan: İslamın kabul ettiği vicdan; ahlaki şuurlu bir vicdandır. Nefisle anlaşılan,insana daima hayatın yüce hedeflerini hatırlatmak isteyen bir vicdandır. Yasak duygusu ,ruhun derinliklerine inmekte,onun bütün gizlilik ve inceliklerine inmektedir.(21)Vicdanın birçok tarifleri yapılmış,değeri münakaşa edilmiş,değişip değişmeyeceği üzerinde durulmuştur. Bazıları vicdanı ahlaki bir değer olarak kabul ederken,bir kısmı da sadece onu bir duygu olarak vasıflandırır.

Vicdan;iyiyi kötüden ayıran ,bizi iyiye sevk eden ve kötüden uzaklaştıran bir hakim kuvvettir .Vicdan;mükemmel ayarlanmış ve tartısında şaşmayan bir teraziye benzer. Bu terazi; hakikatı ortaya koymada tam bir isabete sahiptir. Vicdan; Allah tarafından kullarına, ihsan edilmiş nurlu bir duygu,kalp terazisidir. Vicdanı hataya sevk eden sebepler; duygular, soyaçekim, deney ve akıl olarak sıralanabilir. İyi terbiye edilmemiş ve yetiştirilmemiş insanlarda vicdan hata eder. Çünkü; cahil vicdandan habersizdir. Ancak, terbiye ve tecrübe sayesinde gelişir.

Eğilimler yani hırs, menfaat, nefse karşı sevgi ve egoizm de vicdanı yanıltabilir. Zaman ve mekana göre; birtakım değişikliklere uğrayabilir. Duygular da vicdanı yanıltabilir. Bu sebeple insan hislerini iradesiyle kontrol altına almalıdır.(22) Bu etkenler ortadan kalktıktan sonra vicdan aklı yönlendirebilir. Yüksek bir karar organı ,bir temyiz mahkemesi haline gelebilir. Akıl da ancak böyle bir mahkemeden sonra doğruya ulaşabilir. (23)

Vicdanın öznel arası bir karakteristiği vardır. Bu yüzden bilgi ve bilincin vicdanda köklü bir yeri bulunmaktadır. İnsan vicdanının sesini düşünme yoluyla kendi ilgi ve çıkarlarına göre ayarlayabilir. Vicdan;insan için son duraktır. İnsan vicdanından aldığı sesi başkasına aktarırken değiştirebilir,ama kendisiyle baş başa kaldığı zaman aynı şeyi yapamaz.

21) Kutup, age, shf:186.

22) Abdülkerim Bahadır, İnsanın Anlam Arayışı ve Din, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, shf: 50-54.

23) Erdem, age, shf:194-198.

Vicdan; bir kaideler sistemidir. Bu sistem, insanın kendi davranışları veya başkalarının davranışları hakkında “ doğru” veya “yanlış” şeklinde yargılar yapmasına yarar. Doğru olarak değerlendirilen davranışlar, insanın kendi benliğine karşı iyi ve olumlu duygular beslemesine yol açar, “yanlış” veya “kötü” sayılan davranışlar ise; suçluluk duyguları yaratır.(24)

İnsan, ömrü boyunca, hep başkalarının bekleyiş veya tepkilerine göre davranışlarda bulunmaz,gerekli zihni olgunluğa eriştikçe bu davranış kaidelerini bir sistem halinde benimser ve artık her davranışı bu sisteme göre değerlendirir İşte bu noktada vicdan dediğimiz iç kontrol mekanizması teşekkül etmiş demektir. Vicdan bizi hem ahlaki davranışta tutarsızlıklardan kurtarır,hem de dışardan bir kontrol olmadan da ahlaklı davranmamızı sağlar. Bu iç kontrolün sağlanması için; kişide benliğin oluşması gerekir. Vicdan ancak belli bir olgunluk seviyesine ulaştıktan sonra meydana gelir.(25)

Kuvvetli bir vicdan,insanın kendi benliği hakkında iyi bir sezgi kazanmasıyla, içe-bakış metodu sayesinde kendisini daha iyi bilmesiyle var olur. En büyük idealleri, yüksek ve mükemmel bir ahlaka erişmek olan kişiler, kendileriyle devamlı hesaplaşma halindedirler. Vicdanlı insan, kötü olduğunu bildiği bir hareket yaparsa bundan dolayı “suçluluk” duyar. İnsan ne kadar dürüst ve namuslu ise;vicdanı o kadar kuvvetli olur. Kuvvetli bir vicdan, iyi bir davranışın neticesidir.(26)

24) Filiz, age, shf: 42.

25) Erol Güngör, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, shf: 57-60.

26) Age, shf: 60-65.

6)Din Duygusu:Din duygusu, dini tecrübe anında hissedilen duygu ve alguların genel adıdır. Dünyanın bir çok dinlerinde bütün duygu ve heyecanların kendilerine ait şartlarda kuşatılmış ve uygulanmış oldukları müşahede edilmektedir. Buna göre, dini korku, sevgi, hayranlık, bağlılık, dayanma, güvenme, sığınma, teslim olma, ümit, sabır, şükür, minnettarlık, saygı, hürmet, rıza, tazim, hüzn, haya gibi duygular dini tecrübe içerisinde yer alan önemli duygulardır.

Din duygusu ilahi obje ile belirtilmiştir; yani o, insanı sürekli ilahi aleme yönelten ve oraya doğru yükselme çabası içine sokan bir duygudur.

Jung'un ifade ettiği gibi, "Dini tecrübeyi yaşayan insan kendisine anlam, güzellik ve bir hayat kaynağı sağlayan ve dünyaya ve insanlığa yeni bir ihtişam veren sınırsız bir hazineye, huzur ve güvene sahiptir.

W.James'in ise; 'Dünya meydanında bütün umutların kaybedildiği ve bizi çevreleyen hayatın adeta bizi terk ettiği bir anda dini duygu bizi yeniden gençleştirmekte ve iç hayatımızı değiştirmektedir.'"şeklindeki ifadelerine rastlanmaktadır.(27)

Din duygusunu içten gelerek uyandıran durumlar ;hayatın maddi şartları,türlü felaketler ve yıkıntılardır. Bu esnada insanlar ;Allah'ın umulmadık müdahalesine büyük önem verirler. Uç durumlarda insanda ,varlığın tamamen Allah'a ait olduğu duygusu uyanmaktadır. Arzu ile tatmin arasına bir uçurum açıldığında, insan faniliğini hissedebilmektedir. Fakat çaresizlik tecrübelerinin uyandırdığı dini hareket geçici bir tabiata sahiptir. Durum şiddetini kaybettiği ve şartlar normale döndüğü zaman Allah'tan uzaklaşma her an mümkün olmaktadır. Din duygusu sonucunda oluşan dini yönelişler ve fiillerin asıl amacı;bütünleşmiş kararlı ve sağlam bir insan şahsiyeti oluşturmaktır. İçinde yaşadığı toplumda kendine uygun bir kimlik bulamayan kişilerin din değiştirmeleri zaman zaman müşahede edilen durumlardandır.

27) Hayati Hökelekli, Din Psikolojisi, T.D.V. , Ankara 1996, shf:139-140.

İnsan kendini anlamlı bir bütün içerisinde hissettiği durumda kendisi ile aynileşebilir, kişiliğini ve asıl görevini tanıyabilir. Kendini bir yere yerleştirmek düzenli bütünlükle bağ ve görevin sınırının bilinmesini de beraberinde getirir. Din duygusu ile insan; realiteyi yorumlar ,kimliğin tanımı vasıtasıyla insan bu realite içine yerleştirir ve sonuçta hayat için bir rehber sunar. Din kişilerin ferdi kimlik problemlerine ve hayatın gayesine bir çözüm ve açıklama temin etmeye yardım eder. (28)

7) Dini Şuur: Şuur; insanın gerek kendi içinde gerekse dışında meydana gelip de kendisi tarafından fark edilen değişimler şeklinde tarif edilebilir.

Ahlaki davranışla ilgili bilgileri,ahlak anlayışı ve ahlaki hareketler hakkında yapılan değerlendirmeler hep şuur dahilinde olan şeylerdir. Topluma uygun davranışlara yönlendirir, topluma uymayan istekleri baskı altında tutar. Ahlaki davranışın temel verileri olan bilgi ve görgüleri ,cemiyyetin kazandırdığı şeyleri temsil eder. (29)

İnsan cemiyyetlerinin en heyecanlı şuurlarından biri de, din şuurudur. İnsan cemiyyetlerinin ayrı ayrı düşüncelerden aynı düşünceye yükseltmesini, aynı davaya bağlılığını, tarihte hiçbir düşünce tarzı getirememiştir. Dinler, insanlığını ulvi bir gayeye bağlayarak birlikte yaşamayı, birlikte heyecanlanmayı, birlikte sevinmeyi sağlamıştır.

İnsan en eski zamanlardan beri kainat dediğimiz şu varlık üzerinde hakim bir kudrete inanmıştır. İptidai insanın inancıyla aydın ve olgun bir insanın inancı arasındaki fark, o kudreti tayin etmekte, ona verilen isimlerde ve sıfatlardadır. Dini duygu, bazı kişilerin sandığı gibi beşeriyete sonradan aşılacak bir şey olmayıp, ruhun fitri bir hassasıdır.(30)

28) Hökelekli, age, shf: 137-140.

29) Güngör, age, shf:57-58.

30) Kemalettin Erdil, Dini Şuurun ve Manevi Değerlerin Fert ve Cemiyyet Üzerindeki Tesirleri, T. Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Cilt: 11, Sayı:2, Ankara 1972, Shf:98-99.

Batılı filozofların bazılarının görüşleri:

“Din hissi kuvvetli, içtimai bir bağıdır. Bir milletin Allah fikrini kaldırırsanız o zaman onlar ancak menfaat ve korku tesiri altında bir topluluklardır.”

Julliasa Simon

“Allah’ı inkar insanlığın asaletini yıkmaktır.”

Bacon

“İlim beşeriyete telgrafı, tenviri, elektriği, teşhisi ve birtakım hastalıkları tedavi çarelerini verdi. Din de fertlere ruh sakinliği, ahlaki değerlere bağlılığını kazandırır. Bazı hastalıkları ilimden fazla tedavi eder. İlim ile din kainatın hazinelerini açmak için kullanılan iki anahtardır. İnsan ilimden istifade eder, fakat din ile yaşar.”

William James

Sonuç olarak, beşeri zaaflarımızdan sıyrılıp tertemiz olduğumuz müddetçe insan oluruz.

“Kur’an baştan sona kadar samimiyet dolu bir kitaptır.”

Carley(31)

8)Dini Arzu:İnsan davranışının anlamını belirleyen şey; niyettir. Bir kimseyi anlamak için sadece onun içinde bulunduğu durumu nasıl kazandığını değil, hangi hedefe ulaşmak ve neyi başarmak istediğini de bilmek gerekir.

Hz. Peygamber’in “Davranışlar niyetlere göredir” anlamındaki hadisi de davranışın asıl dini ve ahlaki değerini ve sorumluluğunu belirlediğini ortaya koyar. Dinin yaşayan her insan, aynı anda kendisinde etkili olan niyet ve sebeplerin şuurunu tam olarak kazanır. Her insan belli bir dini kültür çevresinde yetiştiğine göre bu davranış onu harekete geçiren dini atıflar sisteminde yer alır.(32)

31) Erdil, age, shf: 99-100.

32) Hökelekli, age, shf:83-84.

9)Dini Tecrübe: İnsanı kendi varoluş sınırlarını ötesine taşıyarak bir başka varlığın huzuruna getirir. Allah'ın varlığının tecrübesini yaşamaya başladıktan itibaren onun kesin bir gerçeklik olduğuna inanır.

Din fitri bir duygudur. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şu şekilde açıklanır: "Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak dine,Allah'ın o fitratına çevir ki O insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler."(Rum:30)

İnsanın dini ve kişilik gelişiminde doğuştan getirilen fitri-dini eğilimle çevre özelliklerinin karşılıklı etkileşimi başlıca etken olmaktadır.

Bu tabii dini eğilimin kişilikte iyice kökleşip yapılanması,uygun bir çevre içerisindeki dini telkin,eğitim-öğretim faaliyetlerinin sonuçlarına olduğu kadar ferdin kendisinin de toplumun ona sunduğu dini değer ve ideallerle uyum ve uygunluk içerisinde bulunmasını,bunları kendi amacı haline getirme yolunda içten talep, arayış ve çabasına bağlı bulunmaktadır. Gazali'nin dediği gibi fitrat ;ancak bilgi, eğitim ve ahlak yoluyla gelişip olgunlaşır.

Dini tecrübenin konusu; kutsal veya ilahi kudrettir. Fakat başlangıçta henüz boş bir çerçeve gibi muhtevası şekillenmemiş olan bu ilahi kudret duygusu belirli bir dinin inanç ve değerlerince kuşatılması ile birlikte farklılaşmış, o dinin kimliğini taşıyan bir tecrübe haline gelir. Dini tecrübeyi diğer bütün insani tecrübelerden ayıran temel tabiat üstü bir yöneliş, bir ilişki duygusudur.

Gazali'nin gençlik döneminde yaşadığı şüphe ve vesveselerle dolu bunalımlı durumdan bir anda kurtulmasını sağlayan bu tarz bir tecrübedir.(33)

Bir heyecanın uyanıp gelişmesi veya bir uyarıcının etkisinin devam etmesi,daha ziyade kişinin ona dikkat etmesi ve onunla meşgul olmasına bağlıdır. Kişinin iç dünyası hangi duygusal tasavvurlarla kaplı ise;idrak yoluyla dış dünyada keşfettiği şey de o yöndedir.

33) Hökelekli, age, shf:139.

Dini tecrübenin en önemli özelliği; onu yaşayan kişiye has olması ve başkalarıyla paylaşılabilmesi keyfiyettir. Kişiden kişiye değişen ve onu yaşamayan kişiye yabancı kalan varlığı ile dini tecrübe kesin olmaktan uzak, belirsiz bir gerçeklik ifade eder.(34)

Niçin bazı insanlar hayatlarının belli bir döneminde bütün eski alışkanlık ve davranışlarını terk ederek, dini hayata giriş yapmaktadırlar?İnsanın dini bir yolda ilerleyişinin etken sebepleri nelerdir?Niçin bazı insanlar daha dindar, diğer bazıları değildir?

Dindar insan bu dünyada apaçık bir şekilde Allah'ı görmüyor, peki öyleyse hangi etken sebeplerle dünyanın karmaşık işaretlerini aşip geride bırakarak Allah'a ulaşıyor? İnanan insan inandığını akılcı bir yolla açıklayabilir fakat kişiye inanmaya sevk eden sebepler sadece teorik olmayıp, aynı zamanda insanı içten ilgilendirmektedir. Dinin ana konusu ile, insanın istek ve ihtiyaçları, özlem ve idealleri arasında çok güçlü bir bağlantı kurulabilmektedir.

İhtiyaçların kendiliklerinden sebep olucu vasıfları yoktur. Psikolojik bir tabiat içerisinde yer alan bir zaruret, eğer fert tarafından tanınır ve onun tatmini bir arzu konusu haline gelirse ancak o zaman motivasyon değerini kazanır. Ne kadar önemli olursa olsun, bir davranışın niyete bağlı olmayan sonucu çok zor sebebe katılır.(35)

10)Dini Şüphe:Şüphe; kesinlik arzusunun tersine kararsız bir ruh halidir. Şüphe olmadan bir insanın tasdik ve inanma kapasitesinin tam olarak kullandığı söylenemez.

Sebepler yada kaynakları bakımından olduğu kadar niyet ve sonuçları yönünden de farklı olan dini şüphe türü müşahade edilmektedir. Her inanan kişi; kendi dini hayatında bunlardan birini veya birkaçını tecrübe ederler.

34) Hökekleli, age, shf:147-151.

35) Hökekleli, age, shf: 79-83.

11)Arayış Şüphesi: Bu tür şüphe,zihinde boşlukta duran bilgileri birbirleriyle ilişkilendirme ihtiyacı ve bu yönde oluşan sorulara doyurucu bulma arzusu temel güçtür.

Bu yeter sebep şüpheleri, ileri yaşlarda özellikle dini hayatlarında köklü bir değişimin başlangıcında bulunan kimselerde çok güçlü bir şekilde yaşanabilmektedir. Dine dönüş aşamasında olan bazı kimseler, değişim öncesinde sistemli araştırmalara yönelmelerini sağlayan sorularla karşı karşıya gelmektedir.(36)

12)Yeniden Dine Dönüş:

Fiillerin insana mal olup vasıflanışında hidayet ve dalalet konularının önemi inkar edilemez. Bu mesele aracılığıyla da ilahi olanla insani olanın incelenmesi yapılmış, her ikisinin ferdin şahsiyetine yaptıkları katkılar ortaya konmak istenmiştir. Bu anlamda dine dönüş ve dinden uzaklaşma konusunu, fiillerin nitelik kazanıp insana sıfat oluşunda, insanın fiillerinin dünyevi açıdan değerlendirilişinde son merhale olarak kabul edilebilir.

Dine dönüş; doğru yolu bulma, açıklama, istenilene ulaşma yolu anlamına gelir. Dinden uzaklaşma ise; dine yönelme ve irşadın zıddı olup yoldan sapma, matluba ulaşmayı kaybetme, istenilene ulaşmayan yol anlamlarında kullanılmıştır.

Terim olarak hidayetın iki anlamı vardır:

1)Hz. Peygamberin çağrısıdır, davetidir. O Allah'tan aldığı mesajı insanlara ulaştırıp onları doğru yola davet eden, doğru ile yanlış insanlara öğretendir.

2)İnsanda iman ve itaatın yaratılması anlamındadır.(37)

36) Hökekleli, age, shf:195.

37) Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, Kelam Kitabı, Tekin Kitabevi, Konya 1996, shf:257-261.

İman, insani eğilimlerin ortaya koyduğu dirençlerin üstesinden gelen bir kişilik değişmesi olmadan tam anlamıyla yerleşik bir tutum halini almaz. Bu değişme yavaş yavaş ve uzun bir zaman içerisinde olabildiği gibi, ansızın ve çok kısa bir süre içerisinde de gerçekleşebilir.

Bazı batı dillerinde inanç, kanaat veya durum değişikliğini ifade etmek için “conversion” kelimesi kullanılır. Kökü itibariyle bu kelime tam ve bütün olarak “değişmeyi” bir halden başka bir hale geçişi, bir olayın başka bir olaya dönüşümünü anlatır. Psikoloji ve sosyolojide “conversion” kavramı genellikle siyasi, sosyal, estetik alanda bir “kanaat değişikliğini” belirtmek için kullanılır. Asıl psikolojik anlamı içerisinde bu kelime; “tam bir değişmeyi, bir inanç sisteminden diğerine bağlantının geçişini ifade eder. Dini conversion ise; farklı bir din ideali için mensubu bulunduğu dini görüş ve bağımlılıktan vazgeçme; dini inanç ve davranışlarla ilgili yön değişimini de içine alan “manevi değişim, gelişme” olarak tanımlanır.(38)

13)Din: Hayata anlam kazandıran sistemlerin başındadır. Her dinin temel amacı; insanları kurtuluşa ulaştırmaktır. Din; henüz ulaşılmamış, ancak ulaşılacak istenen en yüce amaçlara işaret ederek insanı bu amaçlar üzerinde düşünmeye ve onları gerçekleştirme yolunda aktif olmaya yönlendirir. Din; bir yandan insan ilişkilerini düzenlemeye yönelik amaçlar belirlerken diğer taraftan da insanın inancı dolayısıyla Tanrısı ile ilişkilerini düzenler. Din varoluş konusunda genel mahiyette kavramlar dile getiren ve insanlarda güçlü, derin ve kalıcı motivasyonlar ve ruhi eğilimler uyandıracak tarzda etkilerde bulunan bir semboller sistemidir. Din; Sonsuz olana yönelik anlamın ve lezzetin içten bir ifadesidir. Din; insanın sınırsız kainatla ya da onun kaynağı ve ilk sebebiyle kurduğu ilişkidir. Din; herşeyin derinliğinde bulunan anlamı keşfetmede en büyük güçtür.(39)

38) Bahadır, age, shf:103.

39) Age, shf: 103-105.

14)Dindarlık: Ölümsüzlük arzusunun ve sonsuzluk umudunun bir yansımasıdır. İnsan; ölüm korkusundan ve yok oluş endişesinden kurtulmak için dine sarılır. Dindarlık; arzulara, değerlerde ve varlık bütünü anlamında kök salmış bir olgudur. Dindar insan; dini ile ilişkisinden ötürü acı, ölüm gibi zor durumları bile iyimser bir tarzda karşılar. Dindar; normal şuurunun üstünde başka bir varoluş yaşar. Dindarın ruhsal derinliklerinde kurulan bu iletişim, dini şuur ve heyecanının zirve noktasını teşkil eder.

15) Dini Kabiliyet: İnanma ihtiyacı; insanın doğasında olan dini kabiliyet aracılığıyla olur. Zira; fitri niteliği sebebiyle insan; aradığı fikir ve ideolojilerle, aslında dine ayrılan boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Böylece gerçekte dini olmayana dini bir bağlılık geliştirmektedir.

Fıtrat kavramıyla karşılık bulan dini kabiliyet; olgunlaşmış zenginleştiğçe dini duyguların eşlik ettiği eşsiz tecrübelerin oluşmasında temel vazife görür. İnsan bu kabiliyet sayesinde, kendi sınırların kırıp kendi ötesinde ve üstünde farklı ruhsal oluşuma bürünmesini sağlar. Bu yetenekle insan potansiyel olarak Yüce kabul ettiği varlıkla derin bir ilişkiye girer.(40)

16) Hakikat Arayışı: Hakikatin bilgisine ulaşmayı hedefleyen bu süreçte insanın temel amacı; belirsizlikten kurtulmak, hayattaki konumunu tayin etmek ve varlığı anlamlandırma ihtiyacını gidermektedir. Hakikat arayışı sürecinde insan, en ciddi adımı kendini ve çevresini kuşatan varlık alemini sorguladığı an atmaktadır. Kainat; dünya hayatı, Tanrı, insan ile ilgili zihinsel gelişimde ortaya çıkan ve çoğu zaman gerginlik yaratan varoluşsal sorgulama kavramı ile ifade edebilecek önemli bir ihtiyaca işaret eder. Varoluşsal soru sormak veya varlığı sorgulamak en genel anlamıyla, kendi kişiliğini ve dış dünya ile ilişkilerini süzgeçten geçirmek demektir. Gerçek hakikat arayışı noktasında ve gerekse varoluşsal sorulara cevap bulma arayışında insan; içine düşmüş olduğu gerginlikten kurtulmak amacıyla bazen bilime bazen ideolojilere zaman zaman da dinin mesajlarına kulak vermiş, çözüm aramıştır.(41)

40) Bahadır, age, shf:126-130

41)Age, shf: 130-144

17) Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşma: İnsan pozitif potansiyellerini güncelleştirdiği ölçüde mutluluk duyar. Birey; iç ve dış çevreden kaynaklanan şartların etkisi altında, onlarla etkileşime girerek gizli yeteneklerini gün yüzüne çıkarır. Bu etkileşimde asıl olan; bireyin sözü edilen kişisel ve çevresel şartların güdümüne girmeden, insan olmanın gereklerini ve kendisinden beklenenleri yerine getirmek suretiyle çaba sarf etmesidir.

Kişi sarsılan dengesine, varoluşsal sorulara verdiği cevaplar doğrultusunda, kendini ve sınırlarını, gücünü tanıyıp ortaya koyduğu zaman ulaşabilir. Kendini gerçekleştirme çabası içerisindeki insanın önüne 'kutsal' kavramı çıkmıştır. Böylece insan mükemmellik arayışında kendi ötesine taşınmıştır. Kendini aşan insan; kendinin ötesinde bir amaca ve inanca yönelmesi, bu uğurda kendini adaması gerekir. Bu süreçte açıkfikirlilik önemlidir. Açıkfikirli insan; kendi sınırlarını aşarak yüce anlam ve değerlere bağlanabilir. En üst derecesi; dini değerlerle kurulan manevi ilişkide ortaya çıkar. Zira insan; kendi kendine bu tarz değerler üretemez.(42)

18) Tercih ve Karar: İnsan bilinci ve farkındalığıyla, gizli yeteneklerini gerçekleştirme çabasında olan tek varlıktır. Hayat, kendisini insana çeşitli vazife, sorumluluk ve beklenti talepleri ile açar. İnsanın sorumlu olduğu alanları üçe ayırmak mümkündür:

- * Kendisi ile ilgili sorumluluk ve görev alanı
- * Çevresiyle ilgili sorumluluk ve görev alanı
- * Bağlı bulunduğu inançla ilgili sorumluluk ve görev alanı

Bu anlamda insan, varoluşunu sınırlayan çerçeve içerisinde özgürce davranabilir, tercihlerde bulunabilir, kararlar verebilir. İnsan engellemelere ve kısıtlamalara rağmen iradeye dayalı tercihleriyle hayatını zenginleştirebilir.(43)

42) Bahadır, age, shf:144-145

43) Age, shf:145-146

Dolayısıyla insan; sınırları çerçevesinde mevcut imkanlarını değerlendirerek yada farklı alanlara yönelerek özgürlüğünü kullanabilir.

İnsan; kişiliğinin derinliklerinden aldığı güç ile insan en olmaz şeylere bile ‘evet’ , en olumlu şeylere bile ‘hayır’ diyebilme ayrıcalığına sahiptir. Ayrıca din; bu engellemelere karşı başa çıkma sürecinde ‘yardımcı’ olabilir. Ve kişinin problemlerini çözme olduğu kadar bunalımlı dönemlerinde de en büyük destek unsuru olabilir.(44)

B-DİNE DÖNÜŞ VE DİNDEN UZAKLAŞMA KAVRAMLARININ

KARŞILAŞTIRILMASI

Gerek Kur’an-ı Kerimin,gerekse insanın ve gerekse kainattaki varlıkların ,biri kendi yönlerinden diğeri de Allah’a olan yönlerinden kaynaklanan iki özellikleri vardır. Her varlığın varlığı izafesidir,hak olan tek varlık, vücudu mutlak olan tek varlık Allah’tır. Özellikle bu nokta;hidayet dalalet konuları için oldukça önemlidir. Kur’an-ı Kerime dikkatle baktığımızda, bir yandan “Ancak Allah’ın hidayet ve dalalete yönelttiğini”okurken bir yandan da “hidayet” ve “dalalet”i seçmenin insanın elinde olduğunun vurgulandığına tanık oluruz. “Sizden dileyen doğrulur” ve “Allah dilemedikçe dileyemezsiniz”gibi ayetleri Allah’tan insanlara doğru bir seyir içinde ele almak gerekir.

Allah öncelikle dilediğini dilediği şekilde yapandır. Bu nokta;her soruda kalkış noktamız olmalıdır. Bu kör kader-fatalizm değildir. Aksi takdirde daha kör bir otomasyona bağlanmak zorunluluğu doğacaktır. Bir kasırga,görünmez bir kaza, deprem gibi olaylar karşısında acizliklerini ortaya koyan insanların Mutlak Bir Varlığın gerçekliğini kabul etmesi hakkında giden yolda doğru bir adım olacak kanaatındayım.(45)

44) Bahadır, age, shf:146

45) Ali Ünal, Kur’an’da Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul 1986, shf:148.

İnsana verilen irade; iki zıt kutup arasında bir seçimi gerektireceğinden insanın yeryüzündeki hayatına başlamasıyla birlikte hayırla şerrin mücadelesi de başlamıştır. Allah bu mücadele ve imtihan için gerekli her türlü şartı yaratmıştır. Bir yanda insana sonu gelmez arzular, tutkular, unutkanlık, cehalet, saldırganlık, kibir, haset gibi özellikler verirken ve Allah yolundan uzaklaştırmaya vesile olacak İblis'i yaratırken bir yandan da ,yine insana kendi yoluna gidebilecek yetenekler, akıl, düşünme, muhakeme etme, öğrenme, hatırlama gibi yetiler bahşetmiştir. İşte bu iki zıt kutup arasında insan iradesini kullanmak durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu ayetlerde ifadesini bulmaktadır:

“Rabbimiz her şeye yaratılışın verip,sonra hidayet edendir.”(Taha:50)

“Yüce Rabbi'nin adını tespih et,O yarattı ve düzene koydu ve takdir edip yola koydu.(hidayet etti)”(A'la:1-3)

Demek ki;hidayetin ikinci derecesi,Allah'ın her şeyi yerli yerine koymasıdır. Bu yalnızca insanlar için değil, kainatın tüm işleyişi için geçerlidir. Yani, Allah her varlığı yoluna koymuştur ve onları bu yolda yürütür.

Hz.Allah Adem'i(a.s.) yeryüzündeki hayatın indirdiği zaman şöyle buyurmuştur:

“Hepiniz oradan inin, artık ne zaman benden bir hüda gelir de ,kim benim hüdama uyarsa, böyleleri için korku yoktur, onlar üzülecek de değildir.”(Bakara:38)

Hidayet kelimesinin bir anlamı da hediyedir.”Ehda”= “Hediye vermek” ve “Hada”= “Hediyeleşmek”demektir. Yeryüzüne indikten sonra, Allah'ın insanlara yol göstermesi, onlara hüdasını göndermesi bütünüyle O'nun hediyesidir.(46)

46) Ünal, age, shf: 149.

Yalnızca tutkuları peşinde koşan ve yeryüzünde fesat çıkarma meyli olan insanın saptığı yollarda ayrılıp Allah'ın yoluna girebilmesi için öncelikle istemesi, bu yola girmesi için çabalaması gerekir. Böyle bir çabanın içinde olanlar ne ilginçtir ki; şirkin kirlerine bulaşmamış ve şirkin yarattığı ortamlardan son derece rahatsızlık duyanlar olmuşlardır. Yani Kur'an-ı Kerim'in deyişiyle, kulakları bütünüyle sağır, gözleri bütünüyle kör olmamış, bunun sonucunda kalpleri hepten kararmamış insanlardır bunlar. İnsanı öldüren, kalpleri karartan günahlardır, şirkin her türlü içine bulaşarak, karanlıklar içinde hayaller ve kuruntular üzerinde bir "bilgi" oluşturan ve bunu gerçek bilgi sanan insanların hidayete ulaşması kolay olmayabilir. İblis, insanlara yaptıklarını bezer, onlara vaad eder, içlerine kuruntular eker.

"Elbette senin kullarından belirlenmiş bir pay alacağım" dedi.

"Onları mutlaka saptıracağım, boş kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim." Onlara ümit verir, vaad eder."

(Nisa:118-120)

Şeytanın vadine, verdiği ümitlere ve emirlerine bağlanıp tutkularına kapılan insanlar, şahsiyetlerini oturtamamış kişilerdir. Elçilerin getirdiklerine inanmazlar, onları yalanlarlar, inananları da vazgeçirmeye çalışırlar. Onların bu tür şahsiyet eksikliklerini Kur'an-ı kerim "çok uzak bir dalal" şeklinde adlandırmak tadır.

Şeytanın temelde insanlar üstünde bir hükmü yoktur. O sadece vaad eder, kuruntular ve ümitler verir. Ona uyanlar aslında tutkularına, arzularına hevalarına uyanlardır. Kurdukları dünyalarını sürdürebilmek için birtakım semboller icat ederler.(47)

47) Ünal, age, shf:150.

Kur'an bu duruma şöyle değinir:

“Hani İbrahim demişti: ‘Rabbim bu şehri güvenli kıl, beni ve oğlumu putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim çünkü onlar, insanlardan çoğunu saptırırlar (dalaletle düşürürler.)’ (İbrahim:35-86)

Oysa gerek şeytanın gerekse putların vesileliğin ötesinde bir etkileri yoktur.”

(Furkan:17-18)

Bu ayet-i kerimeden anlaşıldığı üzere insanların hak yoldan uzaklaşmalarına neden olan şeyler dünya hayatını amaç edinme duygusu ve ahireti unutma yanılığısındır.

Şirkin yol açtığı ortamdan memnun olmayan ve çıkış yolu arayan insanlar, hüda üzere değilseler de uzak bir sapıklık içinde de değildirler. Hakikat kendilerine ulaştığında kalplerindeki kiri gidermeye çalışırlar. Yani tezkiyeye başlar. Görülüyor ki hidayetin birinci basamağı tezkiyedir. İşte bu şekilde arınmaya koyularak hüdaya tabi olmak isteyenlerin bu çabasına ihtida denir. İhtidanın ilk basamağı hakikata kalbini açmak ve anlamaya çalışmaktır. Hakikata karşı alken ve kalben teslim olabilmek, tasdik edebilmektir.

Kalplerini arıyanlar hakikata yapışsarsa, bu öğretiler üzere hayatlarını sürdürmeye çalışırlarsa Allah da onların hidayetlerini arttırır. Onları Sırat-ı Müstakimde sabitleştirir.

İhtidalarında sabit olup, güzel işler yapanların kalpleri de hidayete erer, nihayetinde insan bütünüyle hüdaya ermiş olanlardır. Allah'ın hidayete erdirdiği insanlar, yine şeytanın aldatmasına kapılıp, dalalete düşebilirler. Dalal doğru yoldan her türlü sapmayı içine alır. İster bilerek, ister bilmeyerek, ister unutarak ister kasten olsun...(48)

48) Ünal, age, shf:150-152.

Öz olarak; imtihan gereği Allah insanın hidayete ermesi veya sapması için her türlü şartı yaratır. Sonra da hidayete ermeye çabalayan insanları hidayete ulaştırır. Sapıklıkta ısrar edenleri de kendi hallerine bırakır. Yeryüzünde hidayette ve dalalette oluşlarına göre insanlar ahirette ya cennete yada cehenneme hidayet olunur.

Dalal, “an” harf-i ceriyle kullanıldığında “yitmek yok olup gitmek” anlamlarına gelir. Kafirlerin dünya hayatındaki amelleri kendilerinden ayrılıp gidecektir. Dünya hayatında Allah’a koştukları eşler de aynı şekilde kendilerinden kaybolup gidecektir.

Hidayet; Allah’ın insanda doğru yolu bulma filini yaratmasıdır. Mutezile’nin dediği gibi hidayet sadece yol gösterme anlamına olsaydı hidayeti Allah ve Resulullah’a ait olmak üzere ikiye bölmeye ihtiyaç olmazdı.

Dalalet için de benzer şeyler söylemek mümkündür. Dalalet insanın isimlenmesi olsaydı, bu kulun isteğine bağlı olup Allah’ın iradesine bağlı olmazdı. Çünkü bu insanın amaç ve seçimine göredir. Gerçekte dalaleti yaratan Allah’tır, isteğine göre onu seçip alan insandır.(49)

Hidayet; sebep olma ve davet yoluyla Hz.Peygamber’e izafe edilir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır:

“Gerçekten Sen ,doğru bir yola çağırıyorsun”

(Şura:52)

Burada kastedilen, açıklama ve çağırma, yaratma anlamında bir hidayet söz konusu değildir.

Öte yandan hidayet, hidayete sebep oluşu ile Kur’an’a da nispet edilir.

“Gerçekten bu Kur’an insanları en doğru yola iletir.”

(İsra:9)(50)

49) Ünal, age, shf: 153-155.

50) Age, shf: 155-157.

Dalaletin şeytana izafe edilmesi; sebep olması ve çağırması dolayısıyla.

“Onları gerçekten sapıtacağım ve kendilerini uzun emellere düşürüp olmayacak kuruntularla adayacağım”

(Nisa:129)

Fiillerin Allah’a izafe edilmesi yaratma, insan izafesi ise; seçme yönündedir. Eş’ari; hidayet ve dalalet meselesine yaklaşımı Allah’ın bu iki hali insanda yaratması şeklinde olduğunu belirtir. Kur’an-ı Kerim hidayete giden yolu gösteren klavuzdur. Öte yandan Allah’ın müminleri imana çağırması hidayet olup, İblis’in kafirleri dalalete daveti dalalettir.(51)

C-DİNE DÖNÜŞÜN TABİATI VE PSİKOLOJİK TAHLİLİ

Esasen dine dönüş çok grift bir psikolojik olaydır,insanın bütünlüğü ile alakalıdır. Bu bakımdan zihni, duygusal, iradi boyutları vardır. Bu süreç; sadece zihni bir tarzda yaşanmaz, tasdikimize sunulan şeyin benliğimizle uyuşması, bizi kendimize çekmesi ile sonuca ulaşır. Şahsi duygu yapısı ile uygunluk gösterdiği takdirde bu süreç tamamlanabilir. Şüphesiz bu süreç düz bir çizgi üzerinde gerçekleşmez. Her durumda çatışmalar, bunalımlar, gerginliklerin boy göstermesi kaçınılmazdır.

Zira insan tabiatının bir dış gerçeğe açılması ve kendisini ona nispet ederek bir ilgi ile bağlanması, kendine ait bazı eğilimlerden vazgeçerek bir değişime uğraması ile mümkün olabilmektedir.

Genel bir ifadeyle dine dönüş olayı duygusal olduğu kadar, zihni yapıda da meydana gelen köklü bir değişimdir.(52)

51) Ünal, age, shf:158.

52) Hökelekli, age, shf:70.

Bu kişinin kendisinden hoşnut olmadığı, eksiklik tatmin sızlık ve mutsuzluk duyguları içerisinde bocaladığı yada yeni ve farklı bir tecrübe içerisinde dini gerçeklerin farkına varmasıyla başlayan bir iç çatışma sonrasında, kendisine mutluluk, tatmin ve uyum bulacağını sezdiği dini değerlere doğru yavaş yada hızlı bir geçiş yapmasıdır.

Dine dönüş olayında, kişide o ana kadar yapılanmış olan zihni sentezin parçalanıp yerine bütünüyle yeni bir sentezin konulduğu müşahede edilmektedir. Böylece mevcut değerler alt üst olmakta önceki inanç yada kanaatler eksik yada bütünüyle yanlış bulunarak reddedilmekte benlik köklü bir değişime uğramaktadır.

Dini nitelikli olmayan siyasi, sosyal yada başka türlü diğer inanç ve kanaat ve tutum değişmelerinin insanı böylesine derinden etkilemesi nadirdir. Gerçek dine dönüş olayı; her zaman benliğin en derin noktasına kişiliğin organize olduğu yere kadar nüfuz eder. Ruhunun derinliği içerisinde bir dine bağlanmaya yada bütün hayat tarzını dine göre düzenlemeye karara veren insan Allah'la, insanlarla ve dünya ile yeni bir ittifaka girer. (53)

Dine yeniden dönen kimsede yeni enerjilerin yeni faziletlerin kendilerini gösterdikleri, normal ölçülerde imkansız denebilecek olağan üstü değişikliklerin ortaya çıktığı görülür. Kişilikteki bu değişme,gerçek anlamda ikinci doğuş olarak nitelendirmeye uygundur.

Şüphesiz ki; kişide meydana gelen bu değişme kolay ve sıkıntısız olmaz. İnsanın o ana kadar kendisine yabancı kalmış birtakım inanç ve değerleri kolayca kabullenip, iç aleminde belli yerlere oturabilmesini engelleyen bazı psikolojik dirençler vardır.

Uzun ve karmaşık bir süreci gerektiren din değiştirme hadisesinde sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu en önemli sorulardan birisi bu değişimin sebepleridir.(54)

53) Hökelekli, age, shf:70.

54) Age, shf: 70.

Bu konuda bir kısım sosyal bilimci; ferdi veya toplumsal stresi vurgulayan bir bakış açısı ortaya koyarken, bir kısmı da kişinin “hakikat” konusundaki duygu ve düşüncelerini değiştiren zihinsel faktörlerin varlığından söz eder. Zihinsel yaklaşıma göre; din değiştirme, hakikati net ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilen bilinçli bir tetkikin neticesidir.

W.James; din değiştirme veya kendi dininde dindarlaşmayı “mutsuz ve yanlış yolda olduğunun şuurunda olan bölünmüş kişiliğin ,dini realitelere sınıksız sarılarak bilinçli olarak doğruyu bulması, mutlu olması ve neticede bölünmüşlükten kurtularak kendisiyle bütünleşmesi sürecidir” şeklinde tanımlanmıştır.(55)

1)Duygusal Belirtiler: Aile-çocuk ilişkileri, boşanma gibi travmatik hadiseler veya stresli durumlar duygusal karmaşa sonucu kişiyi dini değişime götürebilir.

Kişinin sosyal dünyasındaki bir yakınından ayrılışı dünya görüşünde dengesizliğe yol açabilir. Bu olaydan sonra karmaşaya sebep olan etkili krizi insanı kişilik veya din değişimine taşıyabilir. Bununla beraber dini değişim için son kararın verilmesi genellikle zihinsel unsurlara bağlıdır.

2)Zihinsel Belirtiler: İhtida öncesi yıllarda zihinsel sorgulamaların mahiyetleri incelendiğinde bunların sosyal konular dini şüpheler, “hayatın anlamı nedir,ölüm gerçeği nedir?”gibi varoluş ile ilgili meselelerin olduğu görülmektedir. Bazı mühtediler ihtida öncesi devrede hayat ve ölümün anlamı konusundaki sorulara anlamlı cevaplar bulmak için aktif, sürekli ve zahmetli bir arayış içindedirler. Onlar bu sorular ile meşgul olmuş, kendi hayat şekillerini gözden geçirip yeniden değerlendirmişlerdir.(56)

55) Hökelekli, age, shf: 70.

56) Ali Köse, Neden İslam’ı Seçiyorlar?, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, shf: 95-96.

Din değiştirme tecrübesi birçok mühtedi için bir “anlam arayışı” anlamındadır. Mühtediler kültürlerinin kendilerine empoze ettiği temel noktaları yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissederler. Toplumdaki ve kendi hayatlarındaki muğlaklarından hoşnut kalmayarak “hayatın evrensel anlamı” sorusuna cevap aramışlardır. Kendi özel hayatlarında yaşadıkları bazı tecrübeler neticesinde de manevi ihtiyaçları olduğunu anlarlar.

Mühtediler bu soruların yanı sıra ait oldukları dinin inanç sistemi ile alakalı muğlaklıkları sorgularlar. Din değiştirme hadisesi çok yönlü bir ferdi bir tecrübedir ve hiçbir din değiştirme diğerinin aynı değildir. Dini değişim; kişinin yaşadığı bazı olaylarla istikrarı kaybolması neticesi dış tesirlerden etkilenmesi, daha sonra dini gruplarla ilişki kurmasıyla oluşan farklılaşmalardandır. (57)

D-DİN DEğİşTİRME VE KİşİLİK

Duygusal ve coşkusal baskıların yarattığı kaygı ve endişeden kurtulmak için; kendi aralarında birlik oluşturan etkinliklerin ayrı ayrı davranış biçimleri olarak ortaya çıkması psikolojik bir problemin işaretidir.

Kişiliğin dışarıya yansıyan, başkaları tarafından algılanan, çözülen, anlaşılan, değerlendirilen, yorumlanan yönü aynı zaman da onun sözlü ve sözsüz iletişim biçimi ve özellikleridir. Başkaları tarafından insanlar sözlü ve sözsüz iletilerinin tümüyle değerlendirilir.

İnsan kişiliğinin dışa yansıyan ve yansımayan yanları arasında sağlıklı bir bağlantı ve ilişki kurabildiği sürece kendini kolay anlatır ve başkalarınca kolay anlaşılır. Kişilik; bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu ,diğer bireylerden ayırt edici tutarlı ve yapılanmış bir ilişki biçimidir. Tutarlılık kelimesi ile, zaman boyutu içinde o kişinin benzer durumlarda davranışının değişmediği anlatılır. Fert; iç ve dış çevresiyle sürekli bir ilişki halindedir. Bireyin kişiliği, iç ve dış çevreyle kurduğu ilişkinin biçimini belirler.(58)

57) Köse, age, shf: 97.

58) Hökelekleli, age, shf: 300-301.

Kişi; içinde bulunduğu sosyal durumdan bağımsız olarak kişilik özelliği gösteremez. Hasta yabancı davranış ve fikirler arasında akıl ve tecrübenin normal ölçülerine başvurmak için vasıta bulamaz. Yeniden dine dönüşte ise; kişiliği bölen çatışma kişinin rıza gösterdiği dini hakikate duygusal kaynaklardan birden bire belirivermektedir.

Kişide oluşan değişme; zaten var olan kişide az çok yerleşmiş bulunan dini duygu ve inançlara karşı direnişin aniden yıkılması olarak yorumlanabilir. Bu olayda Allah'ın müdahalesi “duygusal şok” mahiyetindedir. Ani kuvvetli bir heyecan baskını, insandaki bütün dirençleri ortadan kaldırabilir. En iyi yerleşmiş alışkanlıklar bozguna uğrar. En sağlam kanaatler tersine dönerler. Aynı şekilde ani bir dini uyanış, çok iyi yerleşmiş dirençleri ortadan kaldırabilir.

Kişiliğin dini bütünleşmesi tamamlanuncaya kadar, çatışmalar sürecektir. Kişiliğin derinliğinde zamanla bu dirençler yeniden yapılanacaktır.(59)

E-DİNE DÖNÜŞÜ ENGELLEYEN PSİKOLOJİK DİRENÇLER

Kişi eski inanç ve düşüncelerine hissi peşin yargı ile bağlanmış olabilir. Kesin ve alışık inancının rahatını terk etmeye ve hoş olmayan, emniyetsiz, şüpheli, belirsiz bir duruma sürüklenmeye isteksiz olabilir.

Ayrıca eski inanç ve düşüncesine dayanarak ait olduğu sosyal grubun üyeliğinin kendisine sağladığı rahat ve güvenin terkine isteksiz olabilir.

Böylece; kişinin algı alanına giren, az yad çok onu etkileyen farklı bir inanç ve düşünce sistemine ilk tepkisi; eski inancını yada inançsızlığını tehdit edenlere karşı artan bir taassupla ve yeni aklileştirmelerle savunucu bir davranış örneği göstermek olabilir.(60)

59) Hökeleklî, age, shf: 302-303.

60) Hökeleklî, age, shf: 291.

Bununla beraber, büyük bir değer atfedilen inanç sistemine karşı işleyen kuvvetler arttığında, savunucu davranışlar aniden çökebilir ve önceden bunları desteklemekte kullanılan deliller de tersine dönebilir. Dine dönüş ve din değiştirme olaylarında psikolojik bir ön hazırlık safhasının hesaba katılması kaçınılmaz gözükmektedir.(61)

F-DİNE DÖNÜŞ OLAYININ GELİŞİM SAFHALARI

Kişinin dini durumunun değişmesiyle ilgili karmaşık safhaları anlaşılır bir şekle sokmak için konuyu bir model çerçevesinde incelemek gerekmektedir. Fakat bu model üniversal ve değişmez değil, yapılan araştırma ve elde edilen malzemelerin incelenmesiyle geliştirilmiştir. Değişik din ve kültürleri oluşturulan bu modelin İslami hidayetlerdeki farklı yönleri ayrıca belirtmeye çalışılacaktır.

1-Kanaat ve Bunalım Safhası: Dine dönüş süreci genel olarak bir bunalım ve tatminsizlikle başlamaktadır. Bu, kişinin kendinde bir şeylerin değişmesi gerektiğine tam olarak kanaat getirdiği dönemdir. Bu durum kişinin içinde yaşadığı sosyo-kültürel ve dini çevre ile etkileşim ve ilişki çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Modern toplum kültürel çoğulculuk üzerine kuruludur. Eski toplumlardaki dini kimlik ve bütünlüğün yerine çok yönlü dini tercihler ve ideolojik farklılaşmalara imkan veren hareketli bir sosyal yapı oluşmuştur. Dinin bazı esaslarına karşı itiraz ve tenkitler, dini ilgisizlik, dine kökten karşı olma günümüz toplumlarında yaygın tutumlar gözlenir. Bu kültürel çoğulculuk, dinin toplumun ihtiyaçlarını karşılama fonksiyonunu yeterince yerine getirememesi, aşırı dünyevileşme insanlarda güvensizlik, yalnızlık, yabancılaşma, umutsuzluk, amaçsızlık ve huzursuzluk gibi psikolojik sıkıntılara yol açmaktadır. Son yıllarda çağdaş insanın zihniyet ve şahsiyetini yeniden yapılandıran ideoloji ve sosyal sistemlerin çöküşü insanlarda boşluk oluşturmuşlardır.(62)

61) HÖKEKLEKLI, age, shf: 291.

62) Age, shf: 304.

Çoğu hidayet olayında, kişinin içinde yaşadığı çevreden bunaldığı görülmektedir. Kişi; yeni tercihler sunan bir hayat tarzıyla da karşılaşabilir. Bu safhada huzursuzluk, tatminsizlik, sıkıntı giderek yoğunlaşır. Şahsi uyumsuzluklar, ahlaki kusurlar kadar, bazı olumlu istek-idealler, yeni düşünce ve tecrübeler de kişiyi değişime hazır ve elverişli hale getirebilir. Suçluluk ve günahkarlık duyguları, yaşanan hayattan iğrenme, ahlaki ilkelere uygun ideal hayata duyulan arzu ve özlem, ölüm ve cehennem azabı korkusu, zihni ve ruhi tatmine ulaşma isteği gibi duyu ve eğilimler kişiyi etkisi altına alabilir.

Çoğu zaman kişi kendisini çevresinden kopmuş, yalnız ve nefret dolu hissetmeye başlar. Bunalım esnasında kişinin daha önce benimsediği hedefler ve ölçüleri, içinde yaşadığı kültür değerleri anlam ve fonksiyonunu yitirirler. Kişi kendisini yalnız, engellenmiş, yapması gereken bir çok şeyi yapamaz bir durumda algılayabilir. Ortaya çıkan bu büyük rahatsızlık ve huzursuzluğu azaltmak için ve arzuladıkları amaçlarına ulaşmak için kişiler yeni alanlar aramaya başlarlar.(63)

2-Araştırma Safhası: Dine dönen adayda fitri din duygusunun kendiliğinden uyandığı ve kişiyi etkin bir şekilde yönlendirdiği müşahede edilir. Genelde bu tip insanlar temiz yaratılışlı, sağlam ve dürüst karakterli kimselerdir. Bu kişiler içinde yaşadıkları çevre ile tabiatları bakımından uyum sağlayamaz, çağdaş tüketim toplumunun maddeci değerlerine karşı içten gelen bir tepkiyle karşı koyarlar. Bu tip insanlar, toplumdaki kötülöklere pek bulaşmadan, kendi şartlarında namuslu ve ahlaklı bir hayat çizgisi üzerinde arayışlarını sürdürürler. Bazı kimseler ise; toplumun standart değerlerinden tatmin ve zevk almamaya başlayınca onlardan nefret ederek uzaklaşırlar. Buna bağlı olarak yeni arayışlar içerisine girmek bu kişilere zorlayıcı bir durum olarak gözükür.(64)

63) HÖkeleli, age, shf:305

64) Age, shf: 305-306.

Din dışı bir ortamda yetişemediklerinden dolayı sistemli bir dini bilgi ve inanca sahip olamamakla birlikte tanımın yapamadıkları Yüce Bir Varlığa yönelme duygusunu, isteğini hisseden kişiler de vardır. Bütün bunların yanında toplumun değerlerine karşı tenkitçi bir görüş açısı geliştiren, hakikat sevgisiyle dolu olan, sistemli araştırmalarda bulunanlar da vardır.

Pasif yada aktif araştırmacı olan hidayet adayları için zihni-hissi-pratik birtakım ihtiyaçlar vardır. Dünyayı yorumlamak için zihni bir yapıya ihtiyaçları vardır. Anlaşılır bir görüşe sahip olan gruplar zihni karışmış kişiler için çekicidir. Aile bağlarının kopması veya toplumun değerlerinin aşınması sebebiyle birçok insan ait olma hissinin tatminini bir ihtiyaç hisseder.

Bu safhada karizmatik dini şahsiyet örneklerinin büyük önemi vardır. Bu bağlamda bir çok insan, dine dönuşteki temel faktörün, kendilerinin ideal bulduğu inanç ve değerleri yaşayan kişi, grup veya liderle ilişkiye girmek olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda bağlanılan üstad, zekanın tuzaklara, varoluşla ilgili boşluklara, fikri anarşiye ve ferdi gurura karşı zaruri bir garanti anlamına gelmektedir. (65)

Dini grubun kişiyi kabul etmesi, kişinin çatışmalarını yok etmesine, kendine olan güvenini arttırmasına, yeni dünya görüşünü kazanmasına yardımcı olur. Örnek dini şahsiyetlerin ve dini grupların önemi büyük olmakla beraber, asıl değişmede belirleyici olan, hidayet adayının Kur'an-ı Kerim ile karşılaşması ve onun üzerinde yaptığı incelemedir. Dini gruplar ve şahsiyetler bu eğilimi güçlendirme ve sabitleştirme yönünde bir etkide bulunmaktadır.

3-Karar Verme Safhası: Dini bir değişim için hazır ve kararlı bir kimse için yine de son adımı atmak kolay olmaz. Kararsızlık, arayış ve sıkıntı sürerken, kesin tercihle karşı karşıya kaldıklarına inanırlar.(66)

65) Hökelekleli, age, shf: 307-308.

66) Age, shf: 309-310.

Zihinde oluşan tam bir tatmin, dini bir şahsiyetin rehberliği, dini telkinin etkisi, dramatik bir tecrübe sonucu şuur genişlemesi gibi durumlar kişide bu kararın sonuçlanmasında etkili olabilmektedir. Yüce varlığın tecrübesi kişilere hayatlarının yetersiz olduğunu, dünyanın sınırlarını gösterir.

Dine dönüş yapan adayın, başkaları önünde açıklaması halinde kararı daha bir kesinlik kazanır. Tercihlerini destekler nitelikteki konuşmaları işiten insanlar yeni düşünce yapıları ile yeniden hayatlarını düzenlemeye ve geçmiş hayatlarını yorumlamaya başlarlar.

Konuşmacı ve dinleyici arasındaki karşılıklı etkileşim sayesinde insanların inançları sağlamlaşır. Böylece davranış bazı zamanlarda inanca öncülük eder veya en azından onu sağlamlaştırır.(67)

4-Sonuç Safhası:Yeniden dine dönen kişinin zihninde, dünyanın ve nesnelerin anlamı değişir ve davranışı yeni bir dünya görüşü çerçevesinde şekillenmeye başlar.

Zihni karmaşa ve düzensizlik tamamen ortadan kalkar, her şey belli bir düzen ve bütünlük halinde kavranmaya başlanır, tam bir huzur ve rahatlama hissedilir.

Bu iç tatmin ve rahatlama, kişiyi altüst eden arzu ve eğilimlerin yatışması ve çatışmaların son bulmasıyla kuvvetli bir sevinç bazen coşkuya varan kuvvetli ve zengin duygu-heyecan birlikte yaşanır.

Bu safhada daha önceden fark edilmeyen pek çok yeni değer ve anlamın farkına varılmaktadır. Dine dönüş olayının sonrasında çoğu insanlar güçlü bir şükran ve minnettarlık duygusu ile kendilerini dopdolu hissederler. Bazıları ise; bu olumlu duygulara, yeniden eskiye dönme korkusu, alçak gönüllülük, manevi lütuflara karşı derin bir liyakatsizlik gibi duygular karışır.(68)

67) Hökelekli, age, shf: 310.

68) Age, shf: 311.

Bu son safhada iç dengenin yeniden kurulması gözlenir. Ani olarak değişime uğrayan kişiler kendilerine umut ve güven veren Yüce Bir Güç tarafından bütünüyle yönetildiklerini hissederler. Bunun sonucunda; o zamana kadar bilinmeyen gerçeklerin farkına varmanın oluşturduğu heyecan ve şaşkınlık, bütün sıkıntıların yok olması sonucu doğan huzur, güven duyguları, dış dünya ile ilgili idraklerde ortaya çıkan köklü değişim halleri gözlenir.

Köklü bir dini değişim sonucu hayatları farklılaşan kişileri bekleyen en önemli sorun; yakın çevrelerinin kendilerini anlamaları ve kabullenmeleridir. Çoğu zaman hidayete eren ile çevresi arasında çatışma oluşmaktadır. Özellikle dine ilgisiz ortamlarda ve farklı din mensubu çevrede yaşayan kişilere değişik seviyelerde tepkiler gerçekleşebilir. Fakat hidayete eren kişinin bütün bu güçlüklerle karşı koyabilecek iç donanımı vardır. (69)

Bu tür karşı koymalar yeni durumu hakkında daha şuurulu kılmaya katkıda bulunur. Bu durumdaki kişiler; çevrelerini değiştirerek, çevresiyle uzlaşarak, çevresini kendi değerlerine göre şekillendirerek mücadele içinde yeni kimliğini korumaya çalışır. Bazı durumlarda yeni kimliğini kamufle ederek, çevresiyle hiçbir çatışmaya yol açmaksızın gizli olarak dini hayatını sürdürenler de vardır.

Sonuç olarak ;

1.Safha:Kişinin din değiştirmeden önceki devrede aşırı gerginlik hissetmesidir.

2.Safha:Ferdin din problem çözme bakış açısına sahip olması halidir. Bu kendi dinlerindeki anlayamadıkları kurallara çözüm bulma anlamında değil,insanın dünyadaki varlığını sorgu

.lama mahiyetindedir.

3.Safha:Kişi bir şeylerin eksikliğini hissedebilir, ama arayışa yönlenmeyebilir.(70)

69) Hökelekli, age, shf: 311.

70) Köse, age, shf: 95.

4.Safha:Kişinin grupla hayatın bir dönemeç noktasında rastlanması gözlenebilir.

5.Safha:Kişinin gireceği grupta bulunan kişilerle arasında duygusal veya etkileyici bir bağ oluşması mühtediler için önemli bir faktör olabilir.

6.Safha:Ferdin grup dışındaki kimselerle olan ilişkilerinde kesilme olması mühtediler için önemli bir faktör değildir.

7.Safha:Ferdin grup üyeleri ile aşırı ilişkisi ve grup faaliyetlerine katılması önemli bir safha olarak gözükmektedir.

Fert ilk planda ailesinin veya toplumun kendisine sunduğu din veya değerleri kendi fikir ve yaşantısına uygun bulmaz. Daha sonra karşılaştığı grupla duygusal bağın içine girer. Alternatif dini sorgulamaya başlar. Kişi bir hazırlık devresi geçirir. Mühtedi olmadan önce yavaş yavaş bazı ibadet şekillerini öğrenmeye başlar. Aklı ve kalbi tam anlamıyla tatmin olduktan sonra ihtidasını ilan eder. İhtida kararı genelde bilinçli ve zihinsel bir özellik arz eder.(71)

Din değiştirme;birden fazla farklı etkinin kişiyi yeni bir dini benimsemeye hazır hale getirmesi neticesinde ortaya çıkar. Kişinin hayattaki tecrübelerinin rolü ile,kendisini arayışa sevk etmesinin rolü de aynı şekilde söz konusudur.

İnsanlar yeni inanç ve ibadetlere katılarak bir rol üstlenmeye karar verirler. Ve ileriki safhalarda giderek artan bir inanç yoğunluğa ulaşırlar.

Din değiştirme tecrübesi,tabiat itibariyle yavaş ,dolayısıyla tüm değişim süreçlerini içine alan bir hadisedir. Kişilik sisteminin yeniden yönlendirilmesini, yeni inanç ve ibadet şekillerinin adapte edilmesini gerektirir.(72)

71) Köse, age, shf: 95.

72) Age, shf: 96.

H- İNANÇ VE DAVRANIŞLARDAKİ DEĞİŞİME GÖRE DİNE DÖNÜŞ ÇEŞİTLERİ

Kişinin inanç ve davranışlardaki değişimin seyri hızlı veya yavaş olabilir. Buna göre;

1-Kademeli Dine Dönüş: Kademeli dine dönüş; yavaş yavaş ve uzun bir zaman süresinde gelişme gösterir. Kişi aklını ve tercihini kullanmak suretiyle yavaş yavaş yeni bir inancı kişiliğine mal eder. Bu kademeli bir “yeniden yapılanma”dır. Burada büyük bir iradi çaba göze çarpar. Fakat gelişme her an dümdüz bir satıhta gerçekleşmez, çok kritik anlar da yaşanır.

2-Ani Dine Dönüş: Birdenbire ve çok kısa bir zaman içerisinde gelişimini tamamlar. Duygusal bir kriz niteliğindedir. Kişinin kendi benliğinden vazgeçmesi, kendini tamamen koyuvermesi, tam alıcı durumuna geçmesi halinde, sezgisel içe doğuş sonucu aniden değişime uğraması söz konusudur.(73)

I-DİN DEĞİŞTİRME TİPLERİ:

1-Zihinsel Tip: Her iki olayda da eski ve yeni hayat değerleri arasındaki “çatışma”bir süre devam eder. Dine dönüş ve din değiştirme olaylarına her iki dinde ve her devirde küçük çocuklar dışında kadın-erkek her yaş grubunda rastlanmaktadır. Ancak bu olayların en çok gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde ortaya çıktığı da bir gerçektir. Ayrıca, dini bir geçmişe sahip olan kimselerin, dine dönüş ve din değiştirmeye daha yatkın ve elverişli oldukları görülmektedir.

Bazı din değiştirmeleri kabul edilecek dinin mensuplarıyla oluşan karşılıklı ilişkiler neticesinde, bazılarının da zihinsel anlamda dinden tatmin olması veya dini deneyerek benimsemesi ile gerçekleşir.(74)

73) Hökelekli, age, shf: 291-293.

74) Köse, age, shf: 79.

Zihinsel dinamiklerle oluşan din değiştirmede kişi alternatif din veya ideolojileri, onların hayat şekillerini araştırarak, kitap vb. okuyarak tanır. Asıl ilgilendiği konu; kabul edeceği din ve ideolojinin kendisine neler sağlayacağıdır.

2-Mistik Tip:Kişinin kendisini derinden etkileyen tecrube geğirmesi söz konusudur.

3-Deneysel Tip:Kişi yeni alternatifi denemeyi tercih eder. Din değiştirme kararı bu sürecin sonunda gelir. Kişi grubun ibadetlerine,faaliyetlerine katılır. İzafi olarak az da olsa bir sosyal tesir vardır.

4-Duygusal Tip:Kişinin ileride tercih edeceği dinin mensuplarına karşı ferdi bağlılığı, özel sevgi ve hoşnutluğuna rastlanır. Kişi,grup üyelerinin davranışlarından, sıcaklığından etkilenir. Sosyal bir baskı, yardımcı bir unsur olarak gözlenir.

5-Yeniden Uyanış Tipi:Kişinin halen mensup olduğu dinindeki dini duygularının dindar bir grup veya kişi tarafından harekete geçirilmesi söz konusudur. Kişi o andaki dini duygularının tesiriyle dindarlaşmaya kara verir.

6-Cebri Tip:Ferdin tamamıyla bir grup veya kişinin etkisi veya dolaylı zorlaması altında kalması gözlenir.(75)

J-FERDİ YENİDEN DİNE DÖNÜŞE SEVKEDEN FAKTÖRLER

Kişiyi, farklı bir dini inancı benimsemeye yada hayatında dini değerler yönünde köklü bir değişiklik yapmaya sevk eden çok değişik faktörlerin varlığı görölmektedir.

1-Psikolojik Faktörler:

a) Suçluluk ve günahkarlık duygusu: Çeşitli durumlarda kişinin yaptığı hata ve işlediği kötölüklerden rahatsızlık duymaya başlaması, derin bir pişmanlığa yönelmesi ve bu durumu telafi etmek için hayatına yeni bir yön vermeyi istemesi, değişmenin önemli faktörlerinden birisidir.

75)Köse, age, shf:80.

Bu tip olaylarda çoğu zaman yeniden dine dönüş öncesinde kişide varlığını hissettiren şuur dışı dini eğilimlerin izini bulmak mümkündür. Kişinin günahının şuuruna varıp pişmanlık duyması değişimi sağlayan tek belirleyici faktör değildir. Çünkü gerçek tevbe ve dine dönüş olaylarında, adayın dikkatinin günahkar tabiatına sımsıkı bağlı olması ve bakışını özellikle geçmişi üzerine dikmesi nadirdir. Aksine geçmişle ilgiyi büsbütün keserek yepyeni bir insan olma ve daha önce düşülen hatalara bir daha dönmeme konusundaki kesin niyet ve şuurlu çaba değişmeyi yöneten asıl itici güçtür.(76)

Bu suçluluk duygusunun her zaman şahsi hatalardan kaynaklanması da gerekmez. Bazı tarihi ve sosyal şartlar kamuoyunu, toplumun vicdanını yaralayabilmekte ve bazı insanları harekete geçirebilmektedir. Birkısım Avrupalı aydın için (R.Garaudy, V.Monteil) İslamı kabul etmek ,aynı zamanda sömürgecilik tarihinin bazı rahatsız edici görünümünün uyandırdığı suçluluk duygusundan kurtulma tarzı olmuştur. Mesela; V.Monteil için İslam mağlubun ,mazlumun diniyle dayanışma tarzıdır.

b)Anlama isteği ve zihinsel tatmin: Çağdaş kültürün belirgin özelliklerinden birisi “akılcılıktır.”Akılcı ve bilimsel düşünme alışkanlıklarıyla yetişmiş insanlar için hakikat kendisini ancak bu ölçüler içerisinde kabul ettirebilir. Bilimsel inceleme ve karşılaştırma bir çok yerli –yabancı aydının hidayetlerinde en önemli güdü, etken olmuştur. Özellikle Kur’an-ı Kerim üzerinde yapılan araştırmalar, incelemeler, bilimsel anlayış ve kavrayışın en son sınırına ulaşmış kimselerde bile tam bir tatmin duygusu uyandırmakla, zihinsel ihtiyaçlara kesin cevaplar oluşturmaktadır. Genel olarak bu tip hidayetler; uzun bir gelişim süreci geçirirler. Bu inceleme-araştırma sonucunda kişide oluşan zihinsel tatmin ve doğrulama, inanç yada din değiştirmenin belirleyici etkeni olmaktadır.(77)

76) Hökelekli, age, shf:293.

77) Age, shf:294.

c)Kimlik Bunalımı Ve Varoluşsal Güvenlik Arzusu: Çağımız, ideolojilerin ve bazı siyasi sistemlerin başarısızlığına hatta çöküşüne sahne oldu. İdeolojik bağlanma ve siyasi gruplaşmalar içerisinde kendine bir kimlik ve güvenlik sağlayan çoğu insan, bu gelişmeler sonucu kendilerini zihni ve manevi bir boşlukta buldular. Bu kişilerin ideallerinin boşa çıkması bir yana cezanlandırılması sebebiyle benlikleri bir çok yaralar almıştır. Bu şahıslar için; İslam, belirsizlikten, güvensizlikten, bunalım ve mutsuzluktan kurtulup, kendini ve kainatı yeniden tanımlama ve kendini sağlam bir yere yerleştirmeye geçişi ifade etmektedir. Bunlar, hayatlarına bir anlam vermek için maddeci ve dinsiz toplumu sahte ihtiyaçların ve tüketimin dünyasını terk etmişler, hayatta yapılacak bir şeyler olduğuna inanmışlar ve bunu gerçekleştirmek için dine yönelmişler.(78)

d)Dramatik(Acı, İzdırıp)Tecrübe: Hastalık, kaza, hapis hayatı, çok sevilen birinin ölümü yada ondan ayrı ve uzak kalma gibi acı verici tecrübeler, bazı insanların mevcut inanç ve hayat düzenlerini köklü bir şekilde gözden geçirmelerine sevk edebilmektedir. Bazen, bu tür hallerden birini yaşayan kişi, dünya hayalinin paramparça olduğunu görür,hayatına anlam veren değerlerin yıkılması, bu büyük felaket içinde var olan, tek değer olan Allah'a teslim olma durumuna getirir.

Bu etkileyici tecrübeler içerisinde bazı kişiler,insanın kendi hayatının sahibi olmadığını ve bütün insani değerlerin kader ve ölüm karşısında çok iğreti kaldıklarının farkına varırlar. Bununla birlikte bu tecrübelerin sağladığı heyecan verici bir şokun etkisi her zaman uzun süre devam etmeyebilir. Hatta bu dramatik tecrübeler insanı daha katı din aleyhtarı haline de getirebilir.(79)

78)Hökelekli, age, shf:295.

79) Age, shf:296.

e)**Dini olgunlaşma:**Bazı kimselerin İslam'a geçişi, önceki inanç ve kanatlarının red ve inkarı olarak değil, bir süreklilik ve gittikçe artan bir gelişme olarak yaşanmaktadır. Hıristiyan ve Yahudi geleneği içerisinde yetişmiş, uzun yıllar uzak doğu inanışlarına bağlı kalarak yaşamış bir çok insan, İslam'da bunlarla ortak pek çok kavram ve uygulama bulmuş olmanın yanı sıra, bunlardan daha ötede başka değerlerinde farkına varıyorlar.

Bu kişiler için; İslam en son vahyi, bütün dinlerin sentezini temsil etmesi bakımından geçiş yapmaya değer görülmektedir. Tabii bir gelişim çizgisi izleyerek “ çocukluk çağından olgunluk çağına geçer gibi” kendi dinlerinden kopup İslam'da karar kılanların sayısı az değildir.

f)**Estetik Etkilenme:** Güzellik ve ahenk duygusu güçlü ve gelişmiş olan kişilerin, İslam sanat ve kültür ürünlerinin ihtişamı karşısında hissettikleri hayranlık duygusu, din değiştirmelerine yol açacak kadar derin olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in okunuşundaki musiki, camii mimarisi, hat sanatının üstün örnekleri, tekke musikisi gibi geleneksel İslam sanat eserleri, bunlara tesir gücünü veren inanç kaynağını tanıma ve kabullenmeye istek uyandırmaktadırlar.(80)

g)Çatışmalar:

* **Bağımsızlık- Aidiyet:** Her şey olmak ve güç yetirmek, kendine yeterli olmak, üstünlük, kulluk ve tevazudan uzaklaşmak bu özelliğin yol açtığı arzulardır.

Buna karşın Allah'a inanma, güven ve rıza ile bağlanma, en köklü bağımlılığı kabul etme anlamına gelir .

Hidayet sonucu oluşan inanç ile; bu duyguda denge sağlanır. Bu da rıza fiili ile çözümlenebilir. Bu sürecin zamanı, duygusal bağlanma ve fikirlerin yeniden gözden geçirilmesinin gerektirdiği kısa veya uzun bir süreye yayılır. (81)

80) Hökeleli, age, shf: 297.

81) age, shf:298.

***Arzunun sonsuzluğu ve yanılgılar:**İnsan tabiatı, arzunun sonsuzca çoğalan çeşitlerini hayalle genişletecek, çoğaltacak bir kapasiteye sahip bulunmaktadır. Bu noktada din, nihai arzu edilen şeyi hakikati olarak kendini takdim eder. Din arzunun bu dünyada nihai gerçekleşmesinin imkansızlığını öne sürmekte ve ancak kendisinin belirlediği hedeflere bağlanmak suretiyle, arzuya açık söz verir.

Kendi arzuları sistemi içinde kapalı olan bir nefis, imana yol bulamaz. İlahi otoriteyi kaybeden kişi;kendi arzularına veya toplumsallaştırılmış genel arzulara tapmaya başlar. (82)

***Izdirap Tecrübesi:** Bazılarının imanın çöktüğü yerde ,bazıları da kırılıp ümitsizliğe kapılmaksızın mutlak güç ve ilim sahibi bir Tanrı'nın üstünlüğünü kabul ederler. Onlar için bu durum dini bir yanılgının aşılmasına imkan veren önemli bir andır. Samimi bir doğruyu-hakikatı araştırma gayreti içindeki kişi Allah'a doğru hızla yol alacaktır. Gerçek, her insanı imtihandan geçirir. Hayat ve Allah'la ilişkinin her ikisi birbirini gerektirir. Hidayet sonucu kişi, ölçsüz arzularından vazgeçmeye çalışır.

Maruz kalınan yaralanmalardan dolayı ümitsizlik duyma, hakikatı arayan kişinin gücünü azaltır. Bu hayal kırıklığı afv ve iman ile yeni bir uzlaşmaya dönüşür.

***Dini Ütopya ve Ülküleştirme** Dini hayat yaşayan kimselerde, tarihi gerçeklerin yalanladığı ümitlerin coşturulması çoğu zaman ulaşılmaması zor bir hal olarak kabul edilir.

Çoğu hidayete erenler ilahi gerçekleri bulup yaşamaya başladıkları zevki tarifte güçlük çekerler. Bu kişiler,hafızadan uzaklaşmış geçmişleriyle, iç alemlerini dolduran duygularının ortaya çıkması ile,onları değerlendirmeye, iman ile yavaş yavaş uygunluk haline getirmeye çalışırlar.(83)

82) Hökelekli, age, shf: 170.

83) Age, shf: 180.

İdealleştirme, kendisine bağlanılan şahıs,grup,aileyi hayati olarak büyütme anlamına gelir. Bu duygu, dini cemaata sunulan şiddetli dini istekleri daha da artırır. Hidayete erenler, kendi coşkulu tecrübelerini içlerine katıldıkları müminlere doğru yayarlar, orada model alabilecekleri bir objeyi bulmayı ümit ederler. Bazen bu idealize edilen model, bir kitap veya dini anlatımın muhtevası da olabilir. Sarsılmaz iman, tarihi hakikatlar ve insan realitesi hakkında doğru bir görüş geliştirildiği takdirde oluşur.

***Cinsellik:** İnsan tabiatının temel boyutlarından birisi olan cinselliğin, iman hareketi içerisinde çoğu zaman bir çatışmaya yol açtığı bilinmektedir. Dini ahlakın, cinselliğin sağladığı zevkleri elde etme hürriyetini sınırlandırmış olması, bu ahlakın ilahi temelini redde sevk edebilmektedir. Uyanışından itibaren cinselliğin yüklü bulunduğu isyan gücü ve gücün yeniden ortaya çıkarılması. Cinselliğin kendi çocukluk geçmişine bağlanarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Çocukta henüz şuuruna varılmamış bazı duyumlardan oluşan çocukça bir cinselliğin varlığı bilinmektedir. Bir hayat sırrına ulaşmanın arzusu içinde ergen geçmişi aşma girişiminin içine girer.(84)

2) Manevi Faktörler:

Dini tecrübenin ansızın, beklenmedik şekilde insanı kuşatması sonucu gelişen hidayet olayları vardır. Bu tür bir hidayet vakasında;Allah gerçeği kökten bir değer olarak kendi kendisini aniden kabul ettirir. İlahi kudretin alametleri kendisini rüya, gaybi bir ses, tasavvufi bir tecrübe, beşeri aşk, ilahi kitabı okuma, ibadet esnasında yaşanan yoğunluklar gibi değişik mahiyette vesileler yoluyla kendisini gösterebilir.

Bu tür hidayet olaylarında, ne yavaş yavaş gelişen bir sorgulama ne de herhangi bir dramatik tecrübe olmaksızın ani bir varoluşla Allah şuurda merkezileşir. Değişme; dini ilgisizlik, inançsızlık yada sıradan bir dini hayattan dini inanç ve motiflerin üstün olduğu bir duruma doğru olabildiği gibi, geleneksel dini davranışta tasavvufi bir hayata doğru da olabilmektedir.(85)

84) Hökelekli, age, shf: 173-174.

85)Age, shf: 299-300.

3) Sosyo- Kültürel Ve Dini Faktörler:

a) Telkin Ve Sosyal Etkileşim: Uygun psikolojik şartlarda insanın

başkalarının söz ve davranışlarından etkilenmesi nadir görülen bir durum değildir. Bu etkilenmeler sadece belli özel durumlarda kişide köklü dini değişmelerin yaşanması sonucunu doğururlar.

Bunalım veya arayış içinde bocalayan kimse için, dini bir örnek şahsın varlığı, dini değerleri anlatan sözler, davranışlar, yazılar etkileyici ve ufuk açıcı olabilir. Farklı dine mensup bir dindarın tavır ve davranışlarının uyandırdığı hayranlık ve özenme din değiştirme ile sonuçlanacak bir arayışın ilk kıvılcımlarını tutuşturabilir. Bir müridin telkin ve öğütleri, bir günahkarın yolunu aydınlatabilir.

Sosyal ilişkilerin ve kişiler arası bağların din değiştirmedeki etkileri incelenecektir. Yeni dinin mensupları ile oluşan müspet ilişkiler, din değiştirme ihtimalini artırır. İnançlardaki oluşan değişim; sosyal çevredeki değişimin bir sonucu olabilir. Fakat sosyal ilişki sırasında kişinin dini bir sorgulamaya meyilli olması gerekir. Din değiştirme ile ilgili iki teorik yaklaşım vardır:

***İdeolojik Mahrumiyet:** İnsanlar sosyal, psikolojik veya fiziksel yönden bir şeylerden mahrumdurlar ve ideolojik olarak bir grubun, dinin veya mezhebin mesajını almaya hazırdırlar.

***Sosyal Bağ:** Bir dine girişin grup üyeleri ile olan kuvvetli sosyal bağlar neticesinde gerçekleşeceğini ileri sürer.(86)

d)Bağlı olduğu eski dine karşı tepkiler:Yahudi-Hıristiyan geleneği içerisinde yetişen bir çok insan, kendi dininin bazı doğmaları ve kilisenin bazı uygulamalarına karşı erken yaşlardan itibaren içlerinde kendiliğinden bir tepkinin uyandığını fark etmektedirler. Akıl ve mantık ölçüleri içerisinde açıklanması ve anlaşılması kolay olmayan, “ilahi bir sır” olarak nitelenen dini esaslarla merasimler tatminsizlik ve şüpheler doğurmaktadır.(87)

86) Hökelekli, age, shf: 300.

87) Age, shf: 301.

Tepkiye konu olan şeyler Hıristiyanlıkta daha çok teslis ve Hz.İsa'nın uluhiyeti, asli günah , kutsal ekmek ve şarap ayini (communion:kudas ayini), günah çıkartma, Papa'nın kutsallığıdır.

Yahudilikte de seçilmiş halk inancı gibi dini esas ve kavramlardır.

Bununla beraber, kilisenin bazı modernist ve reformist düzenlemeleri, rahiplerin ahlak dışı davranışları bir başka tepki kaynağını oluşturmaktadır. Bu konuların uyandırdığı şüpheler, tatminsizlik ve aldatılmışlık duyguları kişiyi kendi dininden uzaklaştırmakta ve daha tatmin edici yeni bir din arayışına sevk edebilmektedir.

f)Evlenme:Din değiştirmelerde,yabancı din mensubu kimselerle evlenmenin etkili bir faktör olduğu bilinmektedir. Ancak bu yolla yapılan din değiştirmelerin çoğunun bir formaliteyi yerine getirmekten öteye geçmemekte ve kişilerde köklü değişmelere yol açmamaktadır. Bununla birlikte evlenmeye dayanan gerçek hidayet olayları da az değildir.(88)

K-DİNE DÖNÜŞ KONUSUNDA İLAHİ MÜDAHELE KONUSU

1)Batı dünyasından konu ile ilgili görüşler: Dine dönüş yapan kişilerin büyük çoğunluğu, kendi şuur ve iradelerinin ötesindeki güçlerin etkili olduğunu belirtmektedirler.

Genel olarak din psikologları hidayet olayını kişinin kendi iç dinamikleri açısından ele alıp açıklama eğilimi taşırlar. Bununla birlikte hidayet olayında Allah'ın müdahalesinin insan psikolojisinde hangi yolla işlediğini açıklamak maksadıyla ani hidayet örneklerinden faydalanmak, konuya farklı yönden yaklaşmak için örnek bir çalışma olacaktır.(89)

88) Hökeleli, age, shf: 301.

89) Age, shf: 301.

W.James'e göre; ani hidayet, o ana kadar şuur dışı kalmış bir kısım psikolojik unsurun ve dini karakterin şuur üstüne infilak ederek çıkması ile meydana gelir. Bazı kimselerde şuur altında biriken şuurulu veya şuur dışı izlenimler kalabalığı, bir süre sonra bir gerginliğe ulaşır, patlama ile açık şuura çıkarak kendilerini gösterirler.

Bu durum kişinin tam anlamıyla bir alıcı durumuna geçtiği bir anda Allah'ın müdahalesi sonucu gerçekleşir. Bununla birlikte W.James; bu teorinin bazı hidayet olaylarını açıklamada yetersiz olduğunu yine kendi ifade etmektedir.

A.Vergote; ani hidayetlerde Allah'ın müdahalesinin şuurulu bir yolla gerçekleştiğini ileri sürerek, W.James'i tenkit eder. Bilindiği gibi, hidayet olayında kişilik yeniden yapılanmaktadır. Ani hidayetlerde şuurulu olarak idrak edilemeyen dini duygu ve hatıralar daha önce kişide barınmaktadır, fakat bunların hiçbiri kişilik bölünmesi ile sonuçlanan marazi durumlarla açıklamak mümkün değildir. (90)

2)İslam Dünyasından konu ile ilgili görüşler:

“Şüphesiz ona yol gösterdik, buna kimi şükreder kimi de nankörlük...” (Dehr:3)

Allah'ın risaletle hidayete iletmesi bir zorunluluğa ve zorlamaya dayanmamaktadır. İnsanın ilahi hidayet karşısındaki konumu, imanla küfür arasındaki seçimini ortaya koyabilmesidir. Bu durumda insan iradesini kullanabilmekte, zorlama ve baskıdan uzak olmaktadır. Burada Allah'ın insanla olan bağı ortaya çıkmaktadır. Doğru yola yönelme, suç ve günahları işlemede ilk irade sahibi insandır. Allah'ın insana hidayeti ise; risaletine tutunanı başarıya ulaştırması, tebliğden yararlanma eğilimine yardımcı olması, peygamberleri de bu doğru yol için göndermesidir.(91)

90) Hökelekli, age, shf: 302.

91)Elmalılı M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, Esra Kitapevi, İlgili Sure, İstanbul 1935.

“De ki:eğer saparsam, kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer yolu bulursam, bu da Rabbimin bana vahyettiği (bu Kuran) sayesinde.” (Sebe:50)

L-DİNE DÖNÜŞ SONUCUNDA OLUŞAN DİNİ TUTUMLARIN

YAPILANMASI

İnsanlar hareket ve faaliyetlerini kendi inanç ve tutumlarına göre yönetirler. Davranış; tasvir, tahlil, tahmin yani idrak, heyecan, öğrenme süreçleri çerçevesinde şekillenir. Sadece hali hazır uyarıcılar ve bunların o ana mahsus idraklerine değil, devamlı istidatlara bağlı bir fonksiyondur. İhtiyaçlar veya idraklerden daha yüksek seviyede bir psikolojik etkiye dayanmak daha karlı ve daha realist bir hareket olacaktır. Bu da daha yüksek seviyedeki birimler olan, inanç ve tutumlar denilen duygusal faktörlerdir.

İnançlar, psikolojik sahalarımızın derin ve ayrılmaz bir parçası oldukları için, bunların incelenmesine mantıki bir başlangıç noktası bulmak güçtür. Bir inanç, bir şeyin ifade ettiği manalar bütünüdür, ferdin eşya hakkındaki bilgisinin toplamıdır.(92)

Genel bir tabir olarak inanç; bilgi, kanaat ve imanı ifade edecek şekilde kullanılır. İman, bilgi ve kanaat dediğimiz şeyler arasında göze çarpar farklar vardır. Fakat bunları idare eden ortak bir faktörler bütünü vardır.

Bütün bu tutumlar ,tutum objesi hakkında önceden sahip olunan inançlarla karışır. Tutum objelerine ait karakteristiklerin birçoğu heyecan objelerine ait karakteristiklere benzerlik gösterir. Tutumlara dinamik ,devamlı, teşvik edici, motive edici karakteri veren taraf da işte budur.

İnançsız bir insanın psikolojik anlamda dingin bir varlığından söz etmek mümkün değildir. Zira bu insan devamlılığı olmayan bir insan demektir. İnançların ferdi şahsiyette oynadığı temel rollerden biri de onun psikolojik dünyasına bir yapı ve devamlılık kazandırmalarıdır.(93)

92) David Krech, Richard S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji Çev: Erol Güngör, Ötügen Yayınları, İstanbul 1999, shf: 226-227.

93) Age, shf: 227-228.

İnançların meydana gelmesi kaçınılmaz bir hadise olmakla beraber, fert kendi isteği ile bu süreci kendisi kolaylaştırabilir. İnançlar ve tutumlar, ferdin birçok önemli fonksiyonlarına hizmet eder. Bunlar ferdin şahsiyetine bir devamlılık, kişinin günlük idrak faaliyetlerine bir mana verir ve çeşitli hedefleri elde etmesine yararlar.

İnançlar yapıları itibariyle kesinlik ve hususilik itibariyle de birbirinden ayrılır. İnançlardan bazıları, bazı idrakler gibi açık ve farklılaşmış; diğerleri ise; zayıf ve müphem bir yapıya sahiptir.

Bir şahsın inanç ve tutumlarının ahenkli bir bütün haline girme derecesi; onun şahsiyetindeki birlik derecesini gösterebilir.

İnanç ve tutumların bütünleşmesiyle, kişinin hayat felsefesi oluşur. Bir kişinin böyle bir ideolojiye sahip olduğu hükmüne vardırarak şekilde yüksek bir inanç ve tutum birliğine erişmesi pek nadir olarak görülür.(94)

Ferdin inançlarının karışık, ahenksiz ve terkpten mahrum olmasının sebebi; kendisinden beklenen şeylerin çok büyük oluşudur. Kendisinin karşılaştığı pek çok hayat hadisesine tam bir mana verecek derecede zeka ve bilgiye sahip değildir.

Bir inanç uzun bir zaman fasılası içinde ve ferdin çeşitli tecrübeleri boyunca değişmeden sürüp gidebilir ve zıt inançlara mukavemet edebilir. İnanç ve tutumlar, umumiyet itibariyle ferdin şahsiyet yapısı içerisindeki merkezi karakteristiklere bağlantılı oldukları zaman büyük bir önem taşırlar.

Kişi iman ettiği şeyleri gayet sarıh bir şekilde kabul eder. İspat edemeyeceğini bilmesi bu inancın kuvvetini azaltmaz. İnancına kanaat diyen bir insan için bu insanın tahkik imkanı bakidir. Bir kanaat tahkik edilen doğruluğu anlaşılınca artık bilgi haline gelir.(95)

94) Kerch, age, shf:298-230.

95) Age, shf: 230-235.

Sonuç olarak bilgi; bilgi, iman, ve kanaatların üçü de birer inanç olmak itibariyle insanın sosyal davranışı üzerinde tayin edici bir rol oynar.

İnanç ve tutumların özelliklerini ve bunların insan şahsiyetinde oynadığı rolü bilmek çok şey ifade eder. Bu bilgi sayesinde insanın cemiyet içindeki faaliyetlerini anlayabiliriz.

Bir insanda meydana gelen inanç ve tutumların teşekkülünde o insanın mensup olduğu kültürün rolü çok büyüktür. İnsanın kendisine ait gerginlikleri, ihtiyaçları, istekleri, idrakleri gerçek dünyasının örnekleriyle kuşatılmıştır. Ferdin içinde bulunduğu ve ona karşı tepki olarak birtakım inanç ve tutumlar meydana getirmiş olduğu gerçek dünyaların birçoğu belli bir kültür örneğinin özelliklerini gösterir. Cemiyetler arasındaki kültür farklarının fertler arasında mevcut inanç ve tutum farkları halinde yansımaları beklenir. Bununla beraber inanç ve tutumlar; seçici bir şekilde oluşur.(96)

Kültürel faktörler; inanç ve tutumların doğuşunda gerekli “olguları” temin eden faktörler olabilir. Diğer faktörler ise;bu olguların kullanılma tarzına kısmen tesir eder.

İnsanların kabul ettiği inançlar yeterli bilgilerden mahrum oldukları için hatalı olmaktadır. Uygun bilgi bulunmadığı zaman, inançları meydana getiren baskılar ortaya çıkar, bunlar inançları destekler.

İnançlar ve tutumlar birçok özellikleri bakımından devamlı bir değişime uğramaktadırlar. İnanç ve tutumlar bizim idraklerimizi sadece seçmekle kalmıyor, aynı zamanda bu idraklerin manalarını da belirtiyor.(97)

96) Krech, age, shf: 235-250.

97) Age, shf: 250-261.

İnsan tabiatında yer alan ve iman veya inkar yönünde bir tercihe zorlayan eğilimlerin yol açtıkları çatışmaların dinin lehine çözülmesiyle şahsi hayat gerçek bir yapı kazanmaya başlar. Hidayet olayının neticelenmesinde ,hayatın her bir anını içine alan bir çalışmanın önemi gözlenmektedir. Bu olumlu gelişmelerin kişilikte yapılanarak davranış haline gelmesi değişik yönlerde sürdürülen bir “bütünleşme” hareketi sonucuna bağlı bulunmaktadır.

1-Geçmişin Tecrübesinden Yararlanma:

İnsanın şimdiki halindeki varolma biçimi geçmiş yaşantıları ile gelecekteki ideallerine de bağlıdır. İnsan geçmişin güçsüz esiri değildir. Geçmişin sınırlarını aşabilmesi de mümkündür. Geleceğe doğru olumlu bir yöneliş için geçmişin kabul edilmesi gerekir. Bunun için maruz kalınan veya işlenen günahlar, hatalar, kötülükler, çekilen ızdıraplar özümsemelidir. Aksi takdirde dini inanç ve tutuma, onun gelişmesine zarar verebilir. Dindar insan, geçmişte yaşadığı hayatın hakikatını tanıdığı zaman, müspet bir geleceğin işaretini çözmeyi bilir.(98)

2)Farklılıklar ve bunların sentezi:

Din ve dünya arasındaki uyum çoğu yönden her insanın temel sorununu oluşturmaktadır. Dini kimliğinin peşinde olan bir kişi ,her türlü dünyanın varlığını kabul etmemekle dini görüş açısını ve dini bir tutumu şahsında canlı tutmalıdır. Kişi böylece umutsuzluklarını yenecek, huzur, hoşnutluk bulacaktır.

Kişinin kendi kusurlarını ve günahlarını kabul etmesi olgusu hayatının gerçekte yeniden yapılanmasının işaretidir. Bu aynı zamanda pişmanlık ve tevbekarlığı da içine alan ideal bir arayış sürecini ifade eder.

İnsan tevazu ve hilm ile hidayet adlı oluşuma hazır olabilecektir.(99)

98)Hayati Hökelekli, ‘Gençlik Ve Din, Değerler Psikolojisi’, (Derleyen: H.Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, Shf:11-20.

99)Hökelekli, age, shf: 20-22.

3)Modele uyum sağlama:

Hiçbir insani tutum modellere başvurmaksızın yapı kazanamaz. Bu durum; kişiye bir davranış sistemini benimsetmeye ve kendini yeniden organize etmeye vesile olur.

Kişinin inanç ve tutumları,bağlı olduğu kendi grubu ile dayanışma halindedir. Grup, davranış modelleri verir ve değer yargıları öğretir.

Fert ne kadar bağımsız ve kuvvetli kişilik sahibi olursa olsun, mensubu olduğu grupların ortak değerleri, inanç ve adetleri onu bağlamakta ve şekil vermektedir.

Sonuç olarak din değiştirme; kişiliğin bir çok alanında değişikliği gerektirir. Din değiştirmede temel fonksiyon; yeni dini inançların benimsenmesidir.(100)

Yeni kimliği korumak bu kimliği işletebilecek bir yapı oluşturabilmekle mümkün olur. Bu açıdan din değiştirme, aynı zamanda farklı fikir ve değerlerle yeniden sosyalleşme süreci olarak tanımlanır.

Din değiştirmeden sonra dine bağlılığın derecesi yeni grupla oluşturacak sosyal bağın düzeyi ile yakından ilgilidir. Yeni sosyal grubun rehberliği, kişiyi cesaretlendirmesi ve özümsemesi açısından önemlidir.

Kişinin şimdiki hali büyük ölçüde geçmişi tarafından şekillendirildiğinden kültürel kimlik meselesinin duygusal bir yönü vardır. Bu yönü dikkate almadan kültürel kimliği değiştirmeye çalışmak kişide mutsuzluk ve dengesizliğe yol açabilir.

Gayr-i Müslim bir toplumda İslam'a girmek bazıları için sosyal intihar veya boykota maruz kalmak anlamın taşıyabilir. Fakat şu da bir gerçektir ki; aile veya çevreden gelen tepki; kişiyi bazen yeni hayatında daha kararlı kılabilmektedir.(101)

100)Hökekleli, age, shf:22-23.

101) Age, shf: 23-24.

Küçük yerleşim merkezlerinde yaşayan bazı mühtediler sosyal baskıdan söz etmişlerdir. Ama ferdiyetçi bir hayat tarzının daha belirgin olduğu büyük şehirlerde bu sıkıntıların yaşanma ihtimali azdır. Kısacası; ferdin evvelki sosyal dünyasının kendisi için taşıdığı ifadeyi tamamıyla unutması mümkün olmamaktadır.

M-ERGENLİK VE ORTA YAŞ DÖNEMİNDEKİ DİNE DÖNÜŞ

OLAYLARI VE ÖZELLİKLERİ

Dini değişimin hayatın belli zamanlarında, kişilik gelişmesinin belli devrelerinde olma ihtimali daha fazladır. Ergenlik; neyin kabul edilip edilmeyeceğine kişinin ideolojik çerçevesine neleri dahil edip etmeyeceğine ve neleri tamamıyla reddedeceğine karar verdiği bir devredir. Değişiklik için gerekli olan fiziksel, duygusal ve zihinsel motivasyonlar mevcuttur. Dini değişimle ilgilenen psikologlar bir çatışma, kimlik krizi, ayrışa girme, yeniden değerlendirmeler yapma ve değerleri seçme devresi olan ergenliğin dini değişim için en uygun devre olduğu kanaatindedirler.

Günümüzde meydana gelen dini değişim tecrübeleri, değişik fikir_ideoloji veya dinlerin varlığından haberdar olması, günlük uğraşların artmasıyla daha ileriki yaşlara bırakılmasına neden olmuştur.

Kişilik gençlik devresinde hızlı ve önemli bir gelişme gösterir. Hayatla mücadele eder, fikri çatışmalar yapar, kimliğini sorgular, doğru tercihini yapar. Zihinsel gelişmeleri gençlerin dini eğilimlerini etkiler.

İnsanoğlu hayatına anlam ve hedef kazandıran belirli bir sisteme muhtaçtır. Ergenlik de kişilerin kendilerini anlamlı ve tutarlı bir sistem içinde yönlendirmeye başladığı dönemdir. Dini sistemler de fertlerin kendilerini yönlendirebileceği bir yapıya sahiptir.(102)

102) Hökeleki, age, shf:24-26.

Ergenlik, entelektüel ve ahlaki meselelerin önem kazandığı bir devredir. Kendi toplumunun dini ve ideolojik yapısından tatmin olmaması sebebiyle başka bir dine yönelme gözlenilmektedir. Mühtedilerin bir çoğu ergenlik devresinde kendi toplumlarında dinin uygulanış şeklini ve çocuklukta kendilerine öğretilen dini doktrinleri sorguladıkları hayatın temel sorularına cevap aradıkları çeşitli araştırmalarda tespit edilmiştir.

Ayrıca ergenlikte din değiştirme, isyan ve tepki davranışının bir sonucu olabilir. Kişilik gelişiminin ilk devrelerinde normal bir sosyalleşme sürecinden geçmeyen kimseler, kendi dünya görüşlerini oluşturabilir ve neticede kendi toplumlarının ölçü ve yasaklarına zıt bir davranış şekli sergileyebilir. Yapılan incelemeler ve araştırmalar, kimlik bunalımının yaşandığı ergenlik ve gençlik dönemi ile, bütünlük krizinin yaşandığı orta yaşların, hidayet için en uygun ve olgun zamanlar olduğunu ortaya koymaktadır.(103)

1)Ergenlik Dönemi Dine Dönüş:

a)Ergenlikte Psikolojik Gelişim: Pekçok yönüyle çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinden ayrılan ve hayatın gerçek manada temellendirildiği ergenlik döneminde kişilik, sonraki yaşam tarzını şekillendirecek ve devamlılık arz edecek bir oluşum içerisindedir.

Ergenlikte kişilik, iki yönlü bir iletişim içerisindedir. Bir yandan ‘içsel hayat derinleşirken’, diğer yandan ise; ‘başkalarıyla’ ilişkiler genişler. Yani ergen, bir taraftan başkalarının görüş ve kanaatları ile aşırı derecede ilgilenirken diğer taraftan da kendi varlığını içten içe hisseder, iç aleminde olup bitenden haberdar olmaya çalışır. Kendini arayan ergen, kimliğini bulabilmek için diğer insanları anlamaya, ilişkilerinde serbest olmaya çalışır.(104)

103)Hökelekli, age, shf:26-28.

104)Abdülkerim Bahadır, ‘Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler’, Yüksek Lisans Tezi, S. Ü. Sos. Bil.Enst., Konya 1993, shf:18.

Bununla birlikte o, kişiliğini temellendirirken model olarak dış desteğe ihtiyaç duyar ve bunun için kendine ideal tipler arar. İdeal olarak kabul ettiği tipler, kişiliğinde referans noktaları teşkil eder. Ergen, hayata bu noktalardan bakar.

Ergen, kurduğu hayallerde eksikliğini duyduğu güveni bulmaya çalışır. Karşılayamadığı istek ve arzularını hiç kimsenin müdahalesine imkan vermediği hayal dünyasından karşılamaya çalışır ki; bu hayal alemi onun gerçek hayatta tatmin edemediği arzularına tatmin imkanı bulduğu eşsiz bir alemdir.

Ergende, heyecan ve duygusal yapıdan kaynaklanan büyük bir kontrolü gerektiren bir iç gerilim hüküm sürer. O, bu iç kontrolde başarıya ulaştıkça kendine güveni artar. Çevresi ile sağlıklı etkileşim kapasitesi genişler.(105)

b)Ergenlikte Duygu Ve Heyecan Gelişimi:Duygu ve heyecan gelişimi, kuşkusuz ergenlik döneminde yoğunluk ve şiddet bakımından zirveye ulaşır. Yetişkinlerin aksine, ergenlerin olayların etkisinde kalmalarının yada duygu ve heyecanlarını kontrol edememelerinin ardında edinmiş oldukları bilgilerinin zihinlerinde tam anlamıyla yerleşmiş olmaması, muhakeme kabiliyetlerinin henüz olgunlaşmamış olması, hedeflerin kesinlik kazanmamış olması gibi eksikliklerin etkileri yatar.

Diğer kabuller gibi dini inançlar da bu devrede, duygusal temellere oturtulmuş durumdadır. Tabiatıyla duygusal alanda ortaya çıkan çalkantılar, dini değerleri de etkileyecek ve dolayısıyla çeşitli dini tereddütleri gündeme getirecektir.

Ergenlikte en yoğun yaşanan duygular bağımsızlık duygusu ve yetişkinlik duygusu, yalnızlık duygusu, kendine yabancılaşma ve yetersizlik duygusu, suçluluk ve günahkarlık duygularıdır.(106)

105) Bahadır, age, shf:18.

106) Age, shf: 25.

Ergen, yetişkinleri ilgilendiren konularda fikirler ileri sürmekten hoşlanırlar. Sigara, içki gibi zararlı maddeler kullanmaya başlarlar ve bundan da son derece gurur duyarlar. Ancak kendilerin ispat emeline dayanan bu tür davranışları sergilerken de beceriksizlikleri gözden kaçmaz.

Hayatı anlamsız kılan, yaşam sevincini yok eden en önemli duygusal gerilimlerden birisi, yalnızlık duygusudur. Bu duygusal yakınlık ızdırabı, onun Allah sevgisini içten duymasına, O'na güvenip sığınmasına yardımcı olabilir. Bu yönelişi ergene huzur vererek yalnız olmadığını hissettirir.

Bedeninde, duygu ve davranışlarında farketmediği bu yabancılıktan ötürü, kendini reddedici tutumlar geliştirebilir. Hayatın zevklerinden istifade çabasındaki ergen, hastalık, ölüm, kaza, sıkıntı gibi olumsuz olaylarla karşılaşp çaresiz kaldığı durumlarda, kendi kendine tamamen hakim olamadığının, aciz ve yetersiz olduğunun bilincine varır, kendini yalnız hisseder. Güvenini kaybeder ve bu durumu uyumsuz bir hayat felsefesi geliştirene kadar devam eder.(107)

c) Ergenlikte Dini Şuurun Uyanması Ve Gelişmesi: Duygular ferdi dine yaklaştırmada önemli fonksiyonlara sahiptir. Örneğin, ergenlerin pek çoğunda kuvvetle hissedilen duygulardan 'sonsuzluk ve ölümsüzlük' duygularına karşılık dinde, ebedi bir hayat vaadi söz konusudur.

Endişe, korku, sıkıntı, yalnızlık gibi duygulara karşılık dinde sığınma ve güven telkin eden bir yapı mevcuttur. Yine, ölüm korkusu ve endişesi ile dini suçluluk ve günahkarlık duygularına karşı, dinin merhamet ve bağışlayıcı yönü devreye girer.(108)

107) Bahadır, age, shf:25.

108) Age, shf:30-31.

Zihinsel alanda kaydedilen ilerleme; ergende dikkatin, tabiatüstü, dini-metafizik konuları üzerinde yoğunlaşmasına imkan hazırlar. Böylece bu gelişme onun dini konu ve kavramları şuurlu olarak anlayıp algılamasında önemli bir basamak oluşturur.

Ancak dini şuurun uyanması sadece zihinsel gelişime bağlanmaz. Duygusal alanda yaşadığı iniş- çıkışlar, ergenin çocuklukta tecrübe ettiği, fakat dışı vuramadığı dini duygularını şuur alanına çıkararak onun yeniden dini bir arayış ve özlemle dünyaya bakmasını sağlar. Bu aşamadan itibaren ergen, geleneksel dini kabullerin tekrar gözden geçirmeye başlar.(109)

Ergenliğe yakın yıllarda zihin ve düşünce hayatı gerek derinlik ve gerekse genişlik yönünden büyük kapasite kazanır. Soyut düşünme kabiliyeti toplum kültürü-okul çerçevesindeki tecrübelerin yardımıyla ergeni; problem tahlilleri yapmaya sevk eder.

Yetişkinler seviyesinde düşünce kapasitesine ulaşan ergen, bir taraftan içinde yaşadığı çevrenin ve dünyanın sorunlarını diğer taraftan çağlar boyu bütün insanlığı uğraştıran dini konuları düşünmeye başlar. Böylece çocuklukta idrak edilen fakat ifade edilemeyen dini inanç, iman ergenlikte şuurlu bir gelişime doğru yönelir.

Şüphesiz dini şuurun uyanışı yalnızca zihin gelişimi ile sınırlı olmayıp duygu ve heyecan hayatındaki gelişmelerin de ayrı bir önemi vardır. Ergen bu duygusal yoğunluk içinde dini bir arayış ve özlemle dünyaya yönelir. Kendisini çevreleyen şeyleri artık basit bir şekilde görmez, olup bitenlere karşı şaşkınlık içerisinde. Ergen kendisini sıkıştıran kararsızlık ve şaşkınlık ortamında Allah'a yönelir. Dini inanç ve değerler biranda onun için büyük önem kazanırlar. Dini değerleri, inanç esaslarını, ölümü, cennet-cehennemi, kaderi, insanlar arasında zahiren görünen eşitsizlikleri derinlemesine düşünmeye başlar.(110)

109)Bahadır, age, shf:32.

110)Hökekleli, age, shf.28-29.

Zihnin sebeplilik ilkesi sonucu tam anlamıyla da olmasa Yüce Yaratacıcı Allah kavramı ve inancına yönlendirir.

Ergenliğin asıl bunalımlı safhasına girmeden önce dini ilgi yüksek bir seviyede yaşanır. İbadetleri yerine getirme, helal-haram, günah-sevap, camiye gitmek gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılık belirgin bir şekilde artış gösterir. Fakat bu “saadet devri” çok sürmez, ergenliğin kendisine has bunalımlarının başlamasıyla dini ilgi ve yönelişlerin hızı da azalır. (111)

d)Dini Şüphe Ve Çatışmalar:Ergen, etrafındaki hayatın manasını anlama gücüne sahip oldukça, bilgi ve tecrübeleri çoğalıp geliştikçe, inancın anlamını enine- boyuna kavramaya başlar. Pratikleşen düşünce melekesiyle önceden tereddütsüz kabul ettiği olgu ve değerleri yeniden gözden geçirir.

Entelektüel becerileri doğrultusunda ergen, her an hayatın gerçekleriyle yüz yüze gelir. Bu arada da ergen, zihni ve ahlaki bağımsızlık arzusunu şiddetle duyar. Artık kendi kendine olmak ister, düşünme ve çözümleme alışkanlıkları geliştirmeye başlar. Önceden öğrenmiş ve kabul etmiş olduğu pek çok bilginin; okulda, kitaplarda, gerçek hayatta karşılaştığı bilgilerle uyuşmadığını fark edince önceki kabullerine karşı tenkitçi bir tutum geliştirmekte gecikmez.

Şüphe ve tereddütler, aslında zihinsel yapının işleyişini hızlandıran şiddetli uyarıcılardır. Ergen, şüphelerini giderme amacıyla sürekli bir fikir jimnastiğiyle meşguldür. Bütün bu çözüm arayışları onun için bir taraftan tatmin objesi olabileceği gibi diğer taraftan da zihinsel güç kapasitesini geliştiren etkin birer motif konumunda olabilir.(112)

Aile ve okul çevresinin yardımıyla ortaya çıkan entelektüel ilerleme onda; karşılaştırma, tahlil ve analiz etme, tenkit ve eleştirme yeteneklerinin gelişmesini sağlar.

111) Hökeleli, age, shf:29-30.

112) Bahadır, agt, shf: 23.

Bu eğilimin ardında varlığını hissettiren en önemli motiflerden biri de daha önce dini coşkunluğu kendisine yaşatan dini şuurun kendisidir. Tabiatıyla inançları üzerinde giriştiği bu aklama operasyonu onda birtakım tereddütleri de beraberinde getirir.

Her ne sebeple olursa olsun, ergenin dini inançlarını soru süzgecinden geçirmeye kalkması, son derece ızdırap vericidir. Çünkü o, bir bakıma tüm psikolojik yapısını tenkide tabi tutmaktadır. Aslında bu çabası, düzenli bir hayat felsefesi oluşturma yolunda zorunluluk arz eder.(113)

Ergenlik her yönden geçici bir bunalım dönemidir. İmanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar insan hayatında en çok bu dönemde kendilerini gösterirler. Toplumda geçerliliğini sürdüren dini kalıpları tenkit edip değerlendirmeye tutarak şahsi bir din anlayışına ulaşma, bu bunalımlı safhayı izler.

Bedeni-ruhi gelişimin yanı sıra, zihin gelişiminin en üst basamağa ulaşması bunalımı hazırlayan şartların başlangıcını oluşturur. Artan düşünce faaliyeti ergende bağımsızlık ve güçlülük duygusunun uyanmasına yol açar. Bağımsız bir kişilik olarak “kendini ifade etme” arzusunun etkisi yoğunluk kazanınca ana- baba ile ilişkiler çatışmalı bir durum almaya başlar. Ergen; ana-baba ve diğer otoritelere itaat etmesini tavsiye eden dini inançlarla bağımsız olma isteği arasında kararsız bir durum yaşar. Arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesi ve aidiyet grubunun içinde yer almasından sonra otoriteye isyan eğilimleri güç ve destek bulur.

Öğrenim hayatı içerisinde farklı inanma, düşünme ve yorumlama şekilleri, ergenin tenkitçi düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunur. Farklı inanç-düşünceler ergeni kendi inanç ve değerlerini yakından incelemeye zorlar. Hayatın ve varlık aleminin anlamını tenkitçi bir şekilde yorumlayacak güçte ve zorunlulukta hissettiği için, artık gerçeği tecrübe etmeksizin kabul etmez.(114)

113)Bahadır, age, shf:32-33.

114) Abdülkerim Bahadır,‘Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler’,Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, (Derleyen: H. Hökelekli) Ankara Yay., Ankara 2002,shf:209-220.

Dini inançların anlamını ve dini gerçeklerin mahiyetini de zihinsel olarak anlamak ve bunları yaşanan hayatta bağdaştırmak ister. Dini inançlar kendisine ne kadar anlamlı ve değerli görünürse, onlar hakkında soru sormak, başkalarıyla bunları tartışmak ergene cesaret verir. Ergenlerin bir çoğu, toplum hayatının mevcut şartları ve günlük olaylarla, okulda öğrenilen bilimsel teorileri, dini inanç ve anlayışla bağdaştırmakta güçlük çeker. Bu durum onlarda dini şüphe ve kararsızlık eğilimlerini ortaya çıkarır.

Ergenlerin yaşadıkları dini şüphe ve çatışmaların iki temel özelliği görülmektedir. Birincisi; ergenler son derece duygusaldırlar. İkincisi; çoğu zaman başka sahalardaki uyumsuzluk ve çatışmalardan kaynaklanmaktadır.

17-18 yaşlarına doğru duygu ve heyecan hayatının olgunlaşmaya başlaması ve ergenlik bunalımının yatışmasıyla dini şüphelerin de yavaş yavaş yatıştığı gözlenmektedir. Daha ileri yaşlara kadar devam ederse duygusal olmayıp, fikri bir şüphe ve çatışma olup daha ciddi bir duruma işaret eder.(115)

e)Suçluluk Ve Günahkarlık Duyguları:

Cinsi eğilimlerin üst seviyeye ulaştığı bu dönemde toplumdaki sosyal ve ticari uyarıcılara rağmen dini yasaklamalar ergeni zihni-duygusal çatışmalara sürüklemektedir. Şiddetli cinsi arzular ile idealist eğilimler arasındaki çatışma, dini değerlere karşı koyma durumuna götürür. Kendisini suçlu hisseden ergen, yalnızlığın içine sürüklenir, kendi içine kapanır.

Suçluluk duygusunun başlaması aynı zamanda ahlak ölçülerini bozulması, vicdani sorumlulukların çiğnenmiş olduğunun belirtisidir.

Ergendeki ahlaki dönem genellikle günah duygusunun uyanmasını kolaylaştırır. Bu duygu marazi bir hal olacak kadar yoğunlaşmadığı sürece ergenlerin dini gelişimlerinin dinamik kaynaklarından birisini oluşturur.(116)

115)Bahadır, age, shf:220-245.

116) Hökelekli, Din Psikolojisi, shf: 265-268.

Bu anlamda din, suçluluk ve günahkarlık duygusunu kontrol etme ve yatıştırma hususunda ergene büyük destek sağlayabilmektedir. Fakat bu biraz da gencin dini inanç ve değerleri kendi kişiliğine mal etme derecesiyle ilgilidir.

Bağımsızlık duygusunun artmasıyla dini görev ve sorumluluk duygusunda bir azalma, dini pratikleri yerine konusunda büyük ölçüde uzlaşma eğilimleri güçlenmekte ise de, birçoğu dini hassasiyetlerini korumaktadırlar.

f)Ergenlerdeki Dini Şüphe Ve Çatışmaların Kaynakları: Düşüncede dalgalanmanın, inançta tereddüt ve kararsızlığın bir ifadesi olan şüphe; kişinin psikolojik yapısı doğrultusunda pasif yada aktif tarzda tezahür edebilir. Aktif şüphe; şahısta doğal olarak ortaya çıkan, inanç boyutunda karakteristik bir özelliktir. Ve şüphe probleminin çözümünde iç dinamizmi sağlayacak özel etkilere sahiptir. Pasif şüphe; problem çözümünde gayret ve güç kapasitesini kullandırmadığından sonuçları itibariyle sağlıklı olduğu söylenemez. Oysaki şüphenin önemli niteliklerinden biri de bir ruhi açıklık olayı, güç kapasitesini takdir etmede ve bilinçlenmede ileri bir adım, tüm gizli güçlerin ortaya çıkmaya başlamasına dair açık bir ifade olmasıdır.

Olumlu yada olumsuz gelecekte benimsenecek inancın şekillendiği, dini rasyonel temellerde bilinçli olarak ele alınıp tenkit süzgecinden geçirildiği dönem; ilk ergenlik dönemidir.(117)

Çevresinde sürdürdüğü bu hararetli araştırması, çok geçmeden dikkatinin kendi inançları üzerinde yoğunlaşmasını sağlar. Arkadaşları ve çevresiyle kendi inançları arasında pek çok farklılıkların bulunduğunu tespit eden ergen, kendi inançlarına karşı şüpheli bir yaklaşım geliştirerek onları tenkide tabi tutar. Doğal olarak o, bu tutumunu dini inanç ve fikirlere de transfer eder. Özellikle okul derslerinde yeni teori ve düşünceler, kitle iletişim araçları, belirli bir alt kültüre sahip gruplar gibi çevresel faktörlerin bu tutumundaki etkileri oldukça büyüktür.(118)

117) Abdülkerim Bahadır, agt, shf:35-37.

118)Age, shf:37-39.

Dini şüphe fenomenini açıklamada zihnin görevi, uygun bir mekanı sağlamaktır. Dini şüphelerin ergenlikte farklı boyutlarda ortaya çıkması ve gittikçe yoğunluk kazanmasında, zihinsel yapının idrak, muhakeme, tenkit ve analiz gibi fonksiyon özelliklerinin olgunlaşmasındaki farklılaşmaların önemli etkileri olabilir. Dini şüphelerin durulmaya başladığı yaşlar ile zihni gelişimin tepe noktaya vardığı yaşların birbiriyle çakışması bu bakımdan dikkat çekicidir.(119)

***Ergenin Psikolojik Yapısından Kaynaklananlar:** Ergenin iç kararsızlığının vermiş olduğu baskı ve sıkıntı ergeni mutlak bir çözüm arayışına zorlar. Çözüme ulaşırken muhakeme gücünü kullanarak tüm otoriteleri sorgulamaya çalışır.

***Sosyo- Kültürel Çevreden Kaynaklananlar:** Ergenliğe ulaştıklarında çocuklar, kendisini kuvvetle hissettiren bağımsızlık duygusunun etkisiyle ilişki çemberini genişletirler ve gittikçe anne-baba bağımlılığından uzaklaşırlar.

Ergen gün geçtikçe çevre ile ilişkilerini geliştirmeye devam eder. Olayları dikkatle izler ve analiz eder. Köklü bir inanca sahip olmadığı takdirde, çok geçmeden günlük hayatın denemeleri Tanrı'nın gücü, iyiliği ve adaletiyle ilgili konularda şüpheye yöneltir.

Ergenleri din ile karşı karşıya getiren en önemli faktörlerden birisi de bilimin verileridir. Öğrenim hayatında karşılaştığı dini ve ilmi hakikatları bağdaştırmada güçlük çeker.

Kitle iletişim araçlarının saldırganlığı ve cinselliği tahrik eden yayınları, gençleri dini- ahlaki değerlerle karşı karşıya getirerek onların derin bir günahkarlık duygusunu içten içe yaşamalarına neden olur. Cinsellik ve saldırganlık dürtülerinin baskın çıkması, onun dini emir ve yasaklara yönelik şüphe ve tereddütler geliştirmesine neden olmaktadır.(120)

119)Bahadır, age, shf:39-40.

120)Age, shf:40-44.

Özetlemek gerekirse dini şüphelerin kaynakları şu şekilde maddelendirilebilir:

1-Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla, her türlü otoriteyi reddeden isyankar eğilimin gelişmesi, yetişkinlere güvenin sarsılması,

2-Nefsani arzuların dini ahlak kurallarına karşı ayaklanması

3-Hayatın anlamsızlığı, mantıksızlığı duygusunun güçlü etkisi,

4-Din eğitimi yetersizliği sebebiyle, uygunsuz ve başarısız bir dini sosyalleşme ortaya çıkması,

5-Dindarların ve din görevlilerinin bazı davranışları...

Uygun şartlar altında bu şüpheler, dini saflaştırıcı ve daha şuurlu bir dindarlığı ele geçirmeye yönlendirici etkileri vardır. (121)

g)Dini Şüphe Konuları: Batı'da yapılan araştırmalara bir bütün olarak yaklaştığımız zaman dini şüphe konuları olarak tespit edilen faktörleri şöyle sıralamak mümkündür:

Allah'ın varlığı, birliği ve çeşitli sıfatları, İncil'in doğruluğu ve mukaddesliği, kilisenin dini tutumu ve dogmatik yapısı, dini pratiklerin sembolik anlamları, ahiret ve kıyamet kavramları, dua ve dua şekilleri, geleneksel inanışlar ve örfler, bilimin dine ters verileridir.

Ergenlerimizde dini şüphenin yoğunlaştığı konular şunlardır:

Günah- sevap kavramları, yaratılış ve kaza-kader ile ilgili konular, Allah'ın varlığı, kadın-erkek eşitsizliği, ilim- din çatışmasıdır.

Dini şüphe konuları ile ilgili dikkati çeken önemli bir nokta da, şüphelerin önce dinin ibadet şekilleri üzerinde yoğunlaştığıdır. Muhteva ile ilgili şüpheler daha sonra ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme, muhtemelen somut düşüncenin soyut düşünceye kaymasına paralel olarak oluşur.(122)

121)Hökelekli , age, shf:268-270.

122)Bahadır, age, shf:44-46.

2)Dine Dönüş Ve Tövbe:

Gençler büyük bir dini potansiyele sahiptirler,onlarda dini canlılık ve arayışı besleyen duygusal ve zihinsel arzular vardır. Bununla birlikte bu dönemde cinsellik ve bağımsızlık gibi arzuların yanı sıra, katı akılcılık ve iradecilik, şahsını ön plana çıkarma eğilimleri, tam bir dini bağlanmaya engel olabilmekte, dini bakış açısına kapalı kalabilmektedir.

Özellikle çocukluk devrelerinde sağlıklı bir dini gelişim gösteren gençlerin geçici bir kararsızlık ve bunalım devresinden sonra ,dini inanç ve değerlerini şuurlu olarak yeniden keşfetmeleri ve kuvvetle bağlanmaları çoğu karşılaşılan durumlardandır.(123)

3)Ergenlik Çağındaki Tipik Bir Dine Dönüş :

Ergenlik dönemi boyunca kişide yeni güçler ve enerjiler uyanmaya başlar. Bu fırtınalı ruh hali beraberinde acı ve üzüntü getirir. Ergende büyük bir gerginlik baş gösterir. Bu gerginlik ortamı içinde yeni ve ideal bir hayat özlemi uyanır. Can sıkıntısı ile beraber kendi yetersizliğini hisseder. Bu arada görev duygusu ile dini ve ahlaki planda görevlerini yerine getirmek istese de tam anlamı ile bunları gerçekleştiremez. Bununla beraber ergen, dindar, adaletli, iyi bir şahıs olmaya çalışır. Dindarlığın tam zevkine varamadığı için acı çeker ve arzuladığı ideal hayata ulaşamadığı için tuttuğu yolda kararsız kalır.

Bu duygular ergende yetersizlik duygusunu oluşturur. Daha sonra günahkarlık duygusuna kadar uzanır. Tasarladığı ideal ile şu an sahip olduğu manevi hayat arasında uçurum olduğunu düşünür. Bu tecrübe onu ebedi cezaların korkusuna da sürükler.(124)

123)Hökelekli, age, shf: 328-329.

124)Age, shf:329-331.

Gerginlik ergeni anormal bir şekilde tahlile tabi tutar. Geçmişte yaptıklarının muhasebesini yapar ve kendisini haklı bulmaz. Pasif karakter sahibi ergenler, günah telafisini gerçekleştirmek için zahidane hayat yaşamaya karar verirler. Bu bunalım durumlarında çok fazla acı çekerler.

Bir diğer tecrübe de; şüphelerin yol açtığı sıkıntıdır. Ergen bu dönemde yetişkinlerle çatışma içerisinde. Bir yanda nefsanî arzular diğer yanda yüce idealler arasında bir başka çatışmayı yaşar.

Ergenliğin sonlarına doğru çatışmaların şiddeti azalır,yavaş yavaş bir kişilik değişimi başlar. Dine dönüş Allah'ta var olmanın delilini verirken, ergen aynı zamanda şiddetli sevgi mükemmellik ve yorum ihtiyacını da tatmin etmeye imkan bulur. Allah inancı iç alemde hissedilen bu yoğun duygu ortamı ile ergenin iç fırtınası dinir. Dini değerler çerçevesinde hayatını yönlendirmeye çalışan ergende, bir rahatlama, yatışma, sevinç-güven duygusu gelişir.(125)

4)Dini İnanç Ve Davranış Modellerinin Netleşmesi:

Ergenin hayatı, son ergenlik döneminde durulmaya ve berraklaşmaya başlar. Fırtınalı, çelişkili, bunalım ve krizlerle dolu ergenlik dönemi, yerini istikrarlı ve sakin bir döneme bırakır. Durulma kimi ergenlerde kısa ve gizli olurken, kim ergenlerde ise; uzun zamanda ve açık bir hırçınlıkla gerçekleşir.

Dini gelişim seyrinde çok önemli ve kritik bir süreç olarak yaşanan şüphe olayı ve çoğu zaman eşlik eden suçluluk ve günahkarlık duygularında zayıflama görülür. Bunun sonucu dini tutumlarını temellendirmek için ergen kesin bir yol ayrımına gelmiş olur.(126)

125)Hökekleli, age, shf:331-332.

126) Age, shf: 332-333.

Yaptıkları tercihlere göre üç farklı dini tutum ortaya çıkar. Ergenlerin bir bölümü, dine karşı tam anlamıyla kayıtsızlaşır. Dini olanı tamamen terk ederek, dinin tümüne karşı reddedici bir tutum geliştirirler. Bir bölümü tamamen farklı bir karakterde yeniden şuurlu bir dini inanç sistemi oluştururlar. Diğer bir kısmı ise; tamamen eski inançlarına geri dönerek, eski kabul ve seçimlerine dayanan az çok yeniden düzenlenmiş yeni bir dini tutum geliştirirler.

Bu dönemde genel olarak dini arayış, şüphe ve bocalıklar yatıştır ve bir sonuca varır. Ergen artık din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyecek zihni ve duygusal olgunluğa ulaşmış olur. Din ile ilgili kesin tercihler ve kararlar kendilerini açıkça gösterirler. Dini değerler dünyası, çocukluk inançların çok farklı olarak yeniden yapılır. Bazen ergenler katıldıkları gruplara ola üyeliklerini de iyice pekiştirirler. Bazıları da dini inanç ve değerleri aldıkları ailelerine daha çok bağlılık gösterirler. Bazı gençler de; dini bütünüyle reddederek, ilgisiz ve dinsiz bir dini hayat seçerler. Fakat gençler arasında bu gruba girenlerin sayısı oldukça alt seviyelerdedir. Az ya da çok dinin etkisini hayatlarında hissetmekte ve göstermeye çalışmaktadırlar.(127)

5)Orta Yaş Krizi Ve Pişmanlık Duyguları:

Kişi 35-40 yaşları arasında önemli psikolojik değişiklikler yaşamaktadır. Bu dönem bir anlamda kişinin kendisiyle hesaplaşmasıdır. Daha önceki hayat safhalarında yapılan işler gözden geçirilip değerlendirilir. Gençlik ideallerinin ne kadarının gerçekleştirilebildiği, hayattan beklenenlerle elde edilenler arasındaki farkın ne olduğu araştırılır. Kişi çoğu zaman istenilen seviyeye ulaşsa bile elde edilen şeyi boş ve anlamsız olarak değerlendirir. Başarı sağlanmadı ise; hayal kırıklığına uğranılmaktadır. Hayatın gereği gibi değerlendiremediği kanaatıyla pişmanlık hissedilir. Ömrünün azaldığını düşünerek karamsar bir ruh haline girmektedir.(128)

127)Bahadır, age, shf:33-34.

128)Hökelkli, age, shf:333-334.

Ölüme doğru yol alan yetişkini varlığının manası üzerinde durup düşünmeye sevk etmektedir. Daha önceki yaşlarda ilgi ve tatmin konusu olan şeylerin giderek kişinin hayatında önemini yitirmesi sonucunda din hakimiyet alanına girer ve hayatını doldurur. Bu yaştaki insanların psiko-sosyal uyumu açısından vazgeçilmez bir hayat tarzı din haline gelir.

Tasavvufi hidayetler bu dönemin başında sıkça gözlenir. Sıradan bir dini hayatın yerine daha deruni tecrübeler elde etmeye ilgi duyulmaya başlanır. Dindar olan şahıslar ise; daha kuvvetli ve sürekli bir şekilde dini tecrübelerle sahip olmaya başlarlar.(129)

N-TASAVVUF ARACILIĞIYLA MEYDANA GELEN DİNE DÖNÜŞ

OLAYLARI BUNLARIN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Dini hayat, insanlar tarafından farklı psikolojik seviyelerde yaşanmaya elverişli bir derinliğe sahiptir. Dini tecrübeler üzerine yoğunlaşan uygulamalar sonucu köklü bir değişime uğrayan şuur ve kimlik yapısı ile bir kısım insanların kişilik yapısı diğer insanlara göre önemli bir farklılık gösterir.

İbn-i Haldun'a göre; temelde insan fitratı duyular ve akıl üstü bir alanda bilgi ve tecrübe elde etmeye, yücelip tamamen mana alemine kabiliyetli bir özelliğindedir. İnsanda iki temel şuur biçimi vardır. Bu özellik, insanın akli ve sezgisel olduğunu ortaya koyar. Buna bağlı olarak da "vasıtalı" ve "vasıtasız" yeni duyular ve akla dayanan, benlik ile kavranan, yaşanan farklı iki idrak biçimi söz konusudur. (130)

Tasavvufun en karakteristik özelliği "Allah'a ulaşma arzusu"dur. Bir başka deyişle, kendi huzur ve olgunlaşma ilkesini Allah'ta bulan insan ruhun kendi geçici benliğini terk ederek Allah'ın yol göstericiliğinde yeni bir değer ve benlik bütünü kazanma arzusunun az-çok, açık-sürükleyici ifadesidir.(131)

129)Hökelekli, age, shf: 333-334

130)Age, shf:333-334

131)Age, shf:334-335.

Kısaca tasavvuf, arzu duyulan amaca ulaşmak için şuur ve kişiliğin yeniden yapılanmasıdır. Aynı zamanda çok köklü kişilik değişmelerine yol açabilmesi bakımından, oldukça derin bir kişilik seviyesi ihtiva etmektedir.

Tasavvuf, ruhi-bedeni bir disipline dayanır. Bunun sonucunda kişi kainatı ve olayları bir başka idrak cephesinden görmeye başlar.

1) Tasavvufi Kişilik: Tasavvuf ile uğraşan kişi; sıradan bir insan değildir, bazı güç ve kabiliyetlerini diğer insanlara göre daha fazla geliştiren ve kullanan, buna karşılık bazı insani özelliklerini sınırlandıran ve daraltan böylece farklılaşmış olan bir mizaç ve kişilik sahibidir.

Duygu ve heyecan hayatı onlarda en üst seviyede seyretmektedir. Coşkun ve taşkın bir dini hayat yaşarlar. Duygu ve heyecan hayatının bu baskınlığı tabii olarak kişinin bütün hayat düzeninde sonuçlarını ortaya koyar. Heyecan geriliminin çok büyük değişimleri, zihin hayatlarında az yada çok ritmik dalgalanmalar kendisini gösterir.

Tasavvuf ile ilgilenen kişilerin Allah'la olan ilişkisi daha çok duygusal sistemler halinde gelişip olgunlaşır. İlahi aşk mutasavvıf için en güçlü kaynak, bütün inançların özü kabul edilen en yüksek ilkedir.

Ayrıca bu kişiler diğer insanlara nispeten içe dönmüştürler. Toplum meseleleri ve dünyevi konular karşısında ilgisiz gözüktür. Bütün ilgisi Allah'a dönük olan mutasavvıf için iç yalnızlık bir gaye olmaktadır. Bu temelde, her zaman kişiliğin dağılmasının ve bir çok konuya bölünmesinin yol açtığı ızdıraptan sakınmak için şuur dışı bir çabadır. Düşüncenin bu yolla tekleşmesi ve saflaşması sonunda mutluluk, huzur, saadet duyguları yaşanmaktadır. (132)

132) Hökekli, age, shf: 343

Şu konuya dikkat çekmekte fayda vardır. Sosyal duygunun zayıflaması, mutasavvıfların hayatında sürekli bir durum değildir. Özellikle İslam tasavvufunda, tarikat hayatı içerisinde toplumsal ilişkilerden bütünüyle kopmak yeni bir toplumsal ilişkiler sistemi içerisinde yerleşme durumu gözlenmektedir. Sufi belli bir olgunlaşma devresinden sonra yeniden aktif duruma geçme içe dönüklükten dışa dönük hale gelme, birtakım sosyal faaliyetler içerisinde yeni hayatını düzenler. Fakat sufinin, halk içinde de olsa Allah'a dönük olan temel ilgi ve şuuru, kalabalıklar içerisindeki yalnızlık ruh hali, değişmez bir özellik olarak varlığını korur.

Tasavvuf ile uğraşanlar bütün dikkat ve iradeyi kendilerine ve kendilerindeki Allah'ın etkilerine yöneltmekle arzu edilen birliğe ulaşmanın mümkün olduğunu söylerler. Vecd anında zihin bir ayna haline gelmekte ve ilahi hakikatlar o aynaya yansımaktadır.(133)

2) Dine Dönüş Esnasında Yaşanan Tecrübeler: Bir sufinin yaşadığı tecrübeler onun dini duygu ve heyecanlarını, özlemlerini yansıtır. Yaşanan bu tür tecrübeler, dini hayata derinlik, canlılık ve şevk katmaktadır. Yani, çok yoğun bir tarzda yaşanmış olmakla ayırt edici bir önem ve etkiye sahiptirler.

a) Zirve tecrübeler:

Bu tür tecrübeler, hayatın bir anlamı olduğu ve yaşanmaya değer olduğu izlenimini bırakmaktadırlar. Bu tecrübeleri yaşayan kimseler, kötülük ve ızdırabın izafi olduğunu idrak etmekte, kendi kendileriyle tam bir uzlaşma içerisinde mutlu anlar yaşamaktadırlar.

Zirve tecrübenin konusu; kendi varlık sebebini kendinde taşıyan bir Mutlak Varlıktır. Bu varlığın dışında kalan her şey ancak bu tecrübe sayesinde anlamları idrak edilen bir dekorun unsuru olarak algılanır. Zirve tecrübelerinin etkileri; sıkıntının yatışması, savunmaların azalması ve kabullenmenin ortaya çıkması şeklinde özetlenebilir. (134)

133)Hökelekli, age, shf:323-325

134)Age, shf:325-328

b)Kişiyi aşan tecrübeler:

Bu tecrübelerde ;sınırsız bir birleşme içinde kaybolmak yerine, kişiler İlahi Varlığın şahsen kendilerine hitap ettiği tecrübesini yaşamaktadırlar. Kendilerini desteklenmiş ve hürriyetine kavuşmuş bulmaktadırlar.

3)Dine Dönüş Esnasında Yaşanan Merhaleler:

Bu merhaleler birbiri üzerine katlanan iç tecrübelerden oluşur. Bu tecrübeler sonucu; şuur ve kişiliğin yeni bir yapılanması da gerçekleşir.

a)Hakikati Bulma Arzusunun Uyanışı:

İhtida psikolojik bir değişimle başlar. Bu ,kişiyi bütün eski alışkanlık ve davranış kalıplarından uzaklaştıran bir uygulamaya bağlı olarak yaşanır. Veya bazı olaylarda “duygusal şok” etkisi yapan bazı durumlar sonucu, esasen her insanda potansiyel olarak var olan hakikatı arama ,bulma arzusu kendiliğinden uyanmaya başlar. Tasavvufi yaklaşımlar kişideki bu uyanışı daha sistemli ve devamlı hale getirmeye yönelik düzenlemeler yapar.

b)Vecd Ve Aydınlanma:

Beşeri vasıfların tamamen silindiği bir durumda ortaya çıkan, kendinden geçiş anlamına gelen vecd anında ilahi hakikatın şuur alanına girmesi daha da kolaylaşır. Bu hal içinde dış dünya ile açık bir bağlantısı olmayan görme, işitme v.s. şeklinde içe doğuşlar olur. Kişi, bunları yüce bir aleme ait işaretler ve gerçekler olarak değerlendirir. (135)

II.BÖLÜM

A)KİŞİLİĞİN TANIMI:

Kişiliğin ne olduğunu belirleyebilmek için bu kavramın içerdiği “şahıs” kavramını açıklamak gerekir. Genel anlamda şahıs, zamanın akışı içinde değişkenlik ve çeşitlilik gösteren duygu, deneyim, bilgi, davranış ve yaşantıların taşıyıcısıdır.

İnsanı şahıs yapan onun kendisine bir eşya gibi davranılmasını onaylamaması, kendine özgü olması, dokunulmaz ve devredilmez hakların taşıyıcısı olması, bir diğer ifadeyle değerce tek olmasıdır.

Ama insan aynı zamanda ancak kendisi gibi birer şahıs olan diğerleriyle karşılaşma, onlarla bir arada yaşama, hayatını onlarla birlikte düzenleme, onlarla karşılıklı bağlanma içinde bir şahıs olabilir. Şahıs, bir çok bakımdan diğerlerine, içinde yer aldığı sosyal çevreye bağımlıdır ve onlarla şekillenir. Kendisi de onlar üzerinde etkileyici ve şekillendirici rol oynar.

İnsanın kendisi üzerine, dünya ve diğer insanlar üzerine kendisine sorular sorması, bu sorulara kendince bir karşılık vermesi, dolayısıyla dünya hayat ve insan üzerine belli bir görüşünün, belli bir tutumunun olması, kendisini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ilgilendiren durumlar karşısında karar verebilmesi, sorumluluk yüklenebilecek durumda olması, şahıs olmasının belirgin özellikleridir. İnsanın duygu düşünce ve davranışlarını uyumlu bir bütün oluşturabilecek bir şekilde gerçekleştirme olgunluğunu kazanması ise; "şahsiyet" olarak adlandırılır.(136)

Kişilik; insanın kendisinde bulunan yetenekler, edindiği bilgi, beceri ve deneyimler ile yapıp ettikleri arasında bir bütünlük kurma, kendisi için en iyiye ulaşma, kendini yetiştirme ve kendisini olgunlaştırma çabası içinde gerçekleşir.

Kişilik; insanın kendi olanakları, kendi sınırlılıkları çerçevesinde başarmayı deneyebileceği en iyi anlamını taşır.

Kişilik; onu kazanması için insanın kendini zorlaması veya başkaları tarafından zorlanmasıyla değil, kendisinden beklenene, üstlendiği görev ve işe, birlikte olduğu ve kendilerine karşı sorumluluk taşıdığı diğerlerine kendisini vermesiyle gerçekleşir.(137)

136)FerihaBaymur,GenelPsikoloji,İstanbul1969,shf:221-230.

137)Baymur, age, shf:230-234.

Kişilik; insanın yalnızca bilgi, beceri ve başarılarında değil, aynı zamanda belli davranış biçimlerinde; saygı, dürüstlük, anlayış ve hoşgörü ilkelerini koruma, birlikte olduğu kişilerin sorunlarına, kaygı ve acılarına açık olma, onlardan yardımını esirgememe, onlarla ilişkilerinde anlaşmazlıkların belirdiği durumlarda uzlaşma yollarını arma, kendisindeki eksiklik ve yanlışlıkları görebilme ve bunları düzeltme çabasını gösterme türünden davranış biçimlerinde açığa çıkar.

Kişilik birey ile çevresi arasında bir uyum oluşturur. Bireyin geçmiş deneyimlerine özel uyumunu ve şimdiki toplumsal ve fiziksel çevresini değerlendirmesini sağlar. Kişilik; farklı durumlara oldukça kestirilebilir tepkileri veren içsel bir yapıdır.

Kişilikte kalıcı ve değişken yönlerin birlikte bulunduğunu kabul etmek, bunların birbirleriyle etkileştiğini kabul etmek gerekir.

Kişilik; şuurun gelişmiş bir şeklidir. İlk ve basit şekli değildir. Kişilik; şuurun karmaşık ve gelişmiş şekli sayılır. Kişilik, insanın manevi bir varlık olarak kendisi hakkında şuur sahibi gerektirir.(138)

Kişilik; psikolojik hayatın yüksek bir sentezidir. Kişiliğin meydana gelişinde, çevresin tesiri içinde, eğitimin de büyük payı vardır. Her insan aldığı eğitim şekline ve sahip olduğu kültür derecesine göre bir kişiliğe sahip olur.

Kişilik hakkında şuur hasıl olmak için; sinir sisteminin kuvvetli bir surette merkezleşmesi gerekir.

Kişilik; yüksek ve manevi kıymetlerden ayrı düşünülemez. Kişilik kavramında insanın bütün varlığı, bütün mahiyeti akla gelir. Kişilik duygu, düşünce ve hareket tarzları topyekün gözönünde bulundurulur. Kişilik kavramında küçüklük alameti yoktur. Kişi; kendi hareketlerinin metodlarını, yollarını ve vasıtalarını takdir etmekte serbesttir. Hayatta küçüklükle uğraşan şahıslar vardır, fakat büyük şahsiyetler basit şeylerle uğraşmaktan hoşlanmazlar. (139)

138)Köse,age,shf:106-116.

139)Henry C. Link, Dine Döntüş, (Çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1949, shf:2.

İnsan tek başına değil belli bir zaman ve yerde bir takım sosyal kültürel geleneklerin hakim olduğu bir yerde yaşar. Bunun doğal bir sonucu olarak bireyin davranışları üzerinde ilişkide bulunduğu insanların, içinde yaşadığı toplumun ve bu toplumdaki gelenek ve göreneklerin etkisi olur.

İnsanın ahlak ve duygusal hayatının özellikleri kişiliğinin temel öğelerini teşkil ettiği için kişilik; mizaç ve karakter kavramlarını içine alır. Bu bağlamda kişiliğin çeşitli şekillerde tarifi yapılmıştır:

“Her insandaki alışkanlıkların ve davranış sistemlerinin bir toplamıdır.”

“İnsanın başkalarının üzerinde bıraktığı izlenimlerin tümüdür.”

“Kişilik; insanın çevresi,kendisine özgü uyumu sağlayan iç güçlerin dinamik bir örgüsüdür.”

“Bir insanı başkalarından ayıran duyuş,düşünüş ve davranış tarzlarıdır.” (140)

Kendi değer yargıları ve ideallerine uygun davranmak insanın kendine olan saygısını, güvenini ve mutluluğunu artırır. Bir insanın kendisini ve çevresini algılayış tarzı; onun genel tutumunu ve davranışlarını şekillendirir.

Kişilik; bir insanın duyuş, düşünüş ve davranış tarzlarını etkileyen faktörlerin, kendisine özgü bir örüntüsüdür. Kişilik çok kapsamlı bir kavram olup,bireyin biyolojik ve psikolojik, kalıtsal bütün yeteneklerini, duygularını, isteklerini, alışkanlıkların ve bütün davranış özelliklerini içine alır. Kişilik; devamlı olarak içten ve dış çevreden gelen etkilerin tesiri altındadır.

Bir insana ilişkin her nitelik, o insanı anlamada bize bir ipucu verir. Onun belleği, dış gösterişi, düşünme süreci, sesi ve konuşma tarzı, tepki hızı, insanlara, tabiata karşı ilgi göstermesi hepsi o insanın kişiliğini tasvirde önemlidir. (141)

140)Güngör, age, shf: 12-19.

141)Age, shf:19-23.

Özellikle genç insanı, kendisiyle ilgilenildiği, kendisine değer verildiği duygusundan yoksun bırakmama, güvensizlik duymayacağı bir ortamı ona sağlamak için gereken çaba ve özveriye gösterme; onun duygu, gereksinme ve beklentilerine kayıtsız kalmama, yanlışlarını “yüzüne vurmak” yerine, neyin daha doğru olduğunu onun anlayabileceği ve benimseyebileceği biçimde ona göstermeye ve aynı zamanda onu kendi açısından anlamaya çalışmak gerekir.

Kendisinden söz etmesine, kendince önem taşıyan şeyleri açıklayabilme ve anlatmasına imkan verme, yardımlaşma ve ortak çalışma duyarlılığını ona kazandırma; bütün bunlar kişiliğinin oluşmasını destekleyici etkenlerdir.

Kişiliği belirleyen, insanın yetenekleri, bilgi ve başarıları olduğu kadar; bu yetenek bilgi ve başarılarını birlikte olduğu diğerlerinin yararlanmasına sunması, kendisini diğerlerinin ondan beklediklerine açık tutmasıdır.(142)

B)KİŞİLİK ÇEŞİTLERİ VE VASIFLARI:

Kişilik ferden enerjilerini, başka kimseleri ilgilendirecek ve işlerine yarayacak tarzda alışkanlıklara ve hünere çevirmeyi öğrenmiş olmasının derecesidir. İnsanın iş hayatında veya oyun sahalarında kazandığı hünerelerin hepsi kişilik dediğimiz şeyi oluşturur .Ona kişinin başkalarının dikkatini çekmesi veya etkili olabilmesi gücünü sağlar.

Bir insan bir resim kadar cazip olabilir. Fakat bir resim,bir şahsiyet değildir. Kişilik, ancak hareket ve başarılar ile var olur.

Dışa dönüklük; başka kimselere dikkat etmek, başka kimselerin menfaatları ile ilgilenmek, bazı faaliyetleri başarmak için hünere kazanmak alışkanlıklarının tümüdür. İhtimai üstünlük;başka insanlarla buluşmak ve meşgul olmak yolunda teşebbüsü ele almaya ait alışkanlıklardır.(143)

142)Güngör,age,shf:23-24.

143)Kutup,age,shf:160-165.

Nefse hakim olmak ;daha uzak hedefleri gözeterek ani eğilimleri yenmeye ait alışkanlıklardır.

İktisadi bakımdan nefse hakimiyet; para kazanmak veya kazanç getirecek bir hedef için çalışmaya ait alışkanlıklardan biridir.

1)İçe Dönük Kişiler: Bu tür kişiler; herkesle karşılaşmaktan çekinir. Küplere katılmak toplantılarda bulunmak zahmet ve isteğinden kaçınır. Hoşlanmadığı şeyler için vakit bulamaz. Hata işlemekten ve kendini üzmetten sakınır. Onun için hiçbir hareketini riske atmaz. Ne yapıp ne yapmayacağını hisleriyle karar verir. Arkadaşlarını ve geçmiş tecrübelerini tenkit ederek tahlil eder. Hayatı düşüncelerle soluklaşan bir mahiyet alır. Kendi hoşuna giden bir alem hayal ederek onun rüyasına dalar ve gün geçtikçe daha fazla onun içinde yaşar. Bazı zaruretler ve bazı şartlar karşısında kıvrılır ve ızdırap çeker. Aşağılık duygusundan şikayet eder. Çünkü hazırlıklı değildir.(144)

İçe dönüklüğe yardım eden alışkanlıklar özellikle şunlardır:

Sık sık öfkelenmek, en basit şeyleri abartmak, talihsizlikten sık sık bahsetmek, yanlışlar üzerinde uzun uzadıya durmak gibi vasıflar hissi dengesizliğin ve aşağılık duygusunun en belli başlı kaynaklarıdır.

Başkaların tenkit etmek, hislerine saygı göstermemek sevilmeyen bir şahsiyet ortaya çıkarır.

İçe dönük kimsenin, herkesle teması gerçekleştiren ve kendisine başarı kazandıran bir meşguliyet olması gerekir. Çünkü hüner kazandıkça kendilerine güvenleri sağlamlaşmaktadır, kabiliyetlerini faydalanacak durumları çok iyi kullanıyor ve bunlar böylece daha geniş bir içtimai çevreye kavuşurlar.(145)

144) Kutup,age, shf:165-167.

145)Age, shf:167-168.

Genelde söylenen bir söz; içe dönük olanların, hayattaki daha ince kıymetlere dışa dönük olanlardan daha fazla hassas oldukları, fikir ve sanat yolunda en büyük başarıların daha fazla onlar tarafından kazanıldığı gözlenmektedir.

İçe dönük kalan kişiler, kendi zevklerini feda edemeyen, başarılarına yardım edecek araçlara hakim olamayan kimselerdir. Rüya ve fantezi içinde yaşadıkları için beşeriyeti değil, fakat kendilerini faydalandırırlar.

Cismaniyetin yarattığı enerjiler, hoşnut edici neticeler veren bir çok alışkanlıklar sayesinde kusursuz bir surette kullanıldığı zaman insan dışa dönüklük vasfını kazanmış, heyecani duygularına durum bakımından bir denge sağlanmış olur. Fakat bu alışkanlıklardan mahrumiyet beşeri uzviyeti direksiyonsuz bir otomobil motoru gibi işlemesine, boşu boşuna kuvvet sarf ederek rast geldiği her engele çarpmasına benzer.(146)

Herkes ara sıra hissi bir takım sıkıntılara uğrar ki; bunun belli başlı sebebi de bu durumdur. Bir kimse ile karşılaşp ne diyeceğinizi bilmezsek yahut yanlış bir şey söylersek hiddetleniriz. Çünkü ifade olunmayan bir enerji veya yanlış ifade olunmuş bir enerjinin tazyiki altında kalırız. Bu gibi heyecan patlamaları her normal insanın başından geçer. Ve onun daha iyi huylar, daha iyi hüneler kazanmasını sağlayan hamleleri uyandırır. Ancak bunlar bir insanın yenilgiyi kabul etmesi, çalışmaması ve hayatın gereklerini karşılayacak alışkanlıkları veya hüneleri kazanamaması takdirinde zarar verici mahiyette olan huzursuzluklara yol açar.

Hepimiz içe dönük vaziyette doğarız. İçe dönüklükten kurtuluş yeni doğuşlar sayesinde yani, yeni huylar ve alışkanlıklar kazanmak için sarf olunan gayretlerle ve şahsiyetimiz hesabına yeni vasıflar kazanmakla mümkündür. Bu sayede insanın içindeki enerjiler gittikçe genişleyen bir ufuk içinde hoşnutluk verici ilişkiler kurmaya yarar.(147)

146)Kutup, age, shf:168-169.

147)Age, shf:169-170.

İçe dönmük kişiler; bütün enerjilerini son derece dar bir konuya yönlendirmişlerdir. Bu da, kendi nefisleridir. Bu yüzden enerjileri kendilerini yok etmektedir. Bir insanın yalnız hoşlandığı şeyleri yapması onu aşağılık duygusuna sürükler ve hissi bir cehennem içinde yaşatır. Özetle bunlar, hayatı kendi yollarında aramakla ömürlerini heder etmişlerdir.

2)Dışa Dönük Kişiler: Bu tür insanlar diğer insanlarla ilişkiye girmeyi bir zahmet olarak görmezler. İyiliği düşünmekten öte yaparlar. Hoşlanmadıkları şeylerle de ilgilenirler. Yanlışlıktan korkabilirler fakat, yanlışlıkları yüzünden çektiği sıkıntılar sayesinde hüner ve güven kazanırlar. Yeni dostlar ve yeni tecrübeler peşinde koşarlar. Zihinlerini berrak tutmaya çalışırlar ve düşünürler. (148)

C)KİŞİLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İnsanlar ahlak kaidelerini kendi iradelerine göre değiştirir veya ortadan kaldıracırlar. Bu insanın davranışlarına bakarak,bundan genel bir hüküm çıkarılabilir. Bu genel hükme şahsiyet denir. Günlük hayatta sık sık kullanılan “şahsiyetsiz adam” “kuvvetli bir şahsiyet sahibi” veya “şahsiyeti bozuk” gibi deyimler aslında insanın ahlaki davranışları hakkında verilen hükümlerdir. Ahlaki davranışlar, şahsiyetin büyük bir kısmını oluşturur.

Şahsiyet; her insanın kendine özgü davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünüdür. Dinamik bir bütünüdür derken amaç; bütün vasıfların gelişi güzel bir arada bulunmadığı ,birbiriyle bağlantı içinde olduğu anlatmak istenir.

İnsan şahsiyeti ne sadece anne-baba yoluyla geçen irsi özelliklerden, ne de sadece toplum içinde öğrenilen davranış kaidelerinden ibarettir. (149)

148)Kutup, age, shf:170.

149)Güngör, age, shf:13-17.

1) Soyaçekim:

İnsan zekası doğuştan gelen ,yani sonradan kazanılmamış olan bir yetenektir. Bir kimse sonradan zekasını kaybedebilir ama geri zekalı bir çocuğun zekasını yükseltme imkanı yoktur. Cinsiyetimiz de doğuşumuzla beraber getirdiğimiz bir özelliktir. Bir insanın kadın veya erkek olması, güzel veya çirkin olması, bünyesinin sağlam veya hastalıklı olması onun şahsiyetine dolaylı etki eder.

Bütün bu özellikler,insanların gerek sosyal çevrelerini, gerekse toplumun onlara karşı tutumlarını belirleyeceğine göre, irsiyetimizin şahsiyetimizle çok yakın ilgisi vardır. Şahsiyetin gelişmesinde irsiyetten çok biyolojik faktörlerin rolünden bahsetmek daha doğru olur.(150)

2)Çevre:Şahsiyetin gelişmesinde çevre dendiği zaman, kişinin yetiştiği aile çevresi bir de daha geniş sosyal çevre olan toplum akla gelir. İnsanın etrafındaki hayat şartları ondan belli vasıflar isteyebilir. Ve insan bu çevreye kendini uydurmak için, o vasıflara sahip olmaya çalışır.

İnsan ahlaki davranışları bilmiş olarak doğmuyor. Bu davranışların değişik toplumlarda değişik şekiller alması ve farklı olarak değerlendirilmesi de onların sonradan öğrenilmiş şeyler olduğunu gösterir.

İnsana nasıl bir şahsiyete sahip bulunursa,onda ne tür davranış eğilimleri varsa, ahlaki davranışları da bu eğilimlere göre şekil alacaktır. Beğenilen bir şahsiyet sahibi olmak, her şeyden önce beğenilen ahlaki davranışlarda bulunmak anlamına gelir. Dürüstlük, mertlik, konukseverlik, haysiyet sahibi olma gibi iyi ahlak vasıfları aynı zamanda iyi şahsiyet vasıfları olarak bilinir. Bütün mesele; farklı kaynaklardan gelen etkileri ahenkli bir bütün haline getirebilmektir. (151)

150)Güngör, age, shf:17-19

151)Age, shf:19-21

3)Kişiliği Etkileyen Faktörlerden His Ve Zihin Dünyası: İnsan varlığının en bariz özelliği; iç içe bir tabiata sahip olmasıdır. Bu yapısıyla insan, kainattaki varlıkların tümünden ayrılır. Kainatta var olan varlıkların tamamı, belirli bir hedefi olan tek bir tabiata sahiptirler.

Her türlü beşeri faaliyetler duygusal olarak başlar. İnsan psikolojisinde önce duygularla kavranılan alem ortaya çıkıyor. Hissi ve hissi olmayan değişik idrakler gelişiyor. Kurulan kavramlarla insanın geniş ve büyük dünyası kurulur. Duygusal güçler tamamen bu dünyanın içindedir. İnsan psikolojisinde inanma eğilimi vardır. Hem de tecrübe ve öğrenme safhasından geçmeden inanma duygusu bulunur.

Kişinin hayatı ancak belirli şeylerle bağlandığı, belirli bir hayat tarzını benimsediği zaman düzene girebilir. Yani bağlılık arzusu, hayatın nizama girmesinde canlı bir rol oynar.(152) Hürriyet eğilimi; birinci dereceden, körü körüne bağlılığı yok eder. Otomatizm; hayatı kısırlaştırır, donuklaştırır. Sürekli bir bağımlılık, hayatı aynı noktada tutar ve hiç geliştirmez.

Hayatı geliştirmekle birlikte ona itici bir güç,canlılık veren değişimin hayata girmesi, daha çok enerjinin ve üretimin açığa çıkmasına yardımcı olur. İnsanın hayatında her an yeniliklerin olması yeterli olmaz. Bu yenilenmenin yanısıra ona itici bir güç ve enerji veren, varlıklar dünyasında yerleşmesini sağlayan faktörlerin de bulunması gerekir.

İrade, atılım, faaliyet, ibda, ortaya çıkarma ve yönelme anlamındaki olumluluk ise; daha önce belirtildiği üzere hürriyetin insan hayatındaki fonksiyonuna benzer. Olumlu hareketlerle insan, aşırı menfiliğe saparak zayıf ve özürlü duruma düşüp şahsiyetini yitirmekten kurtulur. Ayrıca insan psikolojisindeki gerekse cemiyet içerisindeki kötülöklere de engel olur.(153)

152)MuhammedKutup,*İnsan Üzerine Etüdüler*.,shf:103.

153)Age, shf:104-105.

Bireysellik ve toplumsallık, beşer hayatında en çok önem ifade eden çizgilerdendir. Normal veya anormal bütün hayat ilişkileri fertlerin ve toplumların hareketleri ve davranışları hep bu iki çizgiye dayanır. Normal bir yapıya sahip her insanda ayrı bir ferdiyet şuuru vardır. Buna karşılık cemiyetin içine girme eğilimi de vardır. Sonuç olarak insan, ne mücerret bir fert olarak yaşar ne de toplumun içinde eriyip gider. Her zaman kendi ferdiyetini hisseder. Özel arzuları, istekleri, ihtiyaçları ve heyecanları ile kendisini kuşatan “ben”i insan idrak eder. Ferdin sınırları, belli olan ferdin yapısı “ego” dan ibarettir.

İnsan bireyselliğinin en ağır bastığı demlerde bile, kendi içinde başkalarına karşı birtakım “duygular”taşır. İnsanın bireyselliğini yanlış yorumlamamak gerekir. Çünkü insan dilediği şeyleri istediği gibi elde etme kabiliyetinden yoksundur. Çevresine hakim olmaktan acizdir. Ve insanın aciz kaldığı şeylerden en büyüğü sonsuzluk özlemidir.(154)

Bütün bunların yanında beşer fitratının her hareketinde üstünlük duygusunun izleri vardır. Çünkü insanda bir yücelme özlemi vardır. Eğer bu özlem olmamış olsaydı insanın hayalinde mükemmellik idesi de bulunmazdı. Güzellik duygusu, fitridir. Akide için en büyük hazinedir.

Bütün yüce değerler,bizzat insanın kendi iç dünyasından bir parçadır. Ama geliştirmek için, dışarıdan alınacak yardıma ihtiyacı vardır. İnsan fitratındaki karşılıklı çizgilerin en büyük görevi;insan ruhunda karşılıklı bir denge temin etmektir.

Korku ve ümit çizgisi insan hayatında son derece önemli görevler ifa eder. İnsan hayatı için zorunlu olup, bunlar olmadan hayatın normal seyri mümkün olmaz. Korku duygusu insanda denge içinde olmaz ise; fert kişiliğini yitirir, cemiyet için varlığı ile yokluğu arasında bir fark kalmaz. (155)

154)Kutup, age, shf:105-108.

155)Age, shf:108-111.

Ümit çizgisinin görevi; bir yandan korku ile denge kurmak, diğer yandan insanlığı ileriye, atılıma sevk etmektir. Tabii çizgisinden aşağı ve yukarı oynadığı zaman ya hayatın nimetlerinden faydalanamaz yada boş hayaller peşine düşer.

Sevginin anormalliği, sevmeye layık olmayan bir şeye veya şahsa yönelmesidir. Yada sevilmeye layık olsa da gereğinden fazla yönelmesidir. Sevgi çizgisinin nefret çizgisinden daha fazla geliştiği kişi iyi bir insandır.

İnsanın pratik hayatı, insanın her yönünü içine alan geniş kapsamlı bir insan anlayışı çerçevesinde incelenmelidir.

Psikolojik yönden insan; ister yolda olsun ister eğri yolda olsun fitri olarak kendisinden daha güçlü bir kuvvetle karşı karşıya bulunduğunu hissetmiştir. Ve bu güçlü kuvvet karşısında aciz kalması onun dini inançlarının bir bölümünü oluşturmuştur.(156)

Fitrat olması gereken sağlam ve doğru yolda olduğu zaman, din ile tam bir uygunluk içinde olur. Mutlak Yaratıcı'nın kuvvetini hissetmek, kainatın azameti, ölüm ve hayat söz konusu edilerek yapılan ihtarlar, insanı inanç gerçeğine doğru götüren vesilelerdendir.

Allah inancı insanın gönlüne huzur, emniyet ve rahat verir. Hedef; beşerin kalbini Allah'a teslim etmektir.

İslam insanın fitratıyla paralel ilerler. İnsanın mülk edinmesini, heyecanını, diğer duygularını tatminini normal karşılıyor. Bu tabii meyiller olmasa hayata aşırı bir şevk ile atılıp bağlanma duygusu bulunmasa insanoğlu yeryüzünü mamur edemez. Ve kainaatta bulunan gizli hazineleri keşfedemez. (157)

156)Kutup, age, shf:112-113

157)Age, shf:113-120

Fakat bununla beraber bu meyilleri kontrol edecek mekanizmayı da ihmal etmemiştir. Fıtratın iki yönünden birisini diğzerinin teminat unsuru olarak görür. Ve böylece dengeyi sağlayıp normal seyrini temin eder. Bütün bunların yanısıra İslam insan fıtratının zayıflığını, şehvet ve arzular karşısındaki güçsüzlüğünü hesaba katar. Bunların kontrolünün zorluğunu görmemezlikten gelmez. Zaafi asla inkar etmez. İnsanın ayağı kaydığı zaman bağışlar, ısrar etmediğı sürece yanılmalarını affeder. Bu şekilde din ile fitrat iç içe girer.

Duyguları hesaba katmadan insanı ve onun eylemlerini katıksız bir aklilikle tanımlamak, insanı dünyadan koparmak olur. Duygular birer alışkanlıktır ve alışkanlıklar doğrudan kontrolümüz altında değildir. Duygularımızı kontrol edebilmek için; onların çerçevesini oluşturan ve onları destekleyen nesnel koşulları değıştiririz. İlk şart; birey olarak davranmak, ikincisi de nesnel koşulları değıştirebilecek özgür bir tutum belirlemektir.(158)

Bozgunculuk: İnsan fıtraten savaşçıdır. İnançlarını, fikirlerini savunmasının nedeni bu özelliğidir. Savaşma sıfatı ile bozgunculuk sıfatı soğanını katlarına benzer. En üstte mücadele etme hırsı yer alır. Şayet bu hırs, menfi olarak kullanılırsa bozgunculuk ortaya çıkar. İşte o zaman insanın hareketlerine yapma değil yıkma motivisi hakim olur. Bozma ve savaşma sıfatlarının altında hakimiyet sıfatı vardır. İnsan hep hükmetmek ister. İslam ise; insanın ilimle hakim olmasını istemektedir.

Nankörlük: İnsan Rabbi'nin kendisine vermiş olduğı nimeti tanımaz, şükürünü eda edemez. Veya gördüğü nimetleri, mazhar olduğı feyizleri hesaba katmaz, O'na karşı vazifesini yapmaz ve maruz kaldığı musibetleri, müşkilatı anarak şikayet ve itiraz eder durur. Nankörlük sıfatını uyandıran ve insanın davranışlarında göstermesine sebep olan şey; maddi menfaat duygusudur. Bu tür insanlar; Allah'ın kendilerine az bir nimet vermesiyle hemen şımaran ve hak davete kulak vermeyen kimselerdir. (159)

158)Kutup, age, shf:120-125

159)Age, shf:125-135

Onlar biraz güçlkle karşılaşırsalar, kısmetlerinin kötülüğünden dem vurup, Allah'ın verdiği diğer nimetleri unuturlar. Zaten onlar tefekkür de etmezler. Ne zenginlik ne de fakirlik onların hidayet bulmalarına vesile olmadığı gibi, ıslah olmaları da mümkün değildir.

Nankörlüğün diğer bir nedeni de; insana ulaşan sıkıntıların ve korkuların ortadan kalkmasıdır. Başka bir neden ise; hakka ve adalete karşı olmalarıdır. Hakkı kabul ve onun ikamesi; adalet, zıddı ise; nankörlüktür.

Zulüm: Zulüm; bir şeyi kendi yerinden başka bir yere konulmasıdır. Genelde insanın yapısı; her istediğine ulaşmış olsa da, başkasına karşı büyükmek, karşıdakinin hukukuna tecavüz ederek ona zulmetmek hisseleriyle doludur. Başkasına zulümde bulunduğu gibi, kötü arzuları sebebiyle de nefesine de zulmetme eğilimindedir. Üç türlü zulüm vardır:

* İnsan ile Allah arasındaki zulüm,

* İnsan ile insan arasındaki zulüm,

* İnsanla kendi nefsi arasındaki zulüm. (160)

Cahillik: İnsanın yapısında, bildiğini yapmama özelliği vardır. Onun cahilliği, zalimliği ile beraberdir. Yapıp yapamayacağını bilmeden bir görev yüklenmesi onun bu sıfatından kaynaklanır. İnsanın doğruluğunu bildiği, gerçekleri sezdiği halde inanmamakta diretmesi de yine onun cehaletini ortaya koymaktadır.

Zarara Uğradığında Duaya Yönelmesi: İnsan yaratılış itibarıyla Rabbi'ne en çok yalvardığı an onun zarara uğradığı anlardır. Kötülük kalktığı zaman yönelmesi gereken yerin Allah olduğunu unutmaz.(161)

160)Kutup, age, shf:135-145

161)Age, shf:145-150

İnsan, belaların geldiği zamanda az sabırlı, nimetler karşısında da şükürsüzdür. Güçlükten afiyete ulaştığında da şükürden uzak kalır. Ne bu zararları hatırlar ne de nimetlerin kıymetini bilir.

İnsan gücü yerinde iken, bir gün zayıf düşeceğini veya güçsüz kalacağını hatırlamaz.

Rahmet Alındığı Zaman: İnsanın genel yapısı; nimetler karşısında şımarıp, böbürlenmesi, zararlar karşısında da ümitsizliğe düşmesidir.

İnsan içinde bulunduğu anı yaşayıp, geleceği hiç düşünmeyen, geçmişi de hiç anmayan, sonra karşılaştığı şeylerden dolayı çabucak isyan eden bir özellik sergiler.

İnsan yapısı devamlı değişim üzeredir. Kendinde bir güç bulduğu zaman mübalağalı bir şekilde kibir içine girer.

İnsanın Hırslı, Sızlanıcı ve Cimri Olması: İnsanın vermekle mükellef olduğu mali yardıma engel olan, başkasının malını zulmen teşvik eden, akrabalarla ilişkileri kesen, başkalarında bulunan bir şeyin yok olmasını temenni eden, hasedi gerektiren tek sebep; hırsıdır.

Hasette hem cimrilik hem de zulüm vardır.

İnsan tabiatında cimrilik vardır. Çünkü insan, muhtaç bir varlık olarak yaratılmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için, malzemeleri kendi yanlarında tutmaları tabii bir olaydır. Ama kişinin cömert olması dış etkilerden dolayıdır. İnsan bazen övüldüğü, bazen şeref bulduğu bazen de uhdesinde bulunan dini bir farzı kaldırmak için infakta bulunur.

Kişi, hırslılığı veya cimriliği ile bazen emanete hıyanet eder, vermiş olduğu sözlerden de döner.(162)

162)Kutup, age, shf:150-155

İnsanın Aceleci Olması:İnsan gözünü her zaman içinde bulunduğu anın ötesine diker ve geleceği kucaklamak ister. Aklına gelen her şeyi o anda yapmak ister.

İnsan istemek konusunda da acelecidir. Sonucuna bakmaksızın hatırına gelen her şeyi yapmak ister. Bir şeyi bekleme konusunda da insan aceleci davranmaktadır. Acelecilik vasfı; insana bilgi konusunda da yanıltmaktadır. Aceleciliğin hakim olduğu toplumda cahillik sıfatı saklıdır. İnançsızlık ve şüphe de insanı aceleciliğe sevk ediyor.

Zayıf Yaratılış Olması: Zayıflık gösterilen noktalar, sabırsızlık anlamındadır. İnsandaki sabır özelliği işletilebilse zannedildiğinden daha güçlü ve dayanıklı olduğu anlaşılacaktır.

Mücadeleci Olması: İnsanın en fazla yaptığı, zevk aldığı, kendisini kabul ettirmek için başvurduğu silah tartışmadır. Menfi tartışmacılık; genelde gerçeğe karşı çıkma, doğruyu kabul etmemede gösterilen peşin hüküm ve önyargı gibi menfi yönlerdir.

Doğruluk: Dürüstlük, ahlaklı olmanın bir sonucu olarak kazanılan şahsiyet vasfıdır. Ahlaklılıktan kasıt; kuvvetli bir vicdan sahibi olmaktır. Vicdanlı insan kendi içinde kendi davranışlarını idare ve kontrol eden bir mekanizma kurmuştur. Doğruluk bu prensiplere uymaktır.(163)

D) YENİDEN DİNE DÖNÜŞ İLE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Şahsiyetin oluşumu, doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan çok sayıda faktörün etkileşiminin bir sonucudur. Genel olarak hidayet ile şahsiyet arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Hidayet, bütün kişiliği kapsayıcı bir özelliğe sahiptir.

163)Kutup, age, shf:155-159

Din; duygular, arzular, inançlar, dünya ve toplumla ilişki ve davranışlar içinde kendisini gösteren bütün psikolojik hayatı üzerine alır ve her bakımdan kişiliğe nüfus eder.

Hidayet sonrası oluşan tutum, davranışın bütün görüntülerini birleştirmeye ve yapıya kavuşturmaya yönelir. Bu yapı, kişiliğin değişik olanlarında birleşen bir örgüttür. Oluşan inanç ve tutumlar kişiliğin yapısına yön veren özelliklere sahiptirler. Dini tutum halleri içerisinde bütünleşme gücünü gerçekleştiren şey; Allah'a imandır. Allah'a iman sayesinde hayatın bütün parçalarında ve insan faaliyetlerinin her birinde kişilik bütünleşmesi sağlanmış olur.

Ve psikolojik olarak insan tabiatındaki zaaf noktaları ve aşırılıklar dengelenerek ahlaki etkisi çoğu insanların hayatlarında tecrübe edilmiştir.(164)

Dini inancın kişi tarafından benimsenmesindeki kuvvet derecesi ile, o ferdin kişiliğinin genel yapısı üzerindeki etkisi dikkate değer bir olgudur. Kuvvetli ve sağlam kişilik yapısına sahip kimselerin de güçlü inançları olduğu müşahade edilmektedir. Yüksek derecede organize olmuş dini inançlara sahip kimseler, kuvvetli "ben-ego" yapısına sahip bulunan ve kişiliklerinin kuvvetli ve zayıf taraflarını şuurlu bir şekilde görüp, bunları kabul eden kimselerdir. Aksi durumda ise; kişiler iyi taraflarını kabul edip, kötü olan taraflarını bastıran şahıslardır.

Yüksek derecede organize olmuş dini inanç ve tutumlar, fertleri olumlu istikamete götürür, buna karşılık daha az organize olmuş dini inanç ve tutumlar ise "ben'in savunulmasına" yarayan bir koruyucu görevi görür.(165)

164) Abdülkerim Bahadır, 'İnsanın Anlam Arayışı ve Din', ,shf:81-82.

165)Bahadır, age, shf:83.

Gerçek bir dini inancın gerek zihniyet yönünden gerekse psikolojik ve ahlaki yönden, kendi içinde tutarlı ve dengeli, aşırılıklardan uzak, bütünleşmiş bir kişilik tipinin oluşmasında önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir.

İnsan varlığının en bariz özelliği; iç içe bir tabiata sahip olmasıdır. Bu yapısıyla insan, kainattaki varlıkların tümünden ayrılır. Kainatta varolan varlıkların tamamı, belirli bir hedefi olan tek bir tabiata sahiptir.

Kişi eğer heva ve hevesinden, önder ve baş olma sevdasından, şahsi çıkar tutkusundan şayet sıyrılabilirse Kuran'ın temsil ettiği gerçek hidayete inanmasının zemini hazırlanmış olacaktır.

Kuran'ın tevhide çağırması, aslında insanın kurtuluş ve yüceliş çağrısı anlamına gelir. Bu çağrı; insanın insan olarak itibarının korunmasına, mevcut seviyesinden daha üst makamlara çıkması için yapılan bir davettir.

Zira ortak koşmaksızın Allah'a kul olmaya çağrı, bencilliği sınırlamak, maddi hayatın nimetlerinden yararlanırken ileri gidip israf etmemek, ikiyüzlülük, aşırılık ve basit çıkarı önlemeyi istemek anlamındadır.

Tek Allah'a kulluk anlayışının anlamı; isteklere, maddi anlayışın teşvik ve telkinlerine kapılmamak, Allah'ın sıfatlarındaki üstün hasletleri örnek almak, onları şahsiyet gelişimi için tutum ve davranışta taklit ederek Allah'a yaklaşmaktır.

Allah'a ibadet etmek; ilme, hikmete, mükemmel ve sağlam işe, beden ve zihin gücüne, aktiviteye, birleşmeye, kardeşliğe ve sevgiye doğru koşmak anlamlarına gelir.(166)

166)Bahadır, age, shf:84.

1) İnanç Boyutu:Bilgi ve algı alanımızı aşan bir haber, ifade veya sözün işaret ettiği gerçekliğin doğrulanarak kabul edilmesi için psikolojik bir hazırlığa ihtiyaç vardır. İç dünyamız ile dış uyarıcılar arasındaki uygunluk tasdikın asıl kaynağıdır.

Hidayetin asıl konusu olan Allah'ın varlığının kabulü de hissi, akli ve iradi bir hazırlığın sonucunda gerçekleşir. İnsan kişiliğinin derinliğinde yer alan Allah'ın belirti ve etkilerinin hissedilmesiyle başlar.

Bir iç tecrübe olarak yaşanan bu hal; bunun ifadesi olan söz yada deyişlerle kendisini açığa vurur. Söz bir şahsın onunla kendisini açığa vurduğu ve kendisini başkasına teslim ettiği en uygun ifade vasıtasıdır. Yaşanan dini tecrübenin sözle teyidi olan ikrar, Allah ile insan arasındaki karşılıklı ilişkinin tabiatını dile getirir. Şehadet içinde bir taraftan Allah'ın varlığı, diğer taraftan şehadette bulunanın kendi varlığını tasdik ediliyor.

Başkası ile ilişkide kesinlik rızadan sonra gelir. İnsan Allah'a yöneldiği zaman her şeyden önce inandığı zatı bilmek ister. Fakat inandığı anda onu bilir. Mümin; Allah'ın belirtilerini, ayetlerini, delillerini olumlu bir şekilde yorumlamakta ve delillerin onu davet ettikleri şeye rıza ile bağlanmaktadır.(167)

2)İbadet Boyutu:Hidayet sonucu yaşanan iman; şahsi hürriyet ve bağımsız yönelişten vazgeçilerek İlahi iradeye teslim olmak, bağlanmaktır. Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde hayatına yön ve düzen verir.

İman; kişinin kendi kendisi hakkındaki İlahi iradenin belirlediği hakikata baş eğmesi ve razı olması ile gelişen bir alçak gönüllülük fiilidir. İnsanın aczini bilerek, İlahi emirlerin uygulayıcısı olduğunu kabul etmek ve vazifeyi en güzel şekilde yerine getirmeye çalışması, güçlü bir vazife ve sorumluluk duygusu ile içi içe bulunmaktadır.(168)

167)Bahadır, age, shf:85.

168) Age, shf:86.

İlahi irade karşısındaki sorumluluğu dile getiren uygulama ve davranışlar, insani eğilimleri aşarak varlığını sürdüren tam bir bağlanma ile hakiki imanı elde edebilir. Allah'a itaati arzu etmek yeterli değildir. Allah ile insan arasındaki ittifakın sağlanması, insan psikolojisindeki zıt arzuların aşılmasına imkan veren fiil ve davranışlarla mümkün olur.

İnsanlar arası ilişkilerde müşahede edildiği gibi itaat, güçlü ve üstün niteliklere sahip bir otoritenin kontrolü altına girme davranışdır.

İtaat davranışında iki temel tip görülmektedir:

1-İtaat ve otorite ile onu temsil eden şahıs ile aynileşme tarzında olabilir. Din ,dini nitelik sahibi kişilerle aynı anlamlardadır.

2-İtaat, benimseme veya kendine mal etme tarzında olabilir. Bu tür itaat davranışında kişi, bir kuralı veya görüşe onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uyar. Böyle insanlarda şahsiyet örneklerinden çok, fikrin muhteva ve konunun hakikatı önemlidir.

Ebu Bekir Hz.Muhammed'i beğenir, O'na hayran olurdu. Şahsına olan sevgi ve güveni kendisini O'na yaklaştırır.

Ömer'i iman etmeye, sünnete sarılmaya sevk eden güdü, O'nun peygamber olduğuna kanaat getirmesidir.(169)

3)Ahlak Boyutu: Sevgiye dayalı iman inanan kişide başka yolu mümkün olmayan bağlılığı devamlı ve zevkli hale getirir. Sevgi vazife duygusu ile karışık zevkin mükemmel bir örneği olarak tanımlanabilir. Bu anlamdaki sevgi, görevi sevilebilir ve ebedi bağlılık haline getiren itici bir güce sahiptir. Tek başına vazife duygusu zaman zaman yılgınlık verebilir. Sevgi zevk ve arzuyu yeniler.Sevgi temelde Allah'a duyulan derin minnettarlık ve şükran hisleriyle yakından ilgilidir. Korku da sorumluluk hissini ifade eder.(170)

169)Bahadır, age, shf:95.

170)Age, shf:109.

Hayat baştan sona, her türlü küçük ve büyük faaliyetleriyle Allah'ı tanımaya ve bilmeye adanmıştır. Ama bu bilgi iyi düşünerek değil, daha çok iyi davranılarak kazanılır.

E-DİNE DÖNÜŞ VE KİŞİLİK BÜTÜNLEŞMESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

1)Batı Dünyasındaki Yaklaşımlar:

a)Dogmatik Kişilik:

Dinin esas itibariyle dogmatik ve kapalı zihniyet geliştirdiği bu zihniyetin gelişmeye karşı durduğu sık sık iddia edilmektedir.

Dogmatizm; fikirleri ve inançları başkası ile bağlantılı olan müsamahasız ve katı tarzı ifade eder.

Fakat bu dine has bir olay olmayıp, bir zihni yapı meselesidir ve dine düşman tutum, ilimcilik ve diğer ideolojilerin hepsi de dogmatik olabilirler. Bu tarz kişilikte olanlar, farklı kanaat sahiplerini suçlarlar, bu fikirleri aşikar bir saçmalık olarak değerlendirirler.

b)Otoriter Kişilik:

Adorno da, dini inanç ve zihniyetin otoriteci bir kişiliğe yol açtığını ileri sürer. Buna göre otoriteye itaat düşüncesi dini tutumun en belirgin özelliğidir.(171)

c)Ön Yargılı Kişilik:

Bir dine inanmanın kusurlu ve yetersiz bir kişilik bütünleşmesine yol açtığını ileri sürenler de olmuştur.

Allport'un yaptığı bazı araştırmalar özellikle dini görevlerini yerine getirenlerin inançsız kişilerden daha fazla bazı konularda peşin hükümlü davrandıklarını ortaya koymuştur.

171)Hökekleli, Din Psikoloji, shf:190.

Fakat konuya dikkatlice bakıldığında bu tip dindarların daha çok dış güdümlü bir dini inanç ve eğilime sahip oldukları ,onlardaki dini duyguların kör bir şekilde reddedici ve ben merkezli değerlere göre yapılanmış olduğu da tespit edilmiştir. Katı bir tutumla dini,düşünülemez ve tenkit edilemez olarak kabul eden bir çok kimsenin aynı derecede ailelerine ,politik yayınlara da katı bir tutumla yaklaşarak bunları düşünmek istemeyen bir eğilim gösterdikleri görülmektedir.

Farklılaşmamış bir duygu ve düşünce stiline sahip kimseler, hemen hemen her zaman ince ve açık farklar isteyen bu dünyada, kendilerini güvenlik içerisinde bulamamaktadırlar. Düşünen ve farklılaşmış yüksek seviyede inançlara sahip insanlar arasında ön yargı nadiren görülür. Dini aktivitesi olan samimi dindar kişilerin toplumda en az ön yargılı ve başkalarına karşı en çok yardım sever olduklarını ortaya koyar.(172)

d)Fanatik Kişilik:

Dini inancın kişileri dar bir dünya görüşüne ve kapalı bir zihin yapısına sevk edici etkisini kabul edenler çoğunlukla dinin fanatik yapıdan kişilik tiplerini oluşturduğunu iddia etmektedir.

Fanatizm; başkasının kafa yapısını zorla da olsa kendimize benzetmek istek ve arzusudur. Fanatik kişi kendisinin, hakikatin tek temsilcisi ve vasıtası olduğuna inanır. Fanatizmi karakterize eden en önemli özellik “müsamahasızlık”tır.

Yapı bakımından saldırgan ve buyurgan kimseler kadar güçsüz ve kendine güvensiz kimseler de fanatik olabilir. Asıl sebep; şuur darlığıdır.(173)

172)Hökelekli, shf:191.

173)Age, shf:192.

W.James'in belirttiği gibi fanatizm;özü itibariyle dini zihniyetin tezahürü değildir. Saldırganlık iç güdüsünün bir belirtisidir. Çünkü fanatik;yaşayan alışkanlıkların ve geleneksel fikirlerin dışına çıkan herkese saldırgan davranır.

Delacroix de fanatizmi, kendisini ispatlama ve sosyal grupların savunma tepkisi olarak açıklamakla, bunun dinin dışında genel bir psikolojik eğilim olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Sosyal bakımdan olumsuz olarak değerlendirilen bütün bu zihin yapıları ve tutumlar, gerçek bir dini inanç ve tutumun özellikleri olarak ileri sürülemez. Bu eğilimleri bir iç güvensizlikten kaynaklanan "savunma tepkileri" olarak değerlendirmek mümkündür. Sosyal ve kişisel pek çok faktör, bu savunmaya yönelik tepkilere yol açabilir.

Dini grubun kapalı bir toplum oluşturması nispetinde müsamahasızlığın kuvvetli olması tehlikesi vardır. Bazı dini gruplarda doktrin anlayışı tekelci ve kapalıdır ki, orada başkası, kendine ait inanç ve geleneklerin olumsuz olarak temsil olunur. (174)

2)İslam Dünyasındaki Yaklaşımlar: Tasdik süreci insanın bütünlüğü ile alakalı ise de, psikolojik fonksiyonların her birinin bu olaydaki önem ve öncelik derecesi, fertlere göre değişebilmektedir. Bu yüzden hakikati kabul etme açısından kişileri bazı tiplere ayırt etmek mümkün görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan şu ayetin bu psikolojik farklılıklara işaret ettiği söylenebilir:

"Rabbinin yoluna hikmetle , güzel öğütle ve en güzel mücadele biçimi ile davet et"(Nahl:125)Bu ayeti yorumlayan İbn-i Rüşd, insanların bir sözü bir haberi tasdik bakımından üç sınıfa ayrıldıklarını belirtir:

a) Hikemi Tip:Bazı insanlarda akıl ve düşünme melekesi en üst seviyede bulunur. Onun için bunlar, bir hükmü kesin akli, ilmi ve felsefi delillere bağlı olarak tasdik etme eğilimi taşırlar.

174)Hökelekli, age, shf:193-194.

b) Cebri Tip:Bazı insanlar da bir hükmü karşılıklı konuşma diyalektik sonucunda tasdik ederler.

c) Hatabi ve İkna Tip:Bazı insanların duygu ve sezgi yönleri diğer melekelerinden daha fazla gelişmiştir. Bunlar vaaz ve nasihat yollu sözlere, dini hitap ve telkinlere dayalı olarak kolayca bir hükmü tasdik edebilirler.

Birincisi akılcı tip dindarlıktır ki; bunlarda zihni yön ağır basar. Benlik fonksiyonu silik durumdadır. Filozof ve ilahiyat bilginleri buna örnek gösterilmektedir.

İkincisi mistik tiptir ki; vasıtasız ruhani tecrübe ağır basar, okul çok alt sıralardadır.

Üçüncüsü dengeli tiptir ki; bunlarda okul ve benlik, düşünme ve ruhani tecrübe her ikisi de denge halindedir.(175)

G- HZ.MUHAMMED'İN ÖRNEK ŞAHSİYETİ

Hz. Peygamber'in ahlaki konusunda Kur'an'da: "Andolsun ki, Allah'ın Rasülü'nde sizin için Allah'ı ve ahireti arzu eden Allah'ı çok anan kimseler için uyulacak en güzel örnek vardır."

Bu ayetler ışığında bu talimatı Kur'ani bir emir olarak Rasulullah'ı kendimize örnek almalıyız. Çünkü Rasulullah'ın şahsına ait bir özellik olarak Allah bütün huy ve yüksek meziyetleri onun şahsında toplamıştır.

Çünkü insanlar için bir hidayet kaynağı olan Kur'an, Allah Rasülü'ne vahiy yoluyla belli zamanlarda inerken bir taraftan insanlığın uyması gereken kuralları bildiriyor.(176)

175)Hökelekli, age, shf:195.

176)M.Ali Kapar, 'Hz.Muhammed'in Örnek Şahsiyeti'adlı makalesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya 1999, shf:1-4

Diğer taraftan da örnek olması bakımından Rasulullah'ı ahlaki yönden eğitiyordu. Bu ayetler iyiliği emredip cahillerden yüz çevirmeyi, adaletli olmayı, akrabayı gözetip kollamayı, taşkın hareketlerden, her türlü kötülükten uzak durmayı, ibadetlerin zamanında ve usulüne uygun yapılmasını, sıkıntıya düşenlerin yardımına koşulmasını, suçların, ayıpların araştırılmamasını, fazilet ve servet sahiplerinin çevreyi gözetip kollamalarını, zandan, lüzumsuz konuşmalardan uzak durmayı emretmektedir.

Orta Yolu Seçiş: O gece gündüz yaptığı bütün ibadetlerinde ölçülü idi. İnsan fitratına aykırı olan hiçbir davranışı emretmemiştir. Amellerin devamlı olmasını isteyen Rasulullah, bu talimatını kendi hayatında tatbik etmiştir. Kolaylığı tavsiye etmiş ve kolay olanı tercih etmiştir.

Doğruluğu:Doğruluğu tavsiye eden Rasulullah'ın yaptıkları ile tavsiye ettikleri arasında bir ahenk vardı. Şaka yaparken bile doğruluktan ayrılmamıştır. Şaka sebebiyle kişilerin tahkir edilmesini, zarara sokulmasını, eşyalarının alınıp saklanmasını yasaklamıştır.

Doğru insanlardan oluşan bir toplum oluşturmak en büyük hedefi idi. Nitekim bizzat kendisinin içi ile dışı, özü ile sözü bir idi.

Onun doğruluğu konusunda dostları, düşmanları herkes söz birliği etmiştir. Yalan söylemeden, hile ve sahtekarlık yapmadan mutlu bir hayat sürdürülebileceğini kendisi göstermiştir. Doğruluğun iyiliğe, iyiliğin cennete götüreceğini; yalanın kötülüğe, kötülüğün cehenneme götüreceğini veciz bir şekilde belirtmiştir. (177)

İlme Teşviki:O bütün müslümanları ilme teşvik etmiş, kendisi de ilmi ve ilim adamlarını tercih etmiştir. Kuran ve sünnetin öğrenilmesi için müslümanları okuma-yazma öğrenmeye teşvik etmiştir. Yabancı dil eğitiminin önemini iyi bilen Rasulullah Zeyd b.Sabit'ten İbranice öğrenmesini istemiştir.

177) Kapar, age, shf:4-8

İlmin kadın –erkek herkese farz olduğunu bildiren Rasulullah, haftada bir gün mescitte kadınların eğitimiyle meşgul olmuştur.

Cömertliği Ve Yardımseverliği: Rasulullah insanların en cömerti idi. O'ndan bir şey istenilse asla yok demezdi. Mal ve gelirini kendi lüks ve rahatı için değil, fakir ve muhtaçlara harcamıştır. O herkese yardım eder, ihtiyaç sahiplerini kollardı. Bazı günler insanların işlerini görmekten o kadar yorulurdu ki; nafil namazları oturarak kılardı

Tevazusu: Kibirden uzaktı; övülmekten hoşlanmazdı. Evinde ve dışarıda kendi işini kendisi görür, dul, yetim ve yoksullarla oturup kalmaktan zevk duyar, hastaları ziyaret eder, cenazelere katılırdı.

O kendinden son derece emin idi. Ve şahsına yapılmış hareketlere asla kızmaz, bundan dolayı asla öç almazdı. Huzuruna gelen yabancıların kırıcı sözleri, kaba davranışlarına katlanmıştır.

Hoşgörüsü: Müşriklerin eza ve cefalarına rağmen onlara beddua etmemiştir.(178)

Cesareti: Rasulullah savaşta ve barışta insanların en cesaretlisi idi.

Ahde Vefalılığı: Hayatı boyunca verdiği sözden dönmemiştir. Mekkeliler kendisine kıymetli eşyalarını teslim ederlerdi.

Şefkat Ve Merhameti: O kendisine eziyet edenlere, öldürmeye kastedenlere bile beddua etmemiştir. Küçüğe şefkat ve büyüğe hürmet etmeyi dini bir prensip haline getirmiştir.

Sabrı Ve Bağışlaması: Geçmiş toplulukları örnek vererek ashabına sabrı tavsiye ediyordu. O bir insanın karşılaşılabileceği bütün sıkıntıları çekmiş ve hepsine sabretmiştir. Bütün bunların yanı sıra kendisine yapılan kötülöklere sabretmiş, hayatına kastedenleri affetmiştir.(179)

178)Kapar, age, shf:8-10

179)Age, shf:10-12

Hediyeleşmesi: İnsanlar arasındaki dostluk ilişkilerini hediye ile geliştirmeyi tavsiye etmiştir.

Konuşması: O lüzum etmedikçe konuşmaz, tesirli ve ikna edici ve tane tane konuşurdu. Önemli kelime ve cümleleri birden fazla tekrar ederdi. Konuşurken jest ve mimiklere dikkat ederdi.

Yeniliğe Teşvik Edici Olma Özelliği: Mevcut imkanlardan istifade etmeyi müslümanlar için zaruret telakki etmiştir. Her yönüyle insanlara örnek olan Resulullah azim ve kararlılıkta aynı ölçüde örnek olmaya devam etmiştir.

O'nun mesajı, her şeyden evvel geldiği çağda dini, sosyal, ekonomik, ahlaki ve kültürel düzenlemeler açısından büyük bir yenilikti.

O'nun istişareye verdiği değer de bir bakıma fikir üretmeye ve çok sesliliğe önem verdiğini göstermektedir. İnsan aklının ürettiği yenilikleri benimsediğini ve daha da geliştirilmesini teşvik ettiğini görmekteyiz.(180)

Adaleti: Toplum sevgiyle kaynaşır, adaletle ayakta durur. Kişisel çıkar, akrabalık, zenginlik-fakirlik, kin, düşmanlık bir hakkın ihlal edilmesini, adil davranmamayı maruz göstermez.

O başkalarından, gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeden ilahi emirlerin gösterdiği doğrultuda hareket etmiştir. İnsanlar arasında adaletli davranmayı bir sadaka olarak tarif etmişlerdir.

Suçun bireyselliği ve sadece suç işleyen veya işleyenlerin cezalandırılması, kanunlar önünde herkesin eşitliği, davalıya kendisini savunma hakkının tanınması Hz.Muhammed'in adalet konusunda esas aldığı kriterlerdendir. (181)

180)Kapar, age, shf:12-13

181)Age, shf:13-14

Sonuç olarak Hz.Peygamber'in kişiliği kendi döneminde olduğu gibi, kendisinden sonraki dönemlerde de müslüman toplumların yaşayışı için örnektir. Onun hedefi; insanlara hayatta pratik olarak uygulayabilecekleri kuralları öğretmek ve bunları kendi yaşayışında göstermektir. Hayata geçirilmesi gereken şeyler; doğruluğu, adaleti; insana, sevgiye, saygıya, barışa verdiği önem; hoşgörüsü, güvenilirliği, yumuşak huyluluğu, çalışkanlığı, kanaati, şefkati ve merhameti, cömertliği gibi faziletleridir.(182)

G-İSLAM VE BATI DÜNYASINDAN DİNE DÖNÜŞ ÖRNEKLERİ

“Benim dine dönüşüm ,suçlu bir kimsenin ateşli ve heyecanlı bir tevbe ile geri dönüşü değildi.Belki bir entelektüelin dönüşü idi.

Benim dinden kastım, en ulvi varlık olarak Allah'a inanmayı kabul eder ve ilahi mahiyete sahip ahlaki bir düzene inanmayı gerekli görür.”

Dr.Henry C. Link(183)

“1927'de İngiltere'de Hıristiyan bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya geldim. Ailem kiliseye pek gitmezdi, ama Hıristiyan inançlarına göre yaşardı. Babam öldükten sonra ailemin bütün sorumluluğu benim üzerimde idi. Hayatta hiçbir rehberim yoktu. Sıradan bir Hıristiyan'dım, fakat o sıralarda biri bana “Gün gelecek, müslüman olacaksın ve hayatın değişecek” deseydi, bunu bir şaka olarak değerlendirir ve gülerdim.

Daha sonra askere İsa'nın yaşadığı yerler olan Filistin'e çağrıldım.

Annemin ölümü ile birlikte din hakkında daha fazla düşünmeye başladım. O zamanlar ismen Hıristiyan'dım ve Tanrı'ya beni doğru yola iletmesi için hep dua ederdim.(184)

182)Kapar, age, shf:14-15

183)Köse, age, shf:100-104.

184)Age, shf:104-109.

Daha sonra iş için gittiğim Filistin’de gördüğüm yakınlık, bu halk hakkındaki fikirlerimi sorgulamama sebep oldu. Bir gün gittiğim evdeki ruhi zenginlik beni çok etkilemişti. Evde 5-6 yaşlarında bir çocuk vardı. Benim karşımdaki köşede sakince oturuyordu. Bir süre oturduktan sonra kalkma vaktimiz gelmişti. Biz ayağa kalkınca, bu çocuk bize doğru yürüdü ve benim önümde durarak Arapça bir şeyler söyledi. Bana rehberlik eden Filistinli kişi; “Bu çocuğun ismi Yusuf. Senden iyi geceler öpücüğü istiyor.”dedi. Bir anda her şey durmuştu. Ortalığı bir sessizlik kapladı. Sanki beynimden vurulmuşa dönmüştüm. Bu insanlardan hoşlanmaya başlamıştım, ama nasıl öperdim .Bir anda kendimi dizlerimin üzerinde buldum. Artık insanlığın son basamağında gördüğüm Arapların seviyesinde idim. Küçük Yusuf’un hizasında idim. Onu öptüm ve kulağımda bir ses çınıyordu: “Bunlar senin in sanların!”Herkes olağan dışı şeyler olduğunu anlamıştı. O gece bir başlangıç idi.

Onlar bana İslam’ı kelimelerle değil davranışlarıyla öğretiyorlardı. Çok geçmeden, şahadet getirerek Müslüman oldum. Bir Hıristiyan asıl evine, İslam’a dönmüştü.”

56 yaşında Müslüman olan Charles (185)

“ Ailemin dinle alakası fazla kuvvetli değildi. Kiliseye gittiğim zamanlarda orada bir ikiyezlülük hissediyordum .Ama hiçbir zaman inancımın, Tanrı’nın varlığından şüphe etmedim ,ama inancın etrafında bizim şekillendirdiğimiz dini sorguladım .Annem ve babamın ölümleri dinle daha fazla ilgilenmeme neden oldu. Daha sonra kiliseye üye olarak kaydoldum. Ve bir yıl çalıştım. İlahiyat fakültesini bitirdikten sonra dürüst olacağıma dair Tanrı’ya söz verdim. Öğretmenliğin ilk yıllarında Luka incili ile İslam dininin anlatılması görevini bana verdiler.(186)

185)Köse, age, shf:109-111.

186)Age, shf: 111-115.

İslam dini hakkında fazla bir bilgim yoktu. Luka incilini anlatmaya başladım Bu araştırma inancımı sarsmamıştı. İncil'i anlamamanın tek yolu peşinen kabul etmek ve sembolik olarak anlamaya çalışmaktır.

İslam ile ilgili hazırlanmak için araştırmaya başladığımda bir Kur'an tercümesi ele geçirdim. Hiç bir müslümanla tanışmadan, sadece Kur'an'ı okuyarak müslüman oldum.”

26 yaşında müslüman olan din dersi öğretmeni John(187)

187)Köse, age, shf:116.

SONUÇ

“Rabbi insanı denemek için ikram ettiğinde ve değer verdiğinde, nimetlere gark ettiğinde O “ Rabbim bana değer verdi” der. Ama yine denemek için nasibini daraltınca O “Rabbim beni perişan etti” der.” (Fecr:15-16)

“...Öyle insanlar vardır ki; hiçbir bilgiye, yol göstericiye bir rehberine veya aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışır durur.” (Lokman:20)

Yukarıda geçen ayet-i kerimelerin meallerine bakıldığı zaman farklı kişilik tiplerine ve bunu sonucu tecrübe edilen değişik dini oluşumlara rastlamaktayız. Çünkü dine dönüş hadiselerinin duygusal olduğu kadar zihinsel boyutu da vardır.

Akıl, irade, vicdan, kalp, nefis gibi unsurlar, kişinin inanç değişikliği esnasında ve sonraki gelişmelerinde, anlamlı bir dini hayat yaşamasında etkili bir rol oynar. Sağlıklı bir dine dönüş yaşanıp dini değer ve inançlara gereken titizlik gösterildiğinde, psikolojik ve ahlaki anlamda kişilik sahibi bireyler toplumda yer alacaktır. Nitekim hayatlarında dini değerleri yerli yerine koyabilen şahsiyetler, varlık alemini anlamlandırmada daha isabetli kararlar verirler. Dindar bir kişiliğe sahip olan fertler; dinin zihinsel, toplumsal, duygusal problemlere sunduğu çözümler doğrultusunda daha güçlü bir kişilik geliştirirler.

Bireyde bulunan ve kişiliğini temellendiren adalet, samimiyet, sadakat, tevazuu, itaat gibi hasletlerle kişinin yeniden dine dönüşünde, hakikati kolayca tasdikinde bir paralellik bulunmaktadır. Kişilerin vicdanları ve akılları ile hakikati kolay bir şekilde tasdikleyememesinin altında yatan sebep; kişiliklerinin dini- ahlaki hidayetle güçlenmemesi olarak tespit edilebilir.

Tez çalışmamı; kişilik tahlillerinin yapıldığı şu ayet-i kerimelerle bitirmek istiyorum. Nitekim insanın yaşadıklarını, hissettiklerini en iyi tasvir eden,

“Gerçekten insan zalim ve nankördür.” (İbrahim:34)

“İnsan bazen şerri tıpkı hayrı istercesine ister. Pek acelecidir bu insan!”(İsra:11)

“Çok cimridir bu insan!” (İsra:100)

“Zira bütün varlıklar içerisinde tartışmaya en düşkün olan insandır.” (Kehf:54)

“İnsan hilkatça zayıf yaratılmıştır.” (Nisa: 28)

BİBLİYOGRAFYA

- 1-BAHADIR, Abdülkerim; *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Terettüdler*, Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.Sos.Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.
- 2- BAHADIR, Abdülkerim; *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (Derleyen: Hayati Hökelekli) Ankara Yayınları, Ankara 2002.
- 3- BARDAKÇI, Necmettin; *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitapevi Yayınları, Isparta 2000.
- 4-CANAN, İbrahim; *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- 5-CEBECİ, Lütfullah; *Kur'anda Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1985.
- 6-COŞKUN, Ahmet; *İktibaslar Kitabı*, İstanbul 1982.
- 7-DENİZKUŞLARI, Mahmut; *Hadislerin Işığında Günlük Hayatımız*, Marifet Yayınları, İstanbul 1992.
- 8-El-Behiy, MUHAMMED; *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, Çev: Ali Turgut, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995.
- 9-ERDEM, Hüsamettin; *Ahlaka Giriş*, Günay Ofset, Konya 1994.
- 10- ER-RAZİ, Fahrettin; *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Çev: Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Akçağ Yayınları, Ankara 1989.
- 11-FİLİZ, Şahin; *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 1998.
- 12-GÜNGÖR, Erol; *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- 13-GÖLCÜK, Şerafettin; TOPRAK, Süleyman; *Kelam*, Tekin Kitapevi, Konya
- 14-HÖKELEKLİ, Hayati; *Din Psikolojisi*, TDV. Yay., Ankara 1996.
- 15-HÖKELEKLİ, Hayati; *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, Doktora Çalışması, Bursa 1993.
- 16- İMAM-I GAZALİ, *Kimyay-ı Saadet*, Çev:A.Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul 1969.
- 17- İMAM-I GAZALİ, *el-Munkız min ed-Dalal*, Çev:Yapla Pakiş, Ümran Yay., İstanbul 1998.
- 18-KANDEHLEVİ, M.Yusuf; *Hayatü's-Sahabe*, Çev:Ahmet Meylani, İslami Neşriyat, Ankara 1990.
- 19-KAPAR, M.Ali, *Hz. Muhammed'in Örnek Şahsiyeti* adlı makalesi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya 1999.
- 20-KILIÇ, Sadık; *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya 1984.
- 21-KÖSE, Ali; *Neden İslam'ı Seçiyorlar*, İsam Yay., İstanbul 1997.
- 22-CRUTCHFIELD, Richart; KRECH David; *Sosyal Psikoloji*, Çev:Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

- 23-KUTUP, Muhammet; *İnsan Psikolojisi Üzerine*, Çeviren: Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- 24-KUTUP, Seyyit, *Fizilali'l-Kur'an Tefsiri*, Çev:M.Emin Saraç, Hikmet Yayınları, İstanbul 1968.
- 25-LİNK, Henry; *Dine Dönüş*, Çev:Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Tan Matbaası Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1949.
- 26-PAZARLI, Osman; *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1933.
- 27-PEKER, Hüseyin; *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa Yay., Samsun 1993.
- 28-ŞENTÜRK, Habil; *Din Psikolojisi*, Esra Yay., İstanbul 1997
- 29-Tirmizi Ebu İsa Muhammed, *Sünen-i Tirmizi*, Çev:Osman Zeki Yiğit, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul 1977.
- 30-ANTOINE, Vergote; *Din, İnanç ve İnançsızlık*, Çev:Veysel Uysal, İstanbul 1999.
- 31-YAZIR, Elmalılı M.Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, Esra Kitapevi, İstanbul 1935.
- 32-YEĞİN, Abdullah; *Osmanlıca-Türkçe İslami-İlmi-Edebi-Felsefi Yeni Lugat*, Engin Ofset, 4. Baskı, İstanbul 1983.
- 33-ZEYNÜ'D-DİN Ahmet b. Ahmet, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Çev:Kamil Miras, Dyn.İş.Baş.Yay., Cilt:7, Ankara 1984
- 34-YILDIRIM, Suat; *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1998.